

ISSN 1728-7847

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Психология ғылыми-зерттеу институты

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

«Психология» сериясы

Серия Психология»

№ 4 (33)

Алматы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

«Психология» сериясы
Серия «Психология»
№ 4 (33)

Алматы, 2012

ХАБАРШЫ. «Психология» сериясы. - Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ. - 2012. - № 4 (33). - 94-бет.

ВЕСТНИК. Серия «Психология». - Алматы: КазНПУ им.Абая. - 2012. - № 4 (33). - 94 с.

Главный редактор

д.психол.н., академик **Ж.И.НАМАЗБАЕВА**

Редакционная коллегия:

к.психол.н., доцент **З.Ш. Каракулова**

(ответ. секретарь),

д.психол.н., и.о. профессора **Н.С. Шадрин**

д.психол.н., и.о. профессора **О.С. Сангилбаев,**

к.психол.н., доцент **Л.О. Сареснбаева,**

к.психол.н., доцент **Ж.К. Ибраимова,**

к.психол.н., доцент **Г.Т. Бекмуратова**

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2012

ВЛИЯНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА

Омарова С.С. –

канд.пед.н., зав. кафедрой педагогики и психологии Университета «Кайнар» (г. Семей),

Исабекова Т.Ш. – инспектор НИИ Психологии КазНПУ им. Абая

Существует ряд профессиональных видов деятельности, в которых процесс общения играет ведущую роль. Прежде всего, это педагогическая деятельность, где общение является основным средством, при помощи которого и в процессе которого осуществляется реализация задач обучения и воспитания. Не случайно многие исследователи подчеркивают, что в педагогической деятельности используются средства и способы, характерные для общения, и что сама эта деятельность строится по законам общения.

Термин «педагогическое общение» был впервые предложен А.А.Леонтьевым. Он дает следующее определение интересующего нас феномена: «Оптимальное педагогическое общение учителя - это такое общение учителя (и шире - педагогического коллектива) со школьниками, которое создает наилучшие условия для развития мотивации и творческого характера учебной деятельности школьника, обеспечивает благоприятный психологический климат обучения, в частности, препятствует возникновению «психологического барьера», обеспечивает управление социально-психологическими процессами в детском коллективе и позволяет максимально использовать в учебном процессе личные особенности учителя» /2/. Современное обучение и воспитание невозможно без интеллигентного, высокообразованного учителя, владеющего профессиональным мастерством, способного передать ученикам богатство человеческой культуры и грамотно сотрудничать с семьей. Ведь только вместе с родителями можно результативно разрешать такие проблемы, как выбор образовательной программы для ребенка, мотивация учения и выявление причин отставания, предупреждение асоциального поведения детей, формирование у них ценностного отношения к здоровью. Однако тенденция «дистанцирования» родителей от школы пока сохраняется. Причин этому немало, среди них:

- пассивность родителей, нежелание что-либо менять и меняться самим;
- следование сложившимся стереотипам воспитания, моделям, привнесеным из собственного детства;
- непонимание целей совместной деятельности со школой и своей роли в ней;
- ошибки педагогов, приводящие к внутренней враждебности и агрессивности родителей.

Все перечисленное позволяет предположить, что именно освоение учителем начальных классов технологии педагогического общения в системе «Начальная школа – семья», построенное на новых, диалогических основа-

ниях, способно стать отправной точкой для выстраивания партнерских отношений участников педагогического процесса.

Общение – важнейший профессиональный инструмент педагогической деятельности. Исследования А.А. Бодалева, Н.В. Кузьминой, В.А. Кан-Калика, А.А. Леонтьева, А.Н. Мудрика, А.И. Щербакова и других доказали большое значение общения в труде педагога /1/.

В педагогике общение изучается под углом зрения формирования личности в целостном педагогическом процессе. Так как «педагогический процесс имеет почти исключительно коммуникативную природу. Значительная, если не большая часть педагогических воздействий на учащихся реализуется в групповых коммуникативных ситуациях. Н.Д. Хмель, указывая на особую важность для педагога общения личности ребенка в малой контактной группе как школьный класс, отмечает: «возможности педагогического процесса в формировании подрастающего человека зависят от того, как учитель через управление общением обеспечит эффективность воздействия тех отношений, которые возникают в совместной деятельности. Но как может управлять общением тот педагог, у которого самого не заложена элементарная культура общения. Личный пример учителя зачастую имеет ту власть, которая заложит путь к самоанализу и самокритике школьника. Автор А.В. Мудрик, говорит о том, что: "открыть в другом человеке личность может лишь тот, в ком есть такое новообразование, как толерантность общения". По мнению К.С. Успанова восприятие окружающих, внутреннее состояние и характер школьников является одним из наиболее характерных признаков общительности как профессионально значимого качества, отражающего особенности педагогического процесса /5/.

В настоящее время становится все более очевидным, что решать задачи воспитания и обучения, проблемы социальной жизни ребенка можно только при объединении усилий семьи и школы. Поэтому важно чтобы учитель начальных классов совершенствовал технологию педагогического общения.

Сотрудничество семьи и школы может осуществляться в различных направлениях. Школа помогает родителям и школьникам в нормализации отношений, в реализации духовной жизни семьи, здорового образа жизни. Она проводит работу с «трудными» детьми, консультируя родителей и налаживая связь семьи с окружающей социальной средой и общественностью микрорайона /3, с. 213/.

Эффективность воспитания ребенка сильно зависит от того, насколько тесно взаимодействуют школа и семья. Ведущую роль в организации сотрудничества школы и семьи играют классные руководители. Именно от их работы зависит то, насколько семьи понимают политику, проводимую школой по отношению к воспитанию, обучению детей, и участвуют в ее реализации. При этом семья должна рассматриваться как главный заказчик и союзник в воспитании детей, а объединение усилий родителей и педагога создаст благоприятные условия для развития ребенка.

В основе сотрудиического взаимодействия семьи и классного руководителя должны лежать принципы взаимного доверия и уважения, поддержки и помощи, терпения и терпимости по отношению друг к другу.

Значительное место в системе работы классного руководителя с родителями учащихся отводится психолого-педагогическому просвещению. Накопление психолого-педагогических знаний родителей должно быть тесно связано с развитием их педагогического мышления, практических умений и навыков в области воспитания. Необходимо, чтобы информация носила предупреждающий характер, была бы основана на практической целесообразности, демонстрировала опыт, конкретные факты. Это обуславливает отбор содержания, а также форм организации педагогического просвещения.

Педагог, непосредственно работающий с детьми, может по сути своей профессиональной деятельности внести посильный вклад в дело укрепления семьи. Организуя совместную работу семьи и школы, он стремится к достижению конечной цели – обеспечению оптимального личностного развития каждого ребенка. На сегодняшний день педагог рассматривает семью, как социальную среду, которая коренным образом определяет ситуацию развития ребенка в период детства. Но в тоже время, на современном этапе, педагог испытывает значительные трудности: бывает трудно установить суть проблемы, разобраться в причинах тех или иных нарушений. Так как нет конкретной отдельной специальности "Классный руководитель", поэтому функцию классного руководства выполняют, даже можно сказать частично, учителя предметники, которые при всем том имеют нагрузку учебных часов. Поэтому педагогу необходимо подключаться к организации процесса взаимодействия учителя, семьи и ребенка, приложить все усилия для оптимальной, результативной работы.

С течением времени и с исходом истории меняется мир, а вместе с ним и взаимоотношения всех социальных институтов. Новая образовательная парадигма провозгласила родителей субъектами образовательного процесса. Значит и на родителей возложена ответственность за качество образования своих детей.

Значительная роль в процессе воспитания подрастающего поколения отводится сотрудничеству семьи и школы. Семья должна оказывать помощь школе в успешном осуществлении закона об образовании в организации деятельности учащихся. В настоящий момент необходимо углублять взаимодействие семьи и школы, повышать ответственность отцов и матерей за воспитание детей.

В процессе взаимообщения не только педагоги должны обращать внимание родителей на недостатки в методах и содержании семейного воспитания, но и родители указывать педагогам на аналогичные «сбои» в работе школы. Однако взаимная критика должна быть обоснованной и конструктивной. Не общие слова, а конкретные факты и предложения должны лежать в ее основе.

Культура беседы и дискуссии одинаково нужна во взаимных контактах, причем не только между педагогами и родителями, но и в контактах с учащимися. Конечно, трудности в общении педагогов с учащимися, в воздействии на них возможны и даже неизбежны. Однако выход следует искать не в жалобах или «директивах» семье через дневник, а в совместном обсуждении ситуации для выработки совместной линии воспитания. Только в таком случае цель школы и цель семьи – воспитать человека и гражданина, полезного обществу, – может быть достигнута. Участие родителей, родительской общественности в делах школы – не благотворительность. Помогая школе, семья, тем самым, помогает себе в воспитании детей /3/.

Обозначим значимые аспекты общения учителя с родителями младших школьников:

- начинать разговор не с проблем детей, а с общих приятных вопросов, не спешить решать проблемы;
- проявлять внимание к родителям, интересоваться их работой, домом;
- обсуждать эмоции, возникающие из-за школы, учителей, детей;
- внимательно слушать и принимать то, что говорят родители, не критиковать их мнение, а стараться понять, что позволяет им так думать;
- уделять родителям столько времени, сколько требуется в каждом конкретном случае;
- информировать родителей лично, при помощи писем или в ходе индивидуальных бесед. Информацию, предназначенную для родителей, не передавать через детей или других лиц.

Начальной школе принадлежит ведущая роль в организации семейного воспитания детей младшего школьного возраста в микрорайоне.

Координация деятельности школы, семьи и общественности по воспитанию детей осуществляется в следующих организационных формах:

- координация планов воспитательной работы педагогического коллектива школы, родительского комитета, советов общественности по месту жительства, клубов, библиотек, стадионов, милиции и здравоохранительных органов с четким распределением функций каждого из участников воспитательного процесса;
- организация силами школы систематического обучения родителей и представителей общественности наиболее эффективным приемам работы с детьми;
- тщательное изучение и совместное обсуждение хода и результатов воспитательной работы, выявление причин обнаруживаемых недостатков и осуществление совместных мер по их устранению.

Объектом воздействия педагогов может быть не только ребенок в семье, но и взрослые члены семьи, и сама семья в целом как коллектив.

Деятельность педагогических коллективов с семьей включает три основные составляющие педагогической помощи: образовательную, психологическую, посредническую, которые неразрывно связаны между собой.

Остановимся на характеристике каждой из составляющих.

Образовательная составляющая включает в себя два направления деятельности: помощь семье в обучении и воспитании детей.

Помощь в обучении направлена на предотвращение возникающих в семье проблем и формирование педагогической культуры родителей.

Наряду с передачей родителями такого рода знаний педагоги могут организовать практические занятия, помогающие в значительной мере повысить роль семьи в воспитании детей.

Помощь в воспитании проводится педагогами, в первую очередь, с родителями – путем их консультирования, а также с ребенком – посредством создания специальных воспитывающих ситуаций для решения задачи своевременной помощи семье в целях ее укрепления и наиболее полного использования ее воспитательного потенциала.

Основными сферами семейной жизни, в которых реализуется воспитательная функция, являются сферы родительского долга, любви и интереса.

Психологическая составляющая педагогической помощи включает в себя два компонента: социально-психологическую поддержку и коррекцию.

Социально-психологическая поддержка направлена на создание благоприятного микроклимата в семье в период кратковременных кризисов. Наиболее эффективно эту работу может выполнять школьный психолог. Помощь должна быть комплексной: определяется проблема, анализируются межличностные отношения в семье, положение в ней ребенка. С помощью различных методик выявляются те причины в семье, которые приводят к конфликту.

Коррекция межличностных отношений происходит, в основном, когда в семье существует психическое насилие над ребенком, приводящее к нарушению его нервно-психического и физического состояния. К такому виду насилия относится запугивание, оскорбление ребенка, унижение его чести и достоинства.

Важный компонент педагогической культуры родителей – их педагогическая подготовленность: определения суммы психолого-педагогических, физиолого-гигиенических и правовых знаний, а также выработанные в процессе практики навыки по воспитанию детей.

В работе по повышению педагогической культуры принимают участие многие учреждения и организации. Но первую скрипку в этой работе играет школа. Она – ведущий общественный институт в воспитании подрастающего поколения, а семья является ее ближайшим союзником.

Основную работу с родителями школа проводит через родительские объединения, носящие различные названия: родительские комитеты, советы, конгрессы, ассоциации, общества содействия, ассамблеи, президиумы, комиссии, клубы. Каждое из таких объединений имеет свой устав (положение, регламент, план), которым определяются главные направления деятельности, права и обязанности участников воспитательного процесса. Во многих

случая составляется единый план совместной деятельности семьи, школы и общественности. А там, где перешли к более тесной интеграции школь-ного и семейного воспитания, создаются комплексы «школа – семья». Главным требованием устава таких комплексов является обеспечение роди-тельского контроля за всеми направлениями школьной деятельности.

Родители получили доступ к рассмотрению тех вопросов, куда раньше их не допускали, – выбору предметов для обучения, определению объемов их изучения, составлению учебных планов, изменению сроков и длительности учебных четвертей и каникул, выбору профиля школы, выработке внутри-школьных уставов, разработке системы мер по обеспечению дисциплины, труда, отдыха, питания, медицинского обслуживания школьников, системы поощрений и наказания /4/.

Совместная деятельность школы и семьи направлена на развитие у детей нравственных качеств, физического здоровья, интеллектуальных качеств, эстетического восприятия окружающего мира. Учителя начальной школы позаботятся о том, чтобы все родители поняли и приняли принципы гуманистической педагогики:

- креативности – свободного развития творческих способностей детей;
- гуманизма – признание личности в качестве абсолютной ценности;
- демократизма, основанного на установлении равноправных духовных отношений между взрослыми и детьми;
- гражданственности, основанной на осознании места своего «Я» в общественно-государственной системе;
- ретроспективности, позволяющей осуществлять воспитание на тради-циях народной педагогики;
- приоритетности общечеловеческих нравственных норм и ценностей.

Главная нагрузка по обеспечению реальной связи с семьей ложится на плечи классного руководителя /6/. При этом учитель, устанавливая связи с родителями, решает следующие задачи:

1. Познание семьи ученика.
2. Систематическое изучение влияния социального окружения на лич-ность ученика.
3. Организация совместной педагогической деятельности школы и семьи в обучении и воспитании детей.
4. Помощь родителям в воспитании детей в домашних условиях.
5. Организация педагогического просвещения родителей.
6. Нейтрализация негативного влияния семьи.

Успех совместной работы школы и родителей в немалой степени зависит от глубокого знания учителем учеников и их семей. Воспитательный потен-циал семьи, условия ее жизни учитель, прежде всего, классный руководитель, изучает не только в период приема нового ученического коллек-тива, но и течение всего периода обучения ребенка. При этом целесообразно использовать комплекс приемов и методов: наблюдение за поведением и

учебой детей, воспитательной общественной деятельностью родителей, посещения семей, индивидуальные беседы с родителями в школе, учет сведений, полученных от родительской общественности, анкетирование.

1. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: Книга для учителя. - М., 1987. – 190 с.

2. Добрович А.Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения: Книга для учителя и родителей. - М., 1987. - С. 173-178.

3. Клемантович И. Современная семья: структура, специфика, воспитательные возможности // «Воспитание школьников», 1998. - №4, с. 2.

4. Рыжов В.В. Психологические основы коммуникативной подготовки педагога. – Новгород, 1994. -с. 163 .

5. Зыкова И., Каримова А. Исследование внутрисемейного общения в казахских и русских семьях. // Улт тағылымы, 2007. - № 3, с. 267.

6. Урбанская О.Н. «Работа с родителями младших школьников»: Пособие для учителей. - М.: Просвещение, 1986. - с.192.

Түйін

Бұл мақалада автор баланың тұлғалық қалыптасуына педагогикалық қатынастың әсерін қарастырады.

Summary

In this article, the author examines the impact of pedagogical communication in forming a child's personality.

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҚ ПЕН ТҮЛҒАНЫҢ КЕМЕЛДЕНУІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КЕҢЕС БЕРУДІҢ АСПЕКТІСІ РЕТІНДЕ

Намазбаева Ж.И. – д.психол.н., академик,

Ниятбаева Г.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ Магистратура және PhD докторантура институтының докторанты

Қазіргі кезде адамның психологиялық денсаулығы тіршілік ету барысындағы тұлға жағдайының интегралдық сипаттамасы болып табылады. Тұлғаның психологиялық денсаулығы адамның тұлға ретіндегі тіршілік ету табыстылығы мен даму мақсаттарына жетудің «кұны» арасындағы тепе-теңдікті білдіреді. Олар, біздің ойымызша, психологиялық кеңес беру барысында эмоционалдық күйін диагностикалау арқылы бағалана алады.

«Кеңес беру» сөзі «consultare» деген латын сөзінен шыққан және кеңесу, ақылдасу, қамқорлық көрсету дегенді білдіреді. D.H.Blosher /1/ психологиялық көмектің бұл түрін, мысалы, клиникалық тұрғыдан сау тұлғаға бағдарланған кеңес беруден; тұлға мен ортаның өзара әрекеттесуі барысында пайда болатын мәселелерге бағдарланған кеңес беруден; клиент тұлғасын және оның мінез-құлқын өзгертуге бағытталған және т.б. кеңес берулердің түрлері жататын психотерапиядан ерекшелендіретін, психологиялық кеңес берудің мәнді жақтарын бөліп көрсетеді.

Жас ерекшелік психологиялық кеңес беруде ықпал ету объектісі ретінде жеке адам тұрады.

Кеңес алу көмегіне жүгінудің екі негізгі себептер тобы бар:

1. Өсуге, жетілуге, өзі туралы көбірек білуге талпыныс. Бұл жағдайда кеңес беру, белгілі бір іс-әрекетке бағдарлайтын, ақпараттық немесе бейіндік болуы мүмкін.

2. Нақты жеке бас қиындықтары немесе мәселелер: «Мен қорқамын...», «Мен білмеймін...», «Менің қолымнан келмейді...». Мұндай жағдайларда кеңес беру психотерапиялық немесе түзету сипатына ие болады. Ол, мысалы, адамның өзіне деген көзқарасын қолдаушы немесе өзгертуші түрінде болуы ықтимал.

Сонымен, психологиялық кеңес берудің және психологиялық түзетудің мақсаты сау адамдарды қиын жағдайларда психологиялық сүйемелдеу болып табылады. Бұл жерде қиын жағдай деп, «субъект өз өмірінің ішкі қажеттіліктерін (түрткілерін, талпыныстарын, құндылықтарын және т.б.) жүзеге асыра алмайтындай жағдайға тап болған кездегі қиындықтар» саналады /2/.

«Күйзеліс» деген сөздің өзі жүйенің тепе-теңдік қалпынан бұзылу фактісін білдіреді. Күйзеліс (грекше «krisis» - шешім, бұрылу пункті) – кез келген бір жағдайдағы кенет, шұғыл өзгеріс, ауыр ауыспалы күй, бір нәрсеге қатты қиналу. Қытай тілінде «күйзеліс» ұғымы «қауіпке толы мүмкіндік» түрінде, адам әр түрлі қарама-қайшылықтарды бастан кешіп, қиын кезеңнен өткеннен кейін иеленетін, тұлғаның өсуге мүмкіндігі деп түсіндіріледі.

Күйзеліс төтенше жағдай, әрекет ету қажеттілігі реңіне ие. Г.Олпорт /3/ бойынша, күйзеліс – ол қысқа мерзімде өзі және әлем туралы көзқарастарының едәуір өзгеруін талап ететін, эмоционалдық және ақыл-ой стресс жағдайы.

Күйзеліс түрлерінің жіктеуінде жас шамасына байланысты ауыспалы кезең кезіндегі күйзелістер ерекшеленеді. Бұл жас ерекшелік өмірлік мақсат-тарды жүзеге асыру барысында қиындықтарға кез болу жағдайы және оны үйреншікті де бұрынғы жас кезеңіндегі меңгерілген тәсілдер арқылы жеңу-ге мүмкіндіктің болмайтын жағдайы.

Зерттеуші-психологтардың назары жеке даму кезеңдерінің ауысуында, өтпелі кезеңдерде, дамудың негізгі кезеңдерінің шегінде шоғырланған. Белгілі болғандай, осы мезгілде үздіксіздіктің бұзылуы, бір белгілердің жоғалуы және жаңаларының пайда болуы, бұрынғы әлеуметтік қатынастардың жойылуы және жаңалардың туындауы байқалады. Өтпелі кезеңдер өте қиын жағдай ретінде, нормативтік жасерекшелік күйзелістер ретінде қарастырылады.

Кеңес алуға келген адамның қандай өмірлік сатыда жүргендігін психолог анықтай білуі қажет және де бұл жерде дамудың қандай да бір топологиялық кезеңінің белгілері жайындағы білімге жүгіну қажет. Жеке жұмыс барысында метрикалық және хронологиялық жас толық анықталған бағдар болып саналмайды, ол тек бастапқы бағдар болып табылады. Жоғарыда айтылғандар,

біздің ойымызша, жеке даму мен жасерекшелік өзгергіштіктің жалпы сызба-лар көріністерін салыстыра отырып, мәселенің мазмұнында жақсы бағдарла-нуға мүмкіндік береді.

Жасерекшелік дағдарыстар кезінде психологиялық кеңес берудің және психологиялық түзетудің объектісі болып, психологиялық денсаулығында қандай да бір ауытқушылықтары бар балалар мен ересектер саналады. Осылайша, оның мақсатын психологиялық денсаулықты психологтың бағытталған психологиялық көмегі арқылы қалпына келтіру, деп анықтауға болады.

Психологиялық денсаулықтың көрсеткіштері арасында тұрақты және вариативті түрлері ерекшеленеді, олардың айқын көріну деңгейі жас есее келе өзгеріп отырады. Тұрақты көрсеткіштерге эмоционалдық күйдің көрсеткіштері жатады. Дәл осы эмоционалдық күй әр түрлі жас кезеңдеріндегі адамның психологиялық денсаулығының белгісі болып табылады. Әлеуметтік-психологиялық бейімділіктің өлшемдері және интеллектуалдық-тұлғалық сипаттамалар тұлғаның психологиялық денсаулығының вариативтік көрсеткіштері болып саналады.

Психологиялық денсаулықтың көрсеткіштерін бөліп көрсету жасерекше-лік дағдарыстар кезіндегі психологиялық кеңес беру мен түзетудің кейбір әмбебап, алмаспайтын, тұрақты міндеттерін анықтауға мүмкіндік береді:

- өзіне деген позитивтік көзқарасқа және өзгелерді қабылдауға үйрету;
- өзін-өзі тану мақсатында рефлексивтік дағдыларға үйрету;
- өзін-өзі дамытуға деген қажеттілікті қалыптастыру, өзін-өзі дамытудың

бағыттарын анықтау.

Кеңес беру барысында психолог өз алдына келесі мәселелерді қою керек: «Кеңес беру барысында қандай мақсатқа жеткім келеді? Неге мен бұл мақсатқа жеткім келеді? Осы мақсатқа қандай жолмен жетемін?».

Әр түрлі психологиялық мектептердің теоретиктерімен қолданылатын, кеңес берудің әмбебап мақсаттары ретінде төмендегілерді атауға болады /4/:

1) шарасыз әлеуметтік шектеулерге қарамастан, клиенттің өмірі табыстырақ болатындай қылып, өз өмірімен қанағаттана алатындай етіп клиенттің мінез-құлқын өзгертуге септігін тигізу;

2) өмірлік жаңа жағдайларға және талаптарға тап болған кезде, өзіне-өзі ие болу, өмірдегі қиын жағдайларды жеңе білу дағдыларын дамыту;

3) өмірлік маңызды шешімдерді тиімді қабылдауды қамтамасыз ету;

4) тұлғааралық қатынастарды қолдау және дамыту. Отбасындағы ересек адамдардың жанжалдары, балалардың құрбылар тобындағы немесе ересектермен өзара қарым-қатынас мәселелері, тұлғааралық қатынастарды тиімді орнатуын үйрету арқылы, клиенттердің өмір сапасын жақсартуды талап етеді;

5) тұлғаның әлеуетін жетілдіруді және жүзеге асыруды жеңілдету.

Жоғарыда айтылғандарды, біздің ойымызша, келесі түрде жалпылауға болады: кеңес берудің әмбебап мақсаттары, тұлғаның кемелденуіне әкелетін тиісті бейімделуге, тұлғалық дамуға септігін тигізуге бағдарланған.

Адамның дамуы, тұлғаның басқа да қасиеттеріне өз ықпалын тигізетін, өзекті қасиеттердің және потенциалды қасиеттердің болуын болжайтын, жаңа қасиеттердің қалыптасу үрдісі ретінде көрсетілген. Тұлғаның осы потенциалды қасиеттері әлеуметтік ортаның әсеріне сезімталдықты детер-миндендіреді, бірқатар механизмдер арқылы тұлғаның қоғамдық қатынастар жүйесіне ену дәрежесін анықтайды. Осылайша, тұлғаның кемелденуі даму-дың психологиялық эффектілері контекстінде оның мақсаты ретінде қарасты-рылуы мүмкін.

Б.Г.Ананьев /5/ көрсеткендей, онтогенез барысында индивид ретіндегі адамның дамуындағы нәтижесі болып, биологиялық кемелденуге жеткен кезі саналады. Өмір жолы шеңберіндегі адамның тұлға ретіндегі психологиялық әлеуметтік қасиеттерінің дамуындағы нәтижесі болып, әлеуметтік кемелдену саналады. Адамның еңбек және ақыл-ой іс-әрекетінің субъектісі ретіндегі дамуы, оның еңбекке қабілеттілігінде және ақыл-ой тұрғысынан кемелденгендігінде.

Біздің ойымызша, кемелдену дегеніміз құрылымдық, динамикалық қасиеттерге ие болған, көп өлшемді және түрлі деңгейдегі тұлғаның қасиетін білдіреді. Кемелденудің деңгейлік, құрылымдық сипаттамалары әрбір жас кезеңінде ерекше болып келеді. Жалпы алғанда, тұлғалық кемелденудің қызметі болып, аталған дамудың жеке қасиеттерін иеленіп, даму үрдісінің мақсатты, жүйелі, тұлғалық-шартталған үрдіске айналуы саналады.

Даму психологиясының мәселелерімен айналысатын зерттеушілер дәстүрлі түрде келесі сауалдарға жауап беруге тырысады: «Неге дамиды?» және «Қалай дамиды?», яғни психикалық дамудың себептері мен оның механизмдерін анықтауға талпынуда. Алайда егер өзін-өзі дамыту – бұл кері айналмайтын, заңды және бағытталған үрдіс болса, онда тағы бір сұрақ қойған орынды: «Бұл үрдіс қайда бағытталған?» Даму не үшін жүреді?».

Біздің пікіріміз бойынша, дамуды талдаудың қазіргі жолдары, дамудың мақсаты туралы сұраққа жауап алуға, мақсаттардың вариативтілігі жөнінде түсінік алуға мүмкіндік беретін тұжырымдамаларға жүгінгенді талап етеді. Осыған кеңес берудің екі стратегиясын немесе парадигмасын ескеру арқылы қол жеткізуге болады.

Гуманистік психология саласында әрбір адам тұлғалық дамуына байланысты жасерекшелік мәселелерді шешу үшін тиісті қорға ие, деп танылады. Психологиядағы қазіргі гуманистік бағыттың өкілдері өзін-өзі дамытуға және тұлғалық дамуға деген беталысты тұлғаның бастапқы қажеттілігі ретінде қарастырады /6/.

Бейімдік парадигма төңірегіндегі екінші стратегия жеке адамның, тұлға-ның бастапқы психологиялық мәртебесін, ары қарайғы барлық дамудың материалдық негізін немесе бастамасын (ағзаның алғашқы қызметтік құрылымдарының бейімделу және өзін-өзі реттеу заңдарын) зерттеуден тұрады.

Тұлғаның қалыптасуы мен дамуындағы маңызды контексті ретінде, психикалық ұйымдасудың әр түрлі деңгейінде өтетін, бейімделу саналады.

Субъектіні гендік-бейімдік жағдайларға қатыстырумен шартталған дамудың эффектілері, тұлғаның ресурстарына айнала отырып, ары қарайғы өмір жолы үшін жағымды салдары сияқты, дәл солай әр түрлі жағымсыз психологиялық бастамалар түрінде бола тұрып, даму мен өзін-өзі реттеу үрдісін шектеп, өзгерте алады.

Э.Эриксонның еңбектерінде /6/ аталған парадигмалардың интеграциясын жасауға талпыныс жасалған. Э.Эриксон адамның дамуын, тиісті кезеңдерден тұратын және өзіне тән күйзелістерге ие, үрдіс ретінде қарастыра отырып, тұлға өзінің даму қисынымен көбінесе кемелдену, денсаулық және регресс-тің; тұлғалық дамудың, өзін-өзі анықтау мен невроздың арасында таңдау жасау қажеттігін көрсетеді. Э.Эриксонның пікірі бойынша, адам әрбір психо-логиялық әлеуметтік дағдарыс кезінде тиісті қиындықтарға төзу арқылы, тұлғалық дамуға және өзінің мүмкіндіктерін кеңейтуге жол ашады. Бір дағдарыстан табысты өтіп, ол өзінің дамуында келесісіне қарай беттейді. Адам табиғаты дамудың әрбір кезеңіне тән қиындықтарға жауапты және тұлғалық дамуды талап етеді. Ол адамды қалыптасып кемелденген тұлға тұрғысынан бағалауды және кемелденген тұлғаның ұйымдасуындағы баста-маларды оның бұрынғы кезеңдерінен іздеуді ұсынды.

Адам өмірінде кездесетін қиын жағдайларды көбінесе өзі шеше алмайды, сондықтан психологиялық кеңес беруді қажет етеді.

Кеңес беру іс-әрекетіндегі қазіргі кездегі практикалық психология, адам-ның негізгі жасерекшелік мәселелерінен, дамудың міндеттерінен тұратын ауқымды эмпирикалық материал жинақтады /6/.

Кеңес беру барысында өзін-өзі дамыту үрдісі, тұлғалық кемелденуге жету, психологиялық денсаулықтың шиеленістері туралы білдіретін, эмоционал-дық жайсыздықпен жалғасуы мүмкін.

Психологиялық денсаулық тұлғалық кемелденуге жетудің шарты болып табылады. Кеңес беру барысында тұлғаның кемелдену деңгейі кеңес берудің мақсаттарын, бағытын (қайда? не үшін?), ал денсаулық – мақсатқа жетудің тәсілдері мен ресурстарын, тұлға мен мінез-құлықтың өзгеру ауқымын (қалай?) анықтайды.

Кемелдену тұлғаның даму деңгейін «жетілу» тұрғысынан сипаттайтын қасиет болып табылады. Кемелдену адамның даму деңгейін, жалпы адамның бейімделуге, дамуға, қызмет етуге қойылатын талаптарға сәйкес сипаттауы мүмкін. Даму барысында кемелдену биологиялық және әлеуметтік шарттал-ған жаңа рөлдер мен мәртебелердің, қызметтердің табысты жүзеге асыры-луының шарты мен өлшемі болып табылады /6/.

Сонымен психологиялық денсаулық пен тұлғаның кемелденуі – бұл жасерекшелік дамудың әр түрлі кезеңдеріндегі кеңес берудің мүмкін болатын қатар тұратын міндеттері. Осылайша әрбір жас кезеңінде тұлғалық дамуға жеткізетін, бізбен бейімделу мен тұлғалық дамуды оңтайландыру мақсаты ретінде анықталатын, кеңес берудің стратегиялық мақсаттарын жинақтай келе, кеңес беруші-психолог өзінің күнделікті жұмысында түрлі психология-лық парадигмалардың техникаларын, тәсілдерін үйлестіріп отыруы қажет.

1. *Blocher D. H.* Developmental Counseling. N. Y.: Ronald Press., 1966.
2. *Василюк Ф.Е.* Проблема критической ситуации // Психология экстремальных ситуаций. А.Е. Тарас, К.В. Сельченко (сост.). -Минск: Харвест, 1999.
3. *Олпорт Г.* Становление личности: Избранные труды. -М.: Смысл, 2002.
4. *Кочунас Р.* Основы психологического консультирования. -М.: Академический проект, 1999.
5. *Ананьев Б.Г.* О проблемах современного человекознания. -СПб.: Питер. 2001.
6. *Портнова А.Г.* Зрелость личности как психологический эффект развития // Теоретические и прикладные аспекты психологии развития: проблемы, решения, перспективы: сборник научных трудов Международной конференции / Под ред. И.С. Морозовой. -Кемерово: Кузбассвузиздат, 2007. -С. 326-330.

Резюме

В данной статье психологическое здоровье и зрелость личности раскрываются как аспект психологического консультирования.

Resume

In this article, psychological health and maturity of personality are revealed as an aspect of psychological counseling.

СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ПСИХОЛОГИИ ЛИЧНОСТИ

Ибашова М.С. – *СНС НИИ Психологии КазНПУ им. Абая*
Куандыкова С.Е. – *магистр психологии, психолог*
Центра Психического здоровья г. Алматы

В современной психологической литературе выделяются три наиболее важные особенности изучения личности.

1. Богатство феноменологии личности, выражающееся в разнообразии индивидуальных особенностей человека (установок, черт, потребностей, эмоций, предпочтений и прочее), которое мы соотносим с изучаемой областью знания.

2. Междисциплинарный статус проблемы личности, который означает, что личность изучается не только психологией, но и философией, историей, социологией и другими науками.

3. Неоднозначность положения, которое занимает личность в ходе исследования: она может быть одновременно как объектом, так и субъектом исследования.

Первая особенность нашла отражение в двух различных точках зрения. Согласно одной из них все многообразие проявлений личности может быть сведено к какому-либо одному психическому явлению (типу темперамента, стилю поведения, мотивации, темпу и скорости речи), точное и адекватное изучение которого позволило бы исследовать личность в целом. В соответствии с другой точкой зрения человек как личность представляет собой системный объект, взаимодействующий с другими сложными системами

(природой, обществом) /1/. Известный немецкий психолог, автор теории поля, К.Левин говорил, что исследование личности вне ее окружения, вне контекста приведет к исключению из анализа важных для понимания сущности человека свойств, именно поэтому "вместо того, чтобы вычленять из ситуации тот или иной изолированный элемент, значимость которого невозможно оценить без рассмотрения ситуации в целом, теория поля, как правило, предпочитает начинать с характеристики ситуации в целом" и только после этого "различные аспекты и части ситуации подвергаются все более и более конкретному и детальному анализу" /2/.

Вторая особенность - междисциплинарный статус проблемы личности - требует определения специфики ее предмета в психологии. Понятие личности используется для обозначения особенностей, качеств, состояний индивида, обусловленных его предметной деятельностью и общением с другими людьми. Понятие человека шире понятия личности и обозначает субъекта познания, общения и деятельности. Термин "индивид" применяется в тех случаях, когда человека рассматривают как одного из многих представителей некоторой общности (группы, коллектива, вида) без указания на особые качества и условия деятельности. Понятие "индивидуальность" обозначает совокупность уникальных, неповторимых особенностей, которые в своем своеобразном сочетании образуют характер человека, отличающий его от других людей. Предметом психологии личности является человек, взятый в системе устойчивых социально обусловленных психологических характеристик, которые формируются и проявляются в общественных связях и отношениях, определяют его поступки и действия, регулируют и обуславливают внутренние состояния и психические процессы.

Третья особенность – неоднозначность положения, которое занимает личность в ходе исследования – проявляется в особой способности человека к рефлексии, к самосознанию, к самопознанию /1/.

Можно выделить несколько новых идей, которые возникли во второй половине XX века.

1. Идеи системного подхода, которые предполагают, что любые закономерности могут меняться в зависимости от других закономерностей, действующих на более высоких уровнях.

2. Идеи эволюционизма, которые предполагают, что закономерности некоторого процесса не остаются всегда неизменными, в ходе развития одни из них сменяются другими. Например, развитие личности ребенка до подросткового возраста сильнее всего коррелирует с характеристиками семейного окружения; с подросткового периода эта связь пропадает, сильное влияние на формирование личности ребенка оказывают характеристика активности самого подростка. Несмотря на непрерывность самого процесса развития, в нем есть критические точки, в которых меняются характер движущих сил, ключевые закономерности, управляющие этим процессом.

3. Гуманитарный взгляд на человека, в свете которого в предмет изучения наук о человеке были введены содержания: смыслы, ценности, идеи, образы.

4. Идеи экзистенциального миропонимания и некоторых родственных ему подходов, в частности деятельностного, в психологии. В них реализуется идея «существование предшествует сущности». Деятельность, процесс, бытие в мире первичны по отношению к их кристаллизованным в личностных структурах формам.

5. Представления о том, что сознание выступает основой психологического функционирования. Люди – не просто пассивные субъекты, которые испытывают эмоции. Помимо переживания эмоций, индивиды отслеживают их, регулируют и в некоторых случаях борются с ними /3/.

На основе многостороннего анализа различных психологических теорий Д.А. Леонтьев обосновывает и развивает представление о личности, как единстве возможного и необходимого, в рамках которого человек может, задействуя рефлексивное сознание выходить за границы необходимого в возможное, человек выступает субъектом собственной активности. Этот взгляд представлен в настоящее время экзистенциальной психологией и культурно-исторической деятельностной психологией /3/.

80-90-е г. XX в. могут быть выделены в отдельный период развития психологии личности. Признаками этого периода, согласно К.А.Абульха-новой-Славской, являются обращение к исследованию реальной личности. На современном этапе развития психологии возник интерес к изучению реальной личности; сближение психологии личности и этики, обращение к нравственно-ценностным аспектам поведения, мышления и мотивации; особое внимание к проблемам психического здоровья (психотерапии и консультированию); благодаря разработке Б.Ф.Ломовым системного подхода, исследование конкретных проблем психологии личности (эмоций, способностей, мотивации) стали исследоваться не сами по себе, а в составе более общей системы личностного знания. На основе таких системных исследований очень активно развивается типологический подход /3/.

В современной психологии все больше внимания уделяется идеографическому направлению, связанному с исследованием личностных, профессионально важных и деловых качеств отдельного человека, его состояния и степени адаптированности в сложных социально-экономических условиях. Как стало очевидным, то, что обычно называют термином "человеческий фактор", играет огромную роль в повседневной жизни. Участвовавшие техногенные катастрофы заставляют лишний раз убедиться в том, что развитие цивилизации сопровождается все более усовершенствованной техникой, которая, в свою очередь, предъявляет все больше требования к управляющему ею человеку.

В связи с существующими проблемами преобладавший ранее подход, изучающий общие закономерности развития психических процессов, отошел на второй план. Актуальными стали исследования, направленные на изучение индивидуальных особенностей конкретного человека, его характера, способностей, когнитивных функций, способа переживания стресса /4/.

Кроме того, возникла выраженная потребность в разработке дифференцированных мер психологической поддержки лиц, оказавшихся в травмирующих обстоятельствах; это - терроризм, миграция населения в зоне военизированных действий, техногенные катастрофы, природные катаклизмы. Сложные перипетии современной жизни, связанные с разрушением прежних социо-экономических основ и еще не завершившимися успехом попытками наладить новые производственные отношения, приводят людей к выраженной дезадаптации, которая в свою очередь делает их жертвами зомбирования со стороны политических экстремистов, религиозных фанатов, авантюристов.

[Л.И. Анциферова](#) разрабатывает динамическую концепцию личности /5/. В русле этой концепции рассматриваются представления о выходе личности за свои пределы, условия достижения оптимального жизненно-деятельностного состояния, поиск новых мотивов и др.

В последнее время ею проводится исследование по проблеме "жизни и смерти", проблеме оптимального и продуктивного развития человека в период поздней зрелости. Она отмечает, что особенности психического развития в поздние годы находятся под влиянием биологических и социально-психологических факторов. Еще один пласт проблем, изучаемых Л.И. Анциферовой, - исследование трудных жизненных ситуаций, поведения человека в таких ситуациях и форм совладающего поведения.

Состояние психологической науки в Казахстане в постсоветский этап можно оценить как период значительного подъёма в её развитии. Ныне она непрерывно обогащается новыми научными данными, совершенствуется её понятийный аппарат и методы исследования.

Современный этап развития психологической науки в Казахстане характеризуется актуализацией практической психологии как одного из наиболее важных научно-практических направлений. Этому способствует возрастающая потребность различных структур общества и отдельных граждан в практической помощи психологов, психотерапевтов, в получении психологических консультаций и поддержки, в повышении психологической компетентности и информированности в области психологических знаний, а соответственно, и формирования психологической культуры /6/. Социально-психологическое напряжение, которое испытывает человек в период экономической нестабильности в переходные этапы исторически обусловленных изменений побуждают его искать различные источники реализации вышеуказанных психологических потребностей. С изменением отношения людей нашего общества к психологии как науке, призванной и способной оказывать реальную практическую помощь, а так же с увеличением количества общедоступной литературы по психологической проблематике и всеобщей "психологизацией" средств массовой информации, психология становится актуальной, значимой и востребованной отраслью. В связи с этим, можно с твердой уверенностью утверждать, что сегодня для казахстанской исследова-

тельской науки особо остро стоит вопрос о развитии консультационных служб, ориентированных на оказание практической психологической помощи. С начала нового тысячелетия в публикациях казахстанских психологов все чаще отражается мысль о необходимости развития практической психологии в отечественной науке. И разработка научно-практической и методической базы консультационных психологических служб становится одним из актуальных и приоритетных направлений практической психологии. Вместе с тем, практическая психология, как новая отрасль психологической науки, должна "не только разрабатывать психотехнические и психотерапевтические технологии работы с людьми, нуждающимися в психологической помощи", но проводить разносторонние научные исследования в данной области для формирования научной теоретико-методической базы у нас в республике. До недавнего времени особое внимание уделялось развитию практической психологии в школьной психологической службе, а так же в специальных медицинских учреждениях, таких как центры психического здоровья, поликлиники, наркодиспансеры. Широкое внедрение психологии в практику закономерно приводит к развитию тех её областей, которые традиционно обозначаются как методы психологического воздействия. Среди них приоритетными в консультационной службе психологической помощи остаются психологическое консультирование и психотерапия. Советский период характеризуется развитием только медицинской психотерапии, другие виды психотерапевтических практик были запрещены. В связи с этим, особо следует подчеркнуть, что современный этап развития казахстанской психологической науки характеризуется созданием и формированием своей психологической, психотерапевтической школы, где особого внимания заслуживают исследования в области немедицинской психотерапевтической практики /7/.

Современная психология стала привлекаться к выполнению грандиозных заказов по манипулированию индивидуальным и общественным сознанием: формирование имиджа (не лица, а нужной маски, личины) политиков; навязывание любых (часто вредных, просто опасных) представлений, товаров, услуг; сотворение кумиров молодежи; вовлечение в тоталитарные организации и мн. др.

На сегодня отсутствуют широкие теории в рамках психологии. Данный факт свидетельствует о кризисном состоянии современной психологии. В чем это проявляется?

Во-первых, отсутствует единый подход: нет основы, объединяющего начала, очень много альтернативных моделей понимания и изучения психического.

Во-вторых, противопоставление научной (академической) психологии и психотехник (практической психологии). Психологическая практика, как это ни печально, чаще всего исходит из каких угодно теорий, но только не из концепций научной психологии.

В-третьих, между научной психологией и концепциями и техниками, ориентированными на углубленное самопознание есть большой разрыв. Действительно, человеку, интересующемуся познанием «Я», ищущему свой духовный путь лучше обращаться не к научной психологической литературе, а к целителям. Эта «ниша» прочно оккупирована специалистами, далекими от научной психологии.

В-четвертых, западная психология отличается восточной. Верно, что восточные учения в XX столетии стали постоянной составляющей интеллектуальной жизни цивилизации. Но на научную, академическую психологию они, практически, влияния не оказали. В значительной степени опыт восточной психологической мысли до сих пор остается фактически непризнанной официальной наукой /8/.

Кризис психологии может быть преодолен только целенаправленной совместной работой психологического сообщества, т.е. социальным путем. Но первопричина кризиса лежит именно в когнитивной плоскости и заключается в неадекватном понимании психологической наукой своего предмета.

Главный вывод, который следует из вышеприведенных соображений, состоит в том, что кризис в научной психологии, так сказать, «заложен конструктивно», процессы на поверхностных уровнях практически ничего не решают. Следовательно, важнейшей проблемой современной психологии является выработка такого понимания предмета, который бы позволил преодолеть кризис на глубинном уровне.

Понятие личности используется для обозначения особенностей, качеств, состояний индивида, обусловленных его предметной деятельностью и общением с другими людьми. Предметом психологии личности является человек, взятый в системе устойчивых социально обусловленных психологических характеристик, которые формируются и проявляются в общественных связях и отношениях, определяют его поступки и действия, регулируют и обуславливают внутренние состояния и психические процессы.

Проблема личности - проблема необъятная, значимая и сложная, охватывающая огромное поле исследований. Понятие личности относится к числу сложнейших в человекознании.

В данной работе была сделана попытка обобщить новое понимание личности в психологии. За последние полвека в психологию проникло несколько принципиально новых идей и способов понимания, которые породили немало подходов и концепций. Но, до сих пор не сложилось достаточно обоснованного и общепринятого определения, которое позволило бы вывести психологию личности на новый уровень осознания ее предмета, сферы компетентности, методологических и теоретических ориентиров, методических и прикладных возможностей. Многозначность содержания этого понятия обусловлена многоаспектностью проявлений личности, многообразием её становления и развития. Психологическая наука переживает сейчас трудный этап, связанный с радикальным пересмотром методоло-

гических посылок. Если психология хочет найти выход из кризиса, то она должна предпринимать для этого определенные шаги, должна проделать определенную методологическую работу по осмыслению своего предмета. Причем, что особенно важно подчеркнуть, должна выполнить сама, самостоятельно. Никакая философия этой работы не проделает, поскольку не имеет для этого адекватных средств. Это – внутреннее дело самой психологии и ее самая актуальная задача.

1. Асмолов А.Г. Психология личности. -М. 1990.
2. Левин К. Динамическая психология. Избранные труды. -М.: Смысл, 2001.
3. Леонтьев Д.А. Новые ориентиры понимания личности в психологии: от необходимого к возможному // Вопросы психологии, 2011. -№1.
4. Зеличенко А.И. Психология в России: состояние и перспективы. -М.: Издательство Трансперсонального института, 2002.
5. Анцыферова Л.И. Психология формирования и развития личности // Человек в системе наук. -М., 1989.
6. Намазбаева Ж.И. Психологические проблемы формирования поликультурной личности. -Алматы: КазНПУ им. Абая, НИИ Психологии, 2008.
7. Намазбаева Ж.И., Лавриненко Н.С., Садыкова А.Б. Технология формирования психологически здоровой личности. –Алматы, 2011.
8. Психологическая наука в России XX столетия: проблемы теории и истории. -М.: Изд-во Института психологии РАН, 1997.

Түйін

Бұл мақалада психология ғылымындағы аса маңызды ғылыми-практикалық бағыттардың бірі ретінде тұлға дамуы психологиясының қазіргі көзқарастары жайлы айтылады.

Summary

This article refers to the modern views of psychology on personal development, as one of the most important scientific and practical areas in psychology.

К ВОПРОСУ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НЕВРОТИЧЕСКИХ РАССТРОЙСТВ У ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ

Джумажанова Г.К. –

канд.психол.н., зав. кафедрой психологии СГПИ (г. Семей)

Неврозы у детей и подростков – самый распространенный вид нервно-психических расстройств. Как психогенные заболевания формирующейся личности, неврозы в аффективно-заостренной форме отражают многие проблемы человеческих отношений, прежде всего понимания и общения между людьми, поиска своего «я», оптимальных путей самовыражения, самоутверждения, признания и любви. Первоначально неврозы представляют эмоциональное расстройство, возникающее преимущественно в условиях

нарушенных отношений в семье, прежде всего с матерью, которая обычно является наиболее близким для ребенка лицом в первые годы его жизни. Не меньшую патогенную роль в последующие годы играют отношения с отцом, если он не способен своевременно разрешить личностные проблемы развития своих детей. Оба родителя испытывают много личных проблем, нередко сами больны неврозом и придерживаются догматически воспринятых или исходящих из прошлого травмирующего опыта взглядов на воспитание без учета индивидуального своеобразия и возрастных потребностей детей. Все это дает основание рассматривать невротическое, психогенное по своему происхождению заболевание ребенка как своего рода клинико-психологическое отражение личностных проблем родителей, начинающих нередко еще в прародительской семье.

Невроз является психогенным заболеванием формирующейся личности, поэтому на него оказывает влияние все то, что может осложнить процесс формирования личности у детей и способствовать общему нарастанию нервно-психического напряжения у родителей. К этим факторам относятся причины социально-психологического, социально-культурного и социально-экономического характера.

Из социально-психологических факторов заслуживают внимание наличие единственного ребенка в семье или эмоциональная изоляция одного из детей, если их несколько, недостаточная психологическая совместимость родителей и детей; конфликты; одностороннее преобладание (доминирование) одного из взрослых (как правило, матери или бабушки по материнской линии, если она проживает в семье); перестановка или инверсия традиционных семейных ролей; низкая продуктивность совместной деятельности членов семьи и, наконец, известная изолированность семьи в сфере внешних контактов.

К социально-культурным факторам относятся проблемы, связанные с проживанием в большом городе; ускорением темпа современной жизни; недостатком времени; скученностью; некоторой обезличенностью и все более сложным характером межличностных отношений; недостаточными условиями для полноценного отдыха и разрядки эмоционального напряжения. Социально-экономические факторы включают в себя неудовлетворительные жилищно-бытовые условия молодой семьи; занятость родителей; ранний выход матери на работу и помещение ребенка в ясли или привлечение других лиц для ухода за ним. Широкая распространенность и продолжающийся рост заболеваемости неврозами вызывает необходимость дальнейшего исследования особенностей возникновения и развития данного расстройства.

Целью нашего исследования явилось изучение недостатков общения семьи, как одной из причин возникновения неврозов у детей и подростков.

Существуют различные определения неврозов, в которых оттеняется та или иная сторона заболевания. Патогенетически обоснованное определение невроза принадлежит В.Н. Мясищеву. Еще в 1934 г. он отмечал, что невроз

представляет болезнь личности, в первую очередь, болезнь развития личности. Под болезнью личности В.Н. Мясищев понимал ту категорию нервно-психических расстройств, которая вызывается тем, как личность перерабатывает или переживает свою действительность, свое место и свою судьбу в этой действительности. В 1939 г. он уточнил, что невроз – это психогенное заболевание, в основе которого лежит неудачно, нерационально, непродуктивно разрешаемое личностью противоречие между ней и значимыми для нее сторонами действительности, вызывающее болезненно-тягостные переживания: неудач в жизненной борьбе, неудовлетворения потребностей, недостигнутой цели, невозможной потери. Неумение найти рациональный и продуктивный выход из переживаний влечет за собой психическую и физиологическую дезорганизацию личности /1, с. 365/. В настоящее время общепризнанной является точка зрения на неврозы как на психогенные заболевания личности.

В зарубежной литературе невроз рассматривается по-разному: в ортодоксальном психоанализе – как неизбежный и необходимый момент развития в связи с образованием и разрешением детской тревоги. В индивидуальной психологии невроз считается патологической формой компенсации чувства внутренней недостаточности или нереализованного чувства превосходства. В поведенческой терапии невроз определяется как зафиксированный навык неприспособленного поведения, приобретенный путем научения. Крупнейший зарубежный специалист по проблеме неврозов К.Хорни определяет невроз как психическое расстройство, вызванное страхом и защитой от этого страха, а также попытками отыскать компромисс в конфликте противоположных тенденций. Невротические расстройства как отклонения от общепринятого в данной культуре интерперсонального поведения – это проявление заторможенного процесса самореализации.

Психогенный характер заболевания неврозом означает, что оно обусловлено действием психических (психологических) факторов, значимых для человека и выражаемых в виде тех или иных существенных для него переживаний. Они могут обозначаться как внутренний или невротический конфликт. Связь невроза с психотравмирующей ситуацией позволяет считать его принципиально обратимым состоянием.

По официальным данным ВОЗ, число неврозов за последние 65 лет выросло в 24 раза, в то время как число психических заболеваний - в 1,6 раза. Невысоким, очевидно, будет и рост числа психопатий, что, как и относительно небольшое увеличение психозов, подчеркивает ведущую роль в их происхождении биологической дефицитарности. Нарастание неврозов, помимо известных причин, является также следствием их лучшей клинико-психологической диагностики и более частой обращаемости за помощью. Высокий процент (35,3%) лиц с нервными заболеваниями выявлен в 1986 г. в Великобритании. В Италии эта цифра составляет 24,8%, в Испании - 12,7%, т.е. заметна зависимость числа нервных нарушений от социально-экономи-

ческого и культурного уровня этих стран. Увеличение нервных заболеваний в развитых странах идет, на наш взгляд, преимущественно за счет неврозов - наиболее весомой и динамичной социально-психологической и клинической переменной в общей нервно-психической патологии. Известно, что в структуре нервно-психической заболеваемости неврозы наиболее распространены у взрослых и детей /2, с. 56/, /3, с. 47/. К ведущим невротическим нарушениям, выявляемым у детей на неврологическом приеме, относятся астеноневротический синдром и невротические реакции /4, с. 67/. Данные врачебных приемов не дают полную картину заболеваемости неврозами. Среди детей с расстройствами психики, выявленных при сплошном обследовании, лишь 20% детей состояли на учете у психоневролога /5, с. 78/. Необходимо помнить и то, что эпидемиологическое исследование неврозов затруднено по причине необходимости проведения направленной и достаточно продолжительной беседы с каждым из детей и по крайней мере - с одним из родителей. Легче поддаются учету явные формы нарушенного, делинквентного или психотического поведения, а также видимые признаки нервности, включая заикание и тики. По данным Л. В. Соколова, отклонения в нервно-психическом развитии обнаружены у 33% детей, посещающих детский сад. Ориентировочные данные о количестве неврозов можно получить, если учесть их удельный вес в структуре нервно-психической заболеваемости на приеме. По одним данным, неврозы выявляются у 27%, по другим - у 45% больных от общего числа детей с нервно-психическими нарушениями /3, с. 57/. В среднем эта цифра составляет 36%, т. е. условно можно считать по крайней мере каждого третьего из детей с нервно-психической патологией больным неврозом. По-видимому, это соотношение будет увеличиваться в сторону неврозов при массовом обследовании в школе и выявлении психогенных форм школьной дезадаптации у 15-20% учащихся /5, 57/. Отмечается и 12% минимальная распространенность у всех детей выраженных клинических форм нарушений адаптации в школе. Наибольшее число неврозов, по данным обращаемости, наблюдается в старшем дошкольном и младшем школьном возрасте. По данным сплошного обследования, наибольшее число неврозов выявляется у детей школьного возраста. Частота неврозов у школьников возрастает по мере увеличения времени обучения /6, с. 235/. В возрасте 12-18 лет имеется постоянный уровень невротизма. Расстройства невротического уровня преобладают у мальчиков. Больше неврозов в периоды возрастных кризов. Школьная дезадаптация также способствует неврозу. В подростковом возрасте, по данным анкетного обследования, более невротичны девочки. У девушек по сравнению с юношами заметно преобладание невротических расстройств, включая тревогу и депрессию. Больных неврозами женщин на приеме в 2 раза больше, чем мужчин /7, с. 67/. Следовательно, в детском возрасте заметно преобладание лиц мужского пола, больных неврозами, а у взрослых - женского пола. Причем у женщин ведущей реакцией на стресс будут нарушения психи-

ческих, а у мужчин - соматических функций организма. Соотношение мальчиков и девочек в исследуемой нами клинической выборке - 205 и 151. Мальчиков, больных неврозами, следовательно, в 1,4 раза больше. При неврастении это соотношение достигает 2,2. При истерическом неврозе, наоборот, девочек в 3,3 раза больше. При неврозах на фоне невропатии мальчиков значительно больше, чем девочек: без невропатии подобные различия минимальны. В отличие от невропатии, при которой число мальчиков достоверно выше, резидуальная церебральная органическая недостаточность не оказывает влияния на соотношение мальчиков и девочек при неврозах. Если разделить всех больных неврозами по наличию или отсутствию психомоторных нарушений, то соотношение мальчиков и девочек существенно изменится. В группе без психомоторных нарушений (тиков, заикания, энуреза) мальчики встречаются только в 1,1 раза чаще, чем девочки. В группе с психомоторными нарушениями мальчиков в 1,9 раза больше. В свою очередь, значительная часть психомоторных нарушений - это проявление невропатии, а она в большей степени характерна для мальчиков. Следовательно, невропатию у мальчиков можно воспринимать как один из факторов биологического риска. С 12 лет соотношение мальчиков и девочек, больных неврозами, практически одинаково, так как именно к началу пубертатного периода сглаживаются проявления невропатии. Изменение рассматриваемого соотношения в сторону более частых невротических расстройств у лиц женского пола заметно уже в юношеском возрасте и, как уже отмечалось, характеризуется обратным детству соотношением у взрослых /7, с. 85/.

Среди разнообразных патогенных ситуаций, являющихся причиной психической травматизации при неврозах, выделяются семейно-бытовые, прежде всего конфликтные, отношения в семье. В более широком аспекте причиной невроза может быть дисгармоничное функционирование семьи в целом, приводящее к заболеванию одного из ее членов. Подчеркивается хронический характер основополагающего для невроза эмоционального стресса. Патогенность внешних обстоятельств жизни проявляется лишь в сочетании с соответствующим значимым отношением личности.

В свою очередь, особенности личности, системы ее свойств и отношений могут быть поняты лишь из истории ее развития в определенной социально-бытовой среде, прежде всего в семье. Указывается на характерное для психогенных состояний сочетание психической травмы и особого склада личности детей и подростков. Считается, что чем острее и внезапнее действует психическая травма, тем меньшую роль играют личностные особенности, и, наоборот, при уменьшении массивности и остроты психической травмы индивидуальный склад личности приобретает большую роль в формировании клинической картины невроза. Прежде всего, патогенность психической травмы возрастает в условиях новизны, внезапности воздействия, быстрой смены динамического стереотипа сниженного функциональ-

ного состояния коры головного мозга, биотонуса в целом, резидуальной органической или невропатической недостаточности.

Особое значение придается месту наименьшего сопротивления организма и возрасту больных. Выделяя патогенную роль хронической психотравмирующей ситуации, отечественные авторы связывают ее в большинстве случаев с наличием конфликтов, неправильным воспитанием в семье и потерей близких. Подобная точка зрения отличается от зарубежных исследований 30-х годов, построенных главным образом на концепциях психоанализа. Основное патогенное значение придается Эдипову комплексу и ранней психической травматизации. Семья же воспринимается только в качестве экрана, отражающего переживания пациента. Внимание сосредотачивается на односторонне понимаемых проблемах развития и противоречиях в психике, мастурбационных фантазиях и чувстве вины, несовершенстве защитных механизмов. Однако уже в 20-х годах начинает появляться более разносторонний, с учетом реального семейного окружения и типов воспитания, взгляд на проблему неврозов. В последующем все большее значение придается невротическим особенностям личности родителей и их влиянию на отношения с детьми. Чрезмерная строгость и изнеживание считаются причиной невротической заторможенности. Подчеркивается неблагоприятное влияние психической депривации и отрыва от матери, равно как и недостатка любви и заботы. Уделяется внимание ролевым конфликтам, в том числе несоответствию семейной роли ребенка и требований школы.

Неправильное воспитание в семье и конфликты как ведущие источники психогений у детей и подростков с неврозами признаются и большинством современных исследователей. При изучении структуры пограничных расстройств среди городского детского населения выявлена этиологическая корреляционная связь с неврозами, прежде всего, хронической психотравмирующей ситуации в семье и дефектов воспитания, затем школьных конфликтов, острой психической травмы и на последнем месте - алкоголизма родителей. Установлена следующая последовательность этиологических семейных факторов при неврозах у детей: развод родителей; ссоры в семье; грубое и строгое отношение родителей; ситуация депривации; воспитание вне семьи; баловство; неодинаковое и противоречивое отношение; симбиотическая связь с одним из родителей; чрезмерные амбиции родителей; ссоры с братьями и сестрами; узнавание об усыновлении.

Неврозы в детском возрасте - отражение клинических, личностных и социально-психологических проблем, возникающих у взрослых, ставших родителями в трудный для себя период жизни слишком рано или поздно, оказавшись неподготовленными к этой роли, инфантильно-незрелыми или чрезмерно амбициозными, впредельно срывающими психическое развитие детей в прокрустово ложе своих честолюбивых планов и надежд. Нельзя сбрасывать со счетов отражение в развитии детей личностных проблем родителей, обусловленных ускорением темпа современной жизни, ее урбанизацией и

технократизацией, наряду с постоянно повышающейся ответственностью и жесткостью социальных ролевых предписаний, усложнением и обезличенностью межличностных отношений, неблагоприятными тенденциями в социально-психологической динамике развития семьи: снижением ее стабильности, рождаемости при одностороннем доминировании матери, ее чрезмерной загруженности и невротизации. Небезразличны для психического развития детей и недостаток нравственно-этических начал в отношениях окружающих взрослых, психопатическое прорастание личности у некоторых современных женщин, низкая социально-психологическая культура общения, отсутствие доступной, эффективной и своевременной психологической и психотерапевтической помощи.

Не всегда о воспитании детей с неврозами можно говорить, как о "неправильном"; достаточно часто оно носит "излишне правильный" характер. Это случаи гиперсоциальной направленности личности у родителей, в первую очередь у матерей, сопровождающейся чрезмерной требовательностью и принципиальностью в отношениях с детьми, неприятием их непосредственности и эмоциональности.

Вместе с предшествующим высоким уровнем нервно-психического напряжения это приводит к психогенному заболеванию формирующейся личности - неврозу.

Известно немало фактов в пользу принципиальной значимости и незаменимости семьи для формирования личности ребенка. Не меньшее значение имеет семья и для взрослых, являясь источником эмоционального и физического благополучия, чувства уверенности, оптимизма.

Существуют следующие типы воспитания: воспитание по типу любви и принятия, воспитание, основанное на симпатии, уважении и близости, отстраненное воспитание, воспитание по типу снисходительного отстранения, отвержение, презрение, преследование, отказ.

На характер взаимоотношений детей и взрослых влияют следующие факторы:

- супружеские отношения;
- позиция родителей, выражающаяся в стиле воспитания;
- возраст самих детей;
- личностные качества детей.

Эмоциональные отношения в семье играют важную интегрирующую роль, благодаря которой члены семьи ощущают себя, единой общностью и чувствуют теплоту и поддержку друг друга. Нарушение эмоциональных отношений в семье оказывает негативное влияние на формирование личности подростка. Подросток видит, что родители относятся к нему с отчуждением, возникает эмоциональная дистанция. Ребенок тогда уходит в свой внутренний мир, становится замкнутым, грубым, необщительным.

Проведя исследование и проанализировав результаты, мы пришли к следующему выводу: ухудшение взаимоотношений родителей к детям ведет

к ухудшению отношений детей к родителям. Значит гипотеза, которая была нами выдвинута в начале исследования, что стили воспитания в семье влияют на взаимоотношения подростков с родителями, полностью доказана как теоретически, так и эмпирически.

Мы считаем, что правильные воспитательные позиции родителей, выражаются, в первую очередь, в восприятии ребенка как личности, определяют одновременно и позицию ребенка в семье как полноправного члена, к правам и потребностям которого относятся в родном доме с уважением.

1. Макаренко А.С. "Книга для родителей". -Л.: "Лениздат", 1981. -с. 365.

2. Каган В.Е. Психогенные формы школьной дезадаптации. -Вопр. психол., 1984, вып. 4. -С. 89-95.

3. Клинические и организационные основы реабилитации психических больных/ Под ред. М.М.Кабанова, К.Вайзе. - М., 1980.

4. Горянина В.А. Психология общения: Учебн. пособие для высших учебных заведений. - М.: Изд. Центр «Академия, 2002.

5. Королева З. «Говорящий» рисунок: 100 графических тестов. - Екатеринбург: У- Фактория, 2005. – 304 с.

6. Козловская Г.В., Кремнева Л.Ф. Роль фактора среды и индивидуальной реактивности в возникновении и клинике пограничных нервно-психических расстройств детского возраста. - В кн.: Психогигиена детей и подростков. - М., 1985. -С. 66-91.

7. Мясищев В.Н. Личность и неврозы. - Л., 1960.

Түйін

Бұл мақалада балалардағы және жеткіншектердегі невротикалық бұзылулардың пайда болу мәселелері қарастырылады.

Резюме

В данной статье рассматривается вопрос возникновения невротических расстройств у детей и подростков.

Resume

This article discusses the emergence of neurotic disorders in children and adolescents.

АРТ-ТЕРАПЕВТИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В РАБОТЕ С СЕМЬЕЙ

Гущина Т.С., Валиева А.Б. – Институт Семейного Воспитания, г. Астана

Арт-терапия (дословно – искусство-терапия), т.е. терапия в процессе творческой деятельности во всех ее проявлениях и комбинациях. В отечественных источниках, чаще всего узко представлена изотерапия, терапия связанная с визуальным восприятием. В широком смысле понятия арт-терапии вмещает в себя все виды терапии искусством, будьто драма, музыка, танец и движения и т.д. Некоторые авторы используют термин терапия

творческим самовыражением, т.е. любые виды творческой деятельности, имеющие психотерапевтическое и психопрофилактическое направление.

Древнейшие артефакты свидетельствуют о наличии потребности терапии искусством на раннем этапе развития человечества. Сакральные искусства ранних цивилизаций благодаря суггестивно-магическим, эстетическим, дидактическим составляющим, уже тогда были призваны нести терапевтический эффект.

Арт-терапевтические методы впервые были применены в 30-е годы XX века для коррекции личностного развития узников фашистских лагерей, с тех пор и по сей день они не потеряли свою актуальность и популярность, как самостоятельный метод, так и как дополнение других техник. Идея Фрейда о внутреннем «Я» человека, проявляющемся во время спонтанных занятий рисованием, лепкой, юнговские универсальные и персональные символы вдохновили первых арт-терапевтов. Впервые термин арт-терапия употребил Адриан Хилл в 1938 г. Клиент арт-терапевта не пациент в обычном понимании, это скорее личность, движущим вектором которой является саморазвитие, стремление к самосовершенствованию /2,с.67/.

Еще на заре психоанализа была замечена взаимосвязь между личностными особенностями человека и его почерком, спонтанной изобразительной деятельностью и психическим состоянием. Выяснилось, что такое спонтанное рисование или ваение отражает неосознаваемые содержания психической жизни. Изобразительное творчество является частным видом сублимации, возникающей, когда инстинктивный импульс заменяется художественно-образным представлением. Согласно Фрейдю, изобразительное творчество имеет много общего с фантазиями и сновидениями, так как подобно им выполняет компенсирующую роль и снимает психическое напряжение, возникающее при фрустрации (невозможности осуществления инстинктивных потребностей). Оно является компромиссной формой их удовлетворения, осуществляющегося не в прямом, а в опосредованном виде.

Исследования влияния арт-терапевтических технологий на психоэмоциональное состояние человека в Казахстане малочисленны. Вместе с тем, привлечение средств искусства, в частности, музыки в терапевтические программы, издавна считалась мягким и эффективным способом. Благодаря традиции лечения баксы и шаманов, представляющей собой пласт, архаичный, связанный с древними представлениями казахов об устройстве мира, как важнейшей роли искусства в становлении философии и миропонимании казахского этноса в целом, можно предположить, что в Казахстане существуют благоприятные предпосылки для развития арт-терапии.

В последнее время в нашей стране большое распространение получило использование арт-терапевтических методик в работе с внутрисемейными проблемами.

Семья представляет собой особую социальную группу, взаимодействия индивидов в которой подчинены строгим социальным закономерностям, нарушение которых может привести к семейному неблагополучию. В работе с семьями наибольшую эффективность и популярность приобретает интегративная арт-терапия, основной целью которой является коррекция нарушенных межличностных отношений между родителями и детьми, а также повышение их социальной адаптации при помощи различных видов искусств. Поскольку творчество можно проявлять во многих областях, основные виды арт-терапии, применяемые с родителями и детьми это: музыка, рисуночная техника, театротерапия, танцевально-двигательная терапия, сказкотерапия. Арт-терапевтические техники, психотерапевтические игры и творческие изобразительные проекты зависят от коррекционных задач и личностных потребностей, как родителей, так и детей.

При этом основными задачами интегративной арт-терапии в работе с семьей, как правило, являются:

- 1) формирование позитивного самовосприятия и восприятия других людей;
- 2) повышение уровня осознанности в эмоциональной и поведенческой сферах;
- 3) пробуждение творческого потенциала, способности по-новому, нестандартно видеть жизненные ситуации и разрешать затруднения;
- 4) наиболее полное самовыражение личности посредством семейного творчества;
- 5) коррекция внутрисемейных отношений;
- 6) повышение адаптации семьи за счет гармонизации внутрисемейных отношений /2, с.35/.

Наиболее распространенными арт-терапевтическими упражнениями в работе с семьей становятся следующие арт-технологии:

- «Семейный портрет». Реалистическое, символическое, абстрактное изображение членов семьи (в виде животных или предметов), составление диалогов между ними. Можно использовать такие варианты, как подбор иллюстраций из журналов, напоминающих о семье и отношениях между ее членами; создание трехмерных изображений членов семьи.

- «Совместные действия членов семьи». Изображение членов семьи в процессе совместной деятельности, в той роли, которую они играют в семье.

- «Отношение детей и родителей». Группа делится по парам, изображающим игру родителей и детей. Сначала один из партнеров, изображая «родителя», создает рисунок для другого, изображающего «ребенка». Затем «ребенок» руководит действиями «родителя», создающего рисунок для «ребенка».

- «Семейные темы». Рисование себя с каким-либо членом семьи или рисование какого-нибудь семейного события.

- «Эмоциональные портреты». Партнеры (члены семьи) рисуют портреты друг друга в определенном эмоциональном состоянии. Затем передают

рисунки друг другу для исправления. Каждый делает свое изображение таким, каким он хотел бы себя видеть.

- «Текущий момент». Члены семьи изображают семейную ситуацию в настоящий момент, а затем то, какой они хотели бы ее видеть.

- «Наиболее важные вещи». Каждый член семьи, рисует то, что наиболее важно для него в настоящий момент. И затем рисунки совместно обсуждаются.

- «Семейные проблемы». Каждый член семьи изображает какую-нибудь семейную проблему, и то, как она влияет на его жизнь.

- «Совместный семейный рисунок». Вся семья рисует что-нибудь на большом листе бумаги или создает композицию с использованием других материалов. Иногда этому предшествует обсуждение темы работы. Она завершается обсуждением динамики процесса создания совместной композиции, в которой анализируются семейные роли и отношения.

Современные достижения в области психологии, медицины биологии, физики, социологии позволяют расширить область применения арт-терапии в терапевтических, коррекционных целях в нашей стране.

В 1974 году психолог Джером Франк сформулировал пять основных эффектов любой успешной психотерапии, которая:

1) предоставляет новые обучающие возможности, как на познавательном, так и практическом уровне;

2) вселяет надежду на избавление от страданий;

3) предоставляет опыт успешной деятельности;

4) дает возможность преодолеть чувство отверженности;

5) пробуждает яркие эмоции /3, с. 36/.

Арт-терапия вполне соответствует этим пяти эффектам.

Во-первых, арт-терапия является очень эффективным форматом для обучения. Она помогает увидеть новые перспективы в любой ситуации и предлагает стимулирующие методы для усвоения и запоминания. Художественные формы могут быть связаны с глубокими уровнями мыслительных процессов и таким образом воздействуют и на эмоциональную сферу личности.

Во-вторых, как и другие терапии, арт-терапия вселяет надежду в избавление от душевных страданий. Вера в самоизменение и возможность чувствовать себя лучше являются самым первым шагом в достижении психотерапевтического эффекта.

В-третьих, арт-терапия, безусловно, представляет собой опыт успешной деятельности, так как создание какого-либо творческого продукта само по себе несет чувство удовлетворенности.

В-четвертых, арт-терапия предоставляет человеку чувство контакта с другими людьми. Чувство «быть понятым» является одним из наиболее сильных в арт-терапевтическом процессе, так же, как и фраза «я понимаю» резонирует через все великие произведения искусства.

В-пятых, художественные образы в живописи, музыке, драматическом искусстве вызывают сильнейшие эмоции, такие, как любовь, ненависть, воодушевление, страх. Те глубокие изменения, которые являются целью в арт-терапевтическом процессе, могут произойти лишь в случае способности воспроизвести эти чувства, понять и принять их.

Благодаря своим терапевтическим эффектам арт-методы в работе с семьей по всем пяти эффектам Джерома являются действенными и актуальными.

В нашей стране прослеживается положительная тенденция интенсификации психологической помощи средствами арт-технологий, которые, возможно, определяют новые самостоятельные направления творческой коррекции и социальной адаптации современных семей.

1. Богоявленская Д.Б. *Психология творческих способностей*. –М.: Изд-во «Академия», 2002.

2. Копытин А.И. *Практикум по арт-терапии*. -СПб.: Питер, 2001.

3. Сусанина И.В. *Введение в арт-терапию*. -М.: Издатель: Когито-Центр, 2007.

Түйін

Бұл мақалада жанұямен жұмыс жасаудағы арт-терапияның технологиялары қарастырылады.

Резюме

В данной статье рассматриваются арт-терапевтические технологии в работе с семьей.

Resume

This article covers the art therapeutic techniques in working with family.

ОСНОВНЫЕ ПУТИ РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Кукубаева А.Х. – докт. психол. н., профессор Академии «Кокше»

Устойчивое развитие цивилизации не может быть достигнуто без опоры на образование, которое в 21 веке становится глобальным. Образование занимает особое место среди главных национальных приоритетов Республики Казахстан. Глобальный проект «Интеллектуальная нация – 2020» ставит перед народом стратегическую цель формирования в обществе национального ядра, обладающего высоким интеллектуальным уровнем, информационной мобильностью, креативностью и умением повести за собой нацию. Для того, чтобы достичь этой цели, интегрироваться в мировую образовательную систему, нашей стране необходимо повышать качество подготовки специалистов до уровня развитых стран. Другими словами, мы стоим перед задачей создания интеллектуального общества, подготовки интеллектуальной элиты Казахстана /1/.

Естественно, что в процессе перехода казахстанского общества к рынку мы не можем полностью игнорировать «рыночную» модель образования. По мнению многих ученых разных стран, данный путь развития не может вывести цивилизацию из состояния глобального кризиса. Вместе с тем необходимо отметить, что с помощью эффективного государственного регулирования возможен переход на модель устойчивого развития.

Стратегия развития образования нового типа требует выработки новых научных и мировоззренческих подходов, соответствующих не только современным реалиям, но и предполагаемым перспективам развития в третьем тысячелетии. В частности, к ним относятся социокультурный, природный, антропологический, информационно-коммуникативный, аксиологический, культурологический, гуманитарный, космический подходы.

Позиция обновления системы образования способствует решению общенациональных интересов Казахстана: укреплению и развитию демократии, социальной стабильности; развитию национального самосознания; гармонизации межэтнических отношений; духовному возрождению.

Целью стратегии развития высшего образования в республике является ориентация на синтез науки, культуры и образовательного процесса в контексте мировой истории, истории тюркских народов, кочевых цивилизаций, стран Центральной Азии. Она основывается на положениях Конституции Республики Казахстан, Стратегии «Казахстан-2030», на Обращении Президента РК к соотечественникам, Концепции развития системы образования Республики Казахстан 2015 года, на материалах ЮНЕСКО.

Стратегическим ориентиром развития высшего образования является идея формирования высококвалифицированных специалистов с ответственным отношением к миру, инновационным типом мышления, развитой мировоззренческой культурой. Целью образования является не столько подготовка творческих работников, сколько людей, способных репродуцировать уже имеющиеся знания. Конкурентоспособный специалист включает в себя не только профессиональные, но и индивидуально-личностные характеристики.

За последние годы система образования республики претерпела значительные изменения. Повышение квалификации работников образования приобретает особую значимость. Это объясняется не только фактором развития самой системы образования, но и теми общественными изменениями, которые происходят в государстве в целом. В последние десятилетия значительно возросли требования к качеству университетского образования. В вузах широко внедряется кредитная технология. В практику входят международная аккредитация, рейтинги вузов. Все это позволит нам приблизить наши стандарты к стандартам западной трехуровневой системы образования.

Одним из направлений деятельности вузов является работа педагогов по совершенствованию подготовки специалистов, обладающих не только теоретической и технологической готовностью к будущей специальности, но и высоким уровнем профессионального долга, морали (осознанный выбор

профессии, высокий уровень коммуникативной культуры и профессиональной компетентности).

К психологическим аспектам данной проблемы относятся роль мотивации достижения, связь общего интеллекта с экономическими достижениями, социальный и эмоциональный интеллект как один из факторов конкурентоспособности личности, влияние психических свойств личности /2/.

Таким образом, конкурентоспособность – это интегральное качество личности, представляющее совокупность ключевых компетенций и ценностных ориентаций, позволяющих личности успешно функционировать в социуме и цивилизованно решать проблемы профессионального роста.

Здесь важно отметить, что психология может претендовать на роль одной из ведущих в стратегическом отношении наук, адекватное развитие которой необходимо для обеспечения конкурентоспособности личности и страны в целом.

Система высшего образования Республики Казахстан должна в перспективе решать важные задачи, связанные с гуманизацией образования, приоритетом общечеловеческих ценностей в образовании, интернационализацией и глобализацией образования.

Первостепенными задачами стратегии развития высшего образования в нашей стране является реформирование содержания образовательной системы в контексте его очеловечивания. Другими словами, это гуманизация и гуманитаризация, благодаря которым происходит приобщение обучающихся к сокровищнице накопленного разума и культуры человечества на основе глубокого анализа происходящих перемен в социуме образовательной системы.

Образовательная система, основанная на принципах гуманизма, позволяет сформировать личность, обладающую креативным мышлением (творческая личность); ориентированную на милосердие, толерантность и сопереживание (гуманистическая личность); владеющую фундаментальными знаниями, умениями, навыками, а также родным и мировыми языками (поликультурная личность).

Так, основными принципами современного гуманизма в психологическом аспекте экологизм, конструктивизм, толерантность, диалогизм, рационализм, ориентация на культуру, личностная ориентация, принцип духовности /3/.

Гуманизация образовательных процессов предполагает также создание единой и непрерывной структуры воспитания средствами национальной культуры. Сегодня в Казахстане формируется своеобразная культуuroбразующая среда, способствующая развитию культуры каждой нации и национальности. Отсюда вытекает актуальность поиска путей организации и реализации этнокультурных интересов в сфере образования, психолого-педагогических принципов обучения и воспитания молодежи. Национально-ориентированное образование будет способствовать дальнейшему сохранению и развитию этнокультуры.

Гуманитарная парадигма образования играет важную роль в консолидации казахстанского общества, в сохранении единого национального социокультурного пространства. И это надо рассматривать как общегосударственную национальную задачу.

В условиях глобализации основополагающими задачами отечественного образования выступают реализация национальной идеи государства в области образования, обеспечение исторической преемственности поколений, сохранение духовных ценностей народа Казахстана, формирование культуры межличностных отношений.

Решение стратегических задач заключается в разработке концептуальных основ, связанных с воспитанием патриотизма и гражданственности, уважения к своей Родине; с развитием духовных, творческих и физических возможностей личности, с формированием нравственности и здорового образа жизни; с изучением истории, культуры, национальных традиций и обычаев казахского народа и народов, проживающих на территории полиэтнического Казахстана.

Ключевыми позициями стратегии вузов, наряду с другими составляющими, является интеграция: интеграция в мировое образовательное пространство, интеграция университетского образования и научных исследований, интеграция образования и производства, интеграция обучения и воспитания.

В системе вузов должны решаться также такие взаимосвязанные задачи, как социализация, профессионализация и самореализация студенчества. Педагог должен стремиться подготовить не только квалифицированного специалиста, но и культурного, высокообразованного человека.

В процессе развития образовательной системы важное значение имеет использование своего потенциала для эффективной организации образования, консолидации казахстанского общества, сохранении и возрождении единого национального социокультурного пространства.

Развитие образования – это национальная проблема, от успешности решения которой во многом зависят результаты проводимых сегодня во всем мире реформ. Общество нуждается в национальной идее – своеобразной идеологической основе для повседневной жизни и развития. Она состоит из четырех компонентов: национального единства, конкурентоспособной экономики, интеллектуального созидającego общества, построение уважаемого во всем мире государства /1/.

Для казахстанского образования оптимальными кросс-культурными каналами связи с другими мировыми культурами является взаимосвязь казахской культуры, западной и восточной цивилизаций.

В Казахстане реализуется поликультурная модель образования, когда создаются условия для этносов, проживающих на его территории. Этнические диаспоры в данных условиях выполняют связующую миссию между Казахстаном и со своей исторической родиной, создавая тем самым основу для развития своей культуры и языка.

Поликультурное образование обладает мощным потенциалом развития и самосохранения, обеспечивает единство казахстанского общества, устанавливая связь между разными этническими культурами.

В свете развития данного направления в Казахстане разработаны Концепции этнопедагогического и этнопсихологического образования студентов высшей школы. Так, в Концепции этнопедагогического образования /4/ отмечается, что целью этнопедагогического образования должно быть формирование национального самосознания, ответственного отношения к истории, языку, культуре и традициям своего народа.

В Концепции этнопсихологического образования студентов высшей школы отмечено, что этнопсихологическое образование является основой гуманизации будущих специалистов. Это процесс и результат овладения студентами системы знаний о теоретико-методологических основах этно-психологии, творческого использования этнопсихологического наследия казахского народа в современных условиях.

Основными поликультурными идеями национальной политики Казахстана являются разработка теоретико-методологической концепции формирования полиэтнической школы республики, реализация методической системы поликультурного образования.

Университетское образование ныне рассматривается в рамках личностно-ориентированной концепции, которая в большей степени соответствует запросам современного общества. Данная направленность в системе образования расширяет границы понимания личностью значимости образования для развития культуры и цивилизации. Такой подход обеспечивает не только развитие интеллекта, личностных качеств, но и создает возможности формирования нравственного потенциала человека.

Ключевыми вопросами в содержании образования нашей страны являются опора на национальные и общечеловеческие ценности, формирование системного миропонимания и мышления. Благодаря этому средствами образования мы способствуем решению общенациональных целей и интересов Казахстана: укрепление социальной стабильности и политической толерантности, развитие национального самосознания, гармонизация межэтнических отношений, формирование казахстанского патриотизма, духовное возрождение.

Методологической основой национальной модели образования должны служить приоритетность национально-культурных ценностей: развитие государственного языка, национального менталитета, истории отечества, духовно-нравственных ценностей, национальной культуры, национальных традиций и обычаев.

Осмысление происходящих в нашей стране и в мире глобальных процессов сказывается на мировом образовательном процессе. Характерной чертой информационного общества является установление единого мирового образовательного пространства, что означает рост значения эффективного

использования информационного потока и создание конкурентоспособной национальной системы образования, а также интеграции в мировое пространство. В нем отражаются вся современная эпоха.

Примером может служить Болонский процесс, формирование единого регионально-глобального образовательного пространства. Он является основным инструментом глобализации в области образования. Его цель - построение Европейского пространства высшего образования (ЕПВО), которое предполагает: введение трехуровневой системы обучения; введение в практику европейского Приложения к диплому; развитие академической мобильности студентов и преподавателей; интернационализацию высшего образования.

Таким образом, глобальное образование является одним из направлений развития современной педагогической теории и практики, которое основывается на необходимости подготовки молодежи к жизни в условиях быстро меняющегося мира.

Основными принципами глобального казахстанского образования являются ориентация на развитие личности, активизация познавательной деятельности, поиск эффективных технологий. В числе психологических принципов в образовании взрослых необходимо отметить модель образования индустриального общества, изменение экономических ориентиров и переход к новым стандартам профессионального образования, необходимость психологической подготовки специалиста.

Глобальное образование реализуется за счет решения конкретных основных его задач: формирование мировоззрения молодежи, экологического сознания, развитие кросс-культурной грамотности, формирование толерантности к окружающим. В процессе учебной деятельности раскрывается фактический материал глобального содержания, осуществляется межпредметность, создается единая картина мира, атмосфера сотрудничества, активизация процесса обучения.

Приоритетными технологиями глобального обучения являются технологии, способствующие развитию критического мышления, технология сотрудничества, целостно-коммуникативный подход к обучению, модульная технология, технология проблемно-познавательных тем.

Все это приводит к глобальной трансформации мирового образования, когда современная система обучения постепенно превращается в устойчивое развитие, а затем эволюционирует в ноосферное образование. Для достижения данной цели необходимо, прежде всего, изменить содержание и формы развития образования, формировать новое сознание субъектов образовательного процесса, адаптировать систему их ценностей к будущему образованию.

Актуальной проблемой в стратегии цивилизационного развития является формирование ноосферной личности, способной реализовать идеи выживания человечества. Для этого необходимы кардинальные изменения в духов-

ной сфере и механизмах цивилизационного развития. Эффективное формирование ноосферного сознания происходит на основе опережающего образования.

Отсюда вытекает, что одной из новых моделей глобального образования является направленность на доминирование интеллектуальных интересов и способностей. По мере развития глобальное образование будет становиться ноосферным образованием, нацеленным на становление сферы разума.

Президент нашей страны Н.А.Назарбаев особо выделил роль общества как гуманного блока в формировании новой идеологии. Идеология формируется самим обществом, которое стало ведущим мотивационным фактором. Сегодня можно говорить о культе высшего образования. Произошли изменения в общественном сознании. Главный акцент мы делаем на образовании и развитии собственных интеллектуальных свойств. Сквозь призму такой парадигмы меняется роль самих университетов, которые фактически формируют интеллектуальную нацию.

Образование по существу представляет собой проблему национальной безопасности. Выполняя интегрирующую, культуuroобразующую миссию, оно выполняет свое высшее предназначение – способствует духовному единению и взаимопониманию людей в полиэтническом, многоконфессиональном государстве Казахстан.

Перспективные идеи в сфере образовательной политики позволяют создать концептуальную базу долгосрочной казахстанской стратегии развития системы обучения и воспитания молодежи. Реализация основных принципов национального образования в республике позволит существенно повысить уровень подготовки специалистов, будет способствовать укреплению единства народа Казахстана, казахстанской государственности.

1. Назарбаев Н.А. Интервью в прямом эфире телевизионным программам «Хабар», «Казахстан», «Астана» и Казахскому радио //Казахстанская правда. - 14 ноября 2009 г.

2. Журавлев А.Л., Ушаков Д.В. Образование и конкурентоспособность нации: психологические аспекты //Психологический журнал. -2009. - Т.30. - №1. - С.5-13.

3. Балл Г.А. Психологические принципы современного гуманизма //Вопросы психологии. – 2009. - №6. - С.3-12.

4. Узакпаева С.А., Кожяхметова К.Ж. Концепция этнопедагогического образования студентов высшей школы. -Алматы: Өнер, 1996.

Түйін

Бұл мақалада Қазақстан білім беру жүйесіндегі қайта қалыптастырудың негізгі жолдары қарастырылады.

Резюме

В данной статье рассматриваются основные пути реформирования системы образования в Казахстане.

Resume

This article discusses the main ways to reform the education system in Kazakhstan.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРИЕМЫ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ ЛИЧНОСТИ СПЕЦИАЛИСТА

Абсатова М.А., Сейдулаев К.Б., Кушекбаева Ф.А. –
КазНПУ им. Абая, школа №6 им. Г.Актаева

Глобализация, информатизация, компьютеризация, повышение мобильности – все эти общественные явления непосредственным образом затрагивают образовательную среду.

И поэтому сложившаяся обстановка в стране выдвигает новые требования к личности специалиста, признавая особую значимость тех сфер научного знания, которые направлены на поиск межличностного общения, развития культуры профессионально-этических отношений, составляющие основу педагогической этики.

На основе анализа психолого-педагогической литературы педагогическую этику профессиональной деятельности можно определить как сложную систему моральных связей и отношений, нравственно-педагогических требований, принципов и норм, которые вытекают из специфики профессиональной деятельности и определяют морально-педагогические убеждения специалиста, его взгляды, установки и чувства в области решения стоящих перед ним профессиональных задач. Все это позволяет ему регулировать свое отношение к учебно-воспитательному труду, своей профессии, окружающим людям и самому себе. Проявляются нравственно-педагогические требования и нормы в его моральном выборе, конкретных действиях и поступках, в реальных качественных характеристиках, высокий уровень развития которых позволяет ему эффективно решать профессиональные задачи.

Специфика и основное содержание педагогической этики профессиональной деятельности раскрывается в ее функциях. Основываясь на анализе теоретических источников и практической деятельности выпускников учреждений высшего профессионального образования с известной долей условности среди них можно выделить следующие: регулятивная функция (в самом широком смысле слова) обеспечивает согласование сферы нравственного сознания, этику взаимоотношений во всех областях профессиональной деятельности, морального поведения и действий; формирующе-воспитательная функция заключается в том, что в установках, моральных требованиях и нормах заложен огромный нравственно-воспитательный заряд, который непосредственно влияет на формирование и развитие морального потенциала у сотрудников; познавательная функция педагогической этики профессиональной деятельности связана с отражением в общественном и индивидуальном сознании моральных взглядов, оценочных суждений, требований, различных моральных ценностей, которые накоплены человечеством в сфере многолетнего взаимодействия и общения людей.

В структурном плане педагогическая этика профессиональной деятельности включает три основные группы моральных требований, норм и правил, которые между собой взаимосвязаны, но обладают и относительной самостоятельностью: первая группа профессионально-этических требований и норм связана со сферой морального сознания руководителя. К ним относятся общеморальные и профессионально-этические знания; моральные взгляды, убеждения и установки; нравственные мотивы, лежащие в основе его профессиональной деятельности; чувство любви и уважения к человеку; чувство долга, чести, совести и морально-профессиональной ответственности за результаты своей профессиональной деятельности, за профессиональную подготовку, действия и поступки своих подчиненных; вторая группа связана с системой нравственно-педагогических отношений и взаимоотношений, в которые объективно включен руководитель в процессе своей профессиональной деятельности.

Практический опыт и специальное изучение данного вопроса показывают, что из всего многообразия профессионально-этических отношений, обеспечивающих успех педагогического труда специалиста, следует выделить, в первую очередь, культуру общения и отношения к своей профессии.

Культура общения - умение взаимодействовать с партнерами и коллективом с помощью выразительного оформления своих мыслей.

Культура общения предполагает определение цели и основной задачи выступления или межличностного общения. Цель же определяется отношением слушателей (партнёров) к вопросу. Цели могут быть самые разные: проинформировать, объяснить, заинтересовать, убедить, переубедить, побудить, воодушевить.

Культура общения является одним из компонентов развития личности в условиях профессионального становления студентов вузов. Культура в общении представляется в знаниях, умениях, навыках, реализованных через социальные установки и опыт личности в ситуациях межличностного общения. Поэтому для развития коммуникативной культуры будущих педагогов необходима практика применения нетрадиционных методов, в частности интерактивных семинаров /1, с. 6/. Один из таких семинаров предложен нами для использования в подготовке педагогических кадров.

Основной целью программы интерактивного семинара «Культура общения» является повышение уровня коммуникативной компетентности студентов через приобщение к культуре профессионально-педагогической деятельности. **Предлагаемая программа позволяет решать следующие задачи:**

- формирование базовых понятий в области психолого-педагогического общения;
- повышение уровня рефлексивности, создание мотивации для дальнейшего саморазвития студентов;
- воспитание уважения к нормам и традициям коллективной деятельности;

- формирование гражданской позиции и навыков конструктивного взаимодействия;
- обучение навыкам организаторской деятельности и участия в социально-значимой деятельности.

Оборудование: мультимедиа, раздаточный материал, листы ватмана, магнитная доска, маркеры.

Далее проводятся основные этапы занятия:

1. Организационные моменты.
2. Демонстрация результатов опроса «Значение культуры общения для студентов».
3. Мозговой штурм по теме «Основные психолого-педагогические характеристики культуры общения».
4. Групповая работа «Стили общения педагога».
5. Обратная связь.
6. Итоги. Рефлексия.

Программа интерактивных занятий «Культура общения»:

1. Организационные моменты.

В аудитории находятся студенты, они сидят группами за столами. Ведущий представляет участников, знакомит их с правилами проведения занятия.

2. Демонстрация результатов опроса.

На этом этапе студентам представляют результаты проведённого опроса «Значение культуры общения для студентов» /2/. Обсуждаются следующие вопросы анкеты:

- Что Вы понимаете под культурой общения?
- Как Вы считаете, является ли культура общения важным условием Вашей профессиональной деятельности?
- Как Вы оцениваете уровень культуры общения среди студентов?
- Хотели бы Вы принять участие в занятиях по формированию культуры общения?
- Вы бы стали ходить на такие занятия?
- Сколько времени Вы готовы потратить на участие в данных занятиях?

3. Мозговой штурм.

Ведущий рассказывает о культуре общения и предлагает в ходе мозгового штурма определить «Основные психолого-педагогические характеристики культуры общения». Тема записывается на доске после объяснения основных понятий.

Разбираемые вопросы:

1. Роль и место педагогического общения в структуре педагогической деятельности;
2. Структура и стили педагогического общения;
3. Пути формирования эффективного индивидуального стиля педагогического общения.

4. Групповая работа «Стили общения педагога».

После определения психолого-педагогические характеристики культуры общения выявляется оптимальный стиль отношения педагогов и стили отношения, присущего студентам /3/.

Краткая характеристика стилей отношения педагога к воспитанникам:

Активно-положительный стиль характеризуется эмоционально-положительно направленною по отношению к обучающимся и к самой педагогической деятельности, которая реализуется в манере поведения, речевых воздействиях и отношениях к студентам.

Пассивно-положительный стиль при общей эмоционально-положительной направленности в манере поведения и речевых воздействиях обнаруживает замкнутость, сдержанность, педантизм. Таким педагогам обычно присуща сухость, категоричность, некоторые черты диктатора.

Ситуативный стиль проявляется в эмоциональной нестабильности; под влиянием конкретных ситуаций в поведении педагога обнаруживаются вспыльчивость, чередование требовательности и либерализма, дружелюбия и враждебности.

Активно-отрицательный стиль характеризуется явной эмоционально-негативной направленностью, которая проявляется в резкости, раздражительности, акцентировании внимания на недостатках студентов, частых замечаниях и наказаниях.

Пассивно-отрицательный стиль не так явно проявляется в негативном отношении педагога к студентам и педагогической работе, но он реализуется в эмоциональной вялости, безучастности, скрытой неприязни, сухости и отчужденности, в безразличии к людям, их успехам, неудачам, формализме в работе.

Внимательно прочитав, определения каждого из стилей отношения педагога к студентам участники отвечают на вопросы:

- 1) Какой стиль отношения к студентам характерен для Ваших педагогов?
- 2) Какой из этих стилей присущ Вам в большей степени?

- Активно-положительный.
- Пассивно-положительный.
- Ситуативный.
- Активно-отрицательный.
- Пассивно-отрицательный

5. Обратная связь.

Упражнение «Хорошо/улучшить» помогает ведущему понять настроение группы, увидеть плюсы и минусы работы.

Задание: Ведущий просит каждого участника ответить на вопросы: «Что было хорошего в сегодняшнем дне?», «Что можно было бы улучшить?». Вопросы касаются только форм работы и поведения участников, ведущего.

6. Итоги. Рефлексия.

На этом этапе студенты делятся своими впечатлениями и оценивают свою

работу в группах /4/. Ведущий просит каждого участника ответить на вопросы:

- Я узнал...
- Я научился...
- Я понял, что могу...
- Мне понравилось...
- Для меня стало новым...
- Меня удивило...
- У меня получилось...
- Я приобрёл...
- Мне захотелось...

Таким образом, интерактивные методы способствуют усвоению общественного опыта и развитию, коммуникативных, рефлексивных и интерактивных навыков будущих педагогов, обеспечивая совершенствование культуры общения как интегративного качества личности.

1. *Обучаем иначе. Стратегия активного обучения* / Е.К.Григальчик, Д.И.Губаревич, И.И.Губаревич, С.В.Петрусев. - Мн.: «БИП-С», 2003. - 182 с.
3. http://www.koipkro.kostroma.ru/Kostroma_EDU/gcoko/proekt_tutor
4. <http://www.rae.ru/forum2012/10/1728>
5. *Морева Н.А. Тренинг педагогического общения: учеб. пособие для студ. - М.: Просвещение, 2003. - 302 с. - (Учебное пособие для вузов).*

Түйін

Бұл мақалада маманның тұлғалық мәдени қарым-қатынасы дамуының психология-педагогикалық тәсілдері қарастырылады.

Резюме

В данной статье рассматриваются психолого-педагогические приемы развития культуры общения личности специалиста.

Resume

This article discusses the psychological and pedagogical development of culture techniques of communication personality specialist.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL TRAINING AS THE BASIS OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN MODERN HIGHER EDUCATION

Namazbayeva Zh., Karakulova Z.Sh. –

scientific research institute Psychology of KAZNPU of Abaya SNS

The urgency of professional education consists in continuous enrichment by every possible trainings, business games, different types of group work with students. At the disposal of professional teachers already there is very extensive quantity of the various literature reflecting anyway practical, theoretical, applied aspects of group pedagogical and psychological works, so-called innovative technologies of education. We will stop on one type of innovative technologies.

The purpose of such forms of education as training is development of social and psychological competence of the personality, that is abilities of the individual effectively to cooperate with people surrounding it /1,2,4,7,8/.

Problems of training can be the following:

- mastering by a certain social and psychological knowledge;
- correction and formation of social and psychological skills of participants;
- awareness of integrity of social and psychological life of people;
- development of ability adequately and to understand itself and others;
- mastering by receptions of decoding of psychological messages which arrive from surrounding people and groups;
- training to the individualized receptions of interpersonal communication;
- sensual knowledge of the participation in arising interpersonal situations.

Leading principle of the organization of social and psychological training is the principle of a dialogist of interaction, that is high-grade interpersonal communication. It is based on respect for another's thought, trust, disposal of participants of mutual suspicions, insincerity, fear.

Level of the organization of work considerably depends on how the principle of psychological interaction is practically realized. For achievement of positive personal changes, reorganizations of the relations are sometimes necessary «critical moments, a shock». Therefore in educational training to group such receptions, as open discussion of behavior of participants, elements of the psychodrama and some other emotionally rich means of feedback should be used.

One of the main is the principle of the self-diagnostics provoked by group for each of participants and the head. It includes questions and the exercises calculated on that any of participants of group told about the psychological problems in the content of occupations and offered ways of their practical decision.

It is also necessary to emphasize a principle of a practical materialization of social and psychological phenomena which are studied. Thanks to its realization many manifestations of human mentality not only arise before members of group in the form of theoretical concepts, and become property of their practical experience. It is important to organize experience of the offered interpersonal phenomena by each participant of group.

The question of group acquisition is essential. It is desirable to carry out previous individual interviews with her potential participants. Forming the group, the best not to include in it people with very stereotyped psychological protection as occupations can strengthen uneasiness of such subjects considerably. Besides, it can negatively affect group process. Participation of people which don't intend to work productively in respect of personal development is also undesirable and there are to group only on purpose «method knowledge» or for the sake of pleasant pastime.

As basic point for ensuring successful work of training group the voluntaries principle acts. Members of group should be interested in own changes and are ready to reach a goal purposefully. Unity in group arises much quicker if the group

is closed and work in it is accurately structured. Duration of occupations in principle should be defined in advance. To place participants during training the best around in easy chairs. It is important, that each of them was sure that they don't overhear.

At an initial stage of training by the major task which is solved by the head, development of group norms and assimilation by participants of the main requirements of training/3,5,6/is. The head should acquaint all with the main norms and principles of training communication in detail:

Communication by a principle «here and now». For many participants the aspiration is characteristic will be switched from direct training work to discussion of last or future events. In this case works the mechanism of psychological protection. But the main idea of training consists in that the group turned into a peculiar volume mirror or even system of mirrors in which each member of group could see itself during performance of exercises. It is reached, in particular, by that in group there is an intensive feedback which is based on confidential interpersonal communication.

Principle of personification of statements. Its essence consists in voluntary refusal of impersonal language forms which help to hide own position of the one who speaks with daily communication, or to avoid direct statements in undesirable cases. Specifically: instead of statements: it "is considered"... «, some consider that...» in group learn to speak, using forms: «I consider that...», etc.

Emphasis principle in language of feelings. According to it participants of group should place emphasis on emotional conditions and manifestations (own and partners in group) and during feedback if it is possible to use language which fixes such condition. Type ascertaining is an example of a given form of language: «Your manner to speak with voices raised causes in me irritation». For daily communication the address in a similar emotionally accented manner isn't typical. Respectively before each participant the task is put to reconstruct style of the communication and, in particular, to develop ability to "catch", accurately to identify and adequately to state the feelings.

Activity principle. Observance of this principle is the main requirement to behavior of participants of training. It is a question of real inclusion of each participant in intensive group interaction for the purpose of purposeful knowledge of, the partner, groups in general. In an everyday life of people under the influence of different circumstances quite often becomes reserved and concentrates only on own problems. The task consists in helping it to learn to unite this isolation on itself with an active inclusiveness in another, in the analysis of group processes. On occupations constructive polemic between all participants, including the head is encouraged.

Rapport principle. Provides creating an enabling environment for confidential communication of participants of training, provides group dynamics, considerably defines productivity of occupations. As the first and elementary step to practical creation of such climate the head suggests to accept a uniform form of the address

to each other on "you". It not only psychologically equalizes all members of group, but also introduces a certain element of intimacy and trust. Besides, trustfulness is supported by an incontestable rule: «To tell only the truth, or at least not to say lies».

Confidentiality principle. Its essence reveals in the recommendation "not to take out" the content of communication which develops in the course of training, for group borders. It too assists establishment of the confidential relations as participants are sure that the content of communication remains within this group, and go on open, sincere contact easier. Confidentiality gives the chance to group to keep the debatable potential; discussion by participants of training of problems of group beyond its limits leads to that readiness and need for discussion of these problems within the group decreases, after all the subject in a certain measure sputters out.

Thus, organizing group work, it is necessary to remember: training of her participants has value not only during intensive and joint emotional experiences, and mainly during understanding, internal reconsideration, disclosure of the reasons of their emergence that is when urgent questions and problems which don't give in to control and strong-willed regulation from the subject are found. Art of the trainer and learning efficiency in many respects depend on, whether it is capable to use the received material, to "extend" from it educational effect as even the most effective games and situations in a concrete situation can appear unproductive.

1. *Агеев В.С. Психология межгрупповых отношений. -М., 1983.*
2. *Моросанов Г.И. Социально-психологический тренинг. -М., 2001.*
3. *Петровская Л.А. Компетентность в общении. -М., 1989.*
4. *Пряжников Н.С. Игровые профориентационные упражнения. -М., 1997.*
5. *Роджерс К. О групповой психотерапии. -М., 1993.*
6. *Рудестам К. Групповая психотерапия. -М., 1990.*
7. *Фопель К. Технология ведения тренинга. -М, 2003.*
8. *Цзен Н.В., Пахомов Ю.В. Психотренинг: игры и упражнения. -М., 1998.*

Түйін

Бұл мақалада элеуметтік-психологиялық тренинг қазіргі жоғары білім берудегі жаңа технологиялардың негізі ретінде қарастырылады.

Резюме

В данной статье рассматривается социально-психологический тренинг как основа инновационных технологий в современном высшем образовании.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ПОТЕНЦИАЛЫН КӘСІБИ БІЛІКТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҮРДІСІНДЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Игманова Р.Т. –

*Қайнар университетінің магистранты, СМПИ аға оқытушысы
(Семей қаласы)*

Тұлғалық потенциалды дамыту негізінде кәсіби біліктілікті қалыптастыру мәселесінің өзектілігі бүгінгі таңдағы мемлекеттік тапсырыс және жоғары білім беру саласының жаңартылуымен шарттыланады. Еліміздің әлемдік білім кеңістігіне енуге талпынысы, білім беру парадигмасының өзгеріп, жаңа ұлттық модельдің қалыптасуы болашақтың жаңаша ойлайтын, дүниеге көзқа-рас мәдениеті мен санасы дамыған ұрпағын оқытып, тәрбиелейтін педагоги-калық кадрларды дайындаудың сапасын арттыруды талап етіп отыр.

Жас маманның еңбек нарығындағы бәсекеге төтеп беруі, неғұрлым күрделене түсетін әлеуметтік мәдени қатынастарға енуі, сонымен қатар қажет болған жағдайда мамандығын ауыстыруға даяр болуы қажет екендігін ескерсек, мұның барлығы кәсіби даярлық барысында студенттердің тұлғалық потенциалын жүзеге асыру арқылы кәсібиліктің негізін қалыптастыру қажет екендігінің маңыздылығын көре аламыз. Бұл мақсатқа жете алу үшін студенттердің тұлғалық потенциалының атқарар ролін түсіне алуына, олардың өзектілігі, зерттелуіне назар аударуына күш жұмсауымыз керек, олар оқыту-тәрбиелеу үрдісінде болашақ маманның тұлғалық сапасы ретінде дамытылады. Аталған педагогикалық міндеттің теориялық негіздемесі ретінде отандас ғалымдар Б.Г.Ананьевтің тұлға дамуы туралы концепциясы, Л.С.Выготскийдің А.Н.Леонтьев, Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов еңбектерінде көрініс тапқан теориясы бола алады. Кәсіби даму үрдісі ретінде студенттің білім беру іс-әрекетінің субъектісі ретінде, кәсіби және тұлғалық маңызды әрекеттерді ұйымдастыруға деген қабілеттілігін айтамыз /1/.

Білім беру концепцияларында білім алушылардың тұлғалық қасиеттерін дамытуға назар аударылған. Психологиялық-педагогикалық зерттеулер кәсіби білім беруге алғышарт жасады, оның негізгі мақсаты тұлғаны дамыту, кәсіби білім беру барысында оның тұлғалық потенциалын жүзеге асыру болып табылады. Кәсіби даярлыққа деген талаптар ғалымдардың кәсіби шеберлігіне және студенттердің тұлғалық потенциалын зерттеуге деген қызығушылықты күшейтті.

Студенттік шақ білімдер мен кәсіби іскерліктерді мақсатты, жүйелі игеру-ші, ұйғарылғандай, табанды оқу еңбегімен айналысатын адамдарды қамтиды. Әлеуметтік топ ретінде кәсіби бағыттылығымен, болашақ мамандыққа тұрақ-ты қатынастың қалыптасқандығымен сипатталады, бұның өзі кәсіби таңдау-дың дұрыстығының, студенттің таңдап алған мамандық жайлы ойының барабарлығы мен толықтығының мәні болып табылады. Соңғысы мамандық қоятын талаптар мен кәсіби іс-әрекеттерін білуді қамтиды. Зерттеулер нәти-

желерінің көрсетуінше, студенттердің мамандық жайлы елестетулері деңгейі (біркелкі және біркелкі емес) оның оқуға деген қатынасының деңгейімен теңестіріледі: студент мамандық жайлы неғұрлым аз білсе, соғұрлым оның оқуға деген қатынасы жағымсыз болады. Сонымен бірге студенттердің көпшілігі оқуға жағымды қатынаста екені көрсетілген. Әлеуметтік-психоло-гиялық аспектіде студенттік кезең басқа топтармен салыстырғанда, білімді-ліктің неғұрлым жоғары деңгейімен және танымдық мотивацияның жоғары деңгейімен ерекшеленеді.

Студенттердің танымдық іс-әрекетін белсендендіру үнемі оқу ақпараттарының есте сақталуы және қайта жаңғыртылуымен қатар жүреді. Студенттік шақтың көрнекілігі бола отырып, студент ең алдымен оқу іс-әрекетінің субъекті ретінде болады, оның өзі, бұрын көрстелігендей, ең алдымен түрткі-лермен анықталады. Түрткілердің екі типі көбінесе оқу іс-әрекетін сипаттайды – жетістік түрткісі және танымдық түрткісі. Соңғысы өз тарапынан адамның ой іс-әрекетінің табиғатына сәйкестене отырып, оның оқу-таным-дық іс-әрекетінің негізі болып келеді. Бұл іс-әрекет проблемалық ситуацияда пайда болады және студенттер мен оқытушылардың қатынастары мен өзара әрекеттесулері дұрыс болғанда дамиды. Оқытуда жетістік мотивациясы танымдық және кәсіби мотивацияға бағынады. Жоғары оқу орнында оқыту барысында еңбек, кәсіби іс-әрекеттің негізі қалыптасады. «Оқытуда білімдер-ді, ептіліктерді, дағдыларды меңгеру енді оқу іс-әрекетінің пәні ретінде болмайды, ал кәсіби іс-әрекет құралы ретінде болады» /5/.

Бүгінгі таңдағы өскелең ұрпақтың мамандық таңдауын анықтаушы бірнеше факторларды атап өтуге болады. Олар: әлеуметтік фактор, психологиялық фактор. Әлеуметтік фактор мамандыққа деген қоғамның сұранысынан туындайтын жағдай. Мұнда тұлға жұмыссыз қалудан қашқақтау негізінде таңдау алға шығады. Себебі, қоғам сұранысы тұлғаның кәсіби хабардарлы-ғына ықпал етеді. Ал, психологиялық фактор тұлға көзқарастарының, қызығушылықтарының негізінде мамандық таңдау. Бұл жағдайда тұлға өз қабі-летін ұғынуы өмірлік мәнді кәсіби құндылықтар қалыптасудың басты шарт-тарының бірі болып табылады.

Кәсіби даярлық мәселесін зерттеуде бүгінгі таңда студенттердің кәсіби құзыреттілігі мәселесіде зерттелуде. Қазіргі уақытта құзыретті тұлға тәрбие-леуде білім берудің өзіндік үлгісі қалыптасуда. Бұл процессті білім парадиг-масының өзгеруімен қатар жүретінін айтамыз. Білім берудегі ескі мазмұнның орнына жаңасы келуде. Я.А. Коменскийдің, И.Герbartтың дәстүрлі объекті - субъектілі педагогикасының орнын басқасы басты, ол балаға оқу субъектісі ретінде, өзін-өзі өзектілендіруге, өзін тануға және өзін-өзі жүзеге асыруға ұмтылатын дамушы тұлға ретінде бағытталған. Мұндай жағдайда педагогикалық үрдістің маңызды құрамы оқу ісіндегі субъектілер – оқытушы мен оқушының тұлғалық-бағытталған өзара әрекеті болып табылады /4/.

Жаңа білім парадигмасы бірінші орынға баланың білім, білік, дағдысын емес, оның тұлғасын, білім алу арқылы дамуын қойып отыр.

Ал «құзыретті тұлға» деген ұғымға ғалым Н.В. Кузьмина әр тұлғаның бойында:

- арнайы құзыреттілік іс-әрекеттерде қолданатын білімі жоғары, жұмысқа өзіндік шығармашылықпен қарау қабілетін;

- әлеуметтік құзыреттілік – өзіндік жауапкершілікке алу және шешім қабылдау қабілеті;

- психологиялық құзыреттілік – ұйымдастырушылық, басқарушылық қабілеті;

- ақпараттық құзыреттілік-интернет, компьютерлік сауаттылық ақпарат көздерін меңгеру қабілеті;

- коммуникативті құзыреттілік – өз тілінде сөйлеу және шет тілін меңгеру қабілеті;

- экологиялық құзыреттілік-экологиялық жауапкершілік, экологиялық мәдениетті меңгеру қабілеті;

- валеологиялық құзыреттілік – салауатты өмір салтын білу қабілеті /2/.

Кәсіби құзыреттілік – бұл тұлға шеберлігінің деңгейі, белгілі бір құзырет-тің сәйкес келу деңгейі және әлеуметтік жағдайда конструктивті әрекет ету.

Кәсіби құзыреттілікті зерттеуде Н.В.Кузьмина арнайы-педагогикалық, ғылыми-педагогикалық, әлеуметтік-психологиялық құзыреттілік, әдістемелік құзыреттілік, дифференциалды-психологиялық және аутопсихологиялық құзыреттілік сияқты түрлеріне, А.А.Реан, Е.С.Алешина-дифференциалдық-психологиялық құзыреттілікке, М.В.Прохорова-басқарушылық құзыреттілікке, Т.Б.Руденко дидактикалық-әдістемелік құзыреттілікке назар аударса, Ю.В.Варданян, В.И.Журавлев, Т.В.Новикова, Н.Ф.Талызина-мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін кәсібиліктің бір баспалдағы, А.А.Вербицкий, А.К.Маркова - мұғалімнің педагогикалық қызметін жүзеге асыру үшін қажетті білім, білік, дағды және қабілеттіліктің, психологиялық сапалардың жүйесі, Е.М.Павлютенков - білім және мұғалімнің тұлғалық қасиеттерінің негізінде педагогикалық қызметті орындау формасы ретінде қарастырған.

В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, Л.И.Мищенко және т.б. педагогтік мамандықтардың ерекшелігіне орай педагогтің құзыреттілігі ұғымын оның педагогикалық қызметті жүзеге асыруға теориялық және практикалық жағынан дайындығы мен кәсіби шеберлігінің бірлігі ретінде түсіндіреді. Бұл жағдайда кәсіби құзыреттіліктің құрылымы неғұрлым жалпыдан жекеге бағытталған педагогтік біліктілік арқылы анықталады. Мұғалімнің педагогикалық ойлай білудегі жалпылама біліктілігі кезінде байқалатын теориялық дайындығының мазмұны мұғалім бойындағы аналитикалық, болжамдық, жобалау және рефлексивтік біліктіліктердің болуынан байқалады. Практикалық дайынды-ғының мазмұны педагогтің әртүрлі біліктіліктерінің қалыптасуымен айқын-далады. Оларға: құрастыра білу, ақпараттық, дамытушылық және бағдарлық қабілеттерді біріктіретін ұйымдастырушылық қабілеті; перцептивтік, педагогикалық қарым-қатынас және педагогикалық техника (жеке оқушының және оқушылар жұмысының белсенділігін көтере білу); қолданбалы біліктілігі (ән

айта білу, сурет сала білу, музыкалық аспапта ойнай білу, үйірме жетекшісі, нұсқаушы т.б.) жағады /2,3/.

Қазіргі кезде кәсіби құзыреттілікті қалыптастырудың теориялық және практикалық аспектілері көптеген ғалымдардың зерттеу нысаны болып келеді.

Б.Т.Кенжебеков жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін зерттеу барысында кәсіби құзыреттілік ұғымына мынадай анықтама береді: «кәсіби құзыреттілік-бұл кіріктірілген іргелі білімдер, адамның қабілеттері мен жинақталған біліктіліктерінің, оның кәсіби маңыз-ды сапаларының, технологияны жоғары деңгейде меңгеруінің, мәдениеті мен шеберлігінің, ұйымдастырудағы шығармашылық әрекетінің, өзін-өзі дамы-туға дайындығының бірігуі» /4/.

Г.Ж.Меңлібекова болашақ мұғалімнің әлеуметтік құзыреттілігінің қалыпта-сусына үлкен мән береді. Оның пікірінше, әлеуметтік құзыреттілік – адам-ның әлеуметтік шындықты құндылық ретінде түсінуінің, әрекетті басқару-дағы нақты әлеуметтік білімінің, өзін анықтаудағы субъективтік қабілетінің, әлеуметтік технологияны жүзеге асыру біліктілігінің бірігуі ретіндегі кірікті-рілген сапалық қасиеттері /4/.

Бүгінгі педагогика ғылымындағы жаңа көзқарас бойынша тұлғаға бағдар-лы үлгі балаларға білім негіздерін беруді емес, оқу және өмірлік жағдаят-тарда алған білімдерін шығармашылықпен қолдануына, түйінді және пәндік құзыреттіліктерді қалыптастыру арқылы өзін-өзі дамытуына, қоршаған шынайылықты түйсінуге, өзінің даралығын сезінуге, негізгі оқу және айналасындағы адамдармен өзара әрекеттесу дағдыларын игеруге, өзінің оқу іс-әрекетін ой елегінен өткізуге жағдай жасауды мақсат етеді.

Аталған кәсіби құзырлықтың қалыптасуы мен дамуына білімдендіруші ішкі білім жүйесі мүмкіндік береді. Ішкі білім жүйесі деп отырғанымыз - кәсіпті меңгеру мақсаты, мазмұны мен технологиясының педагогикалық жағдайлар мен психологиялық механизмдерді ескере отырып жасалған тұтастай жиыны.

Бұл жағдайда, біріншіден, жоғары оқу орнында оқушы жай ғана студент болып қана қоймайды, қалыптасушы және дамушы маман болады, екіншіден, оның жинақталған потенциалы (мүмкіндіктері) модельденген, имитация-ланған немесе шынайы кәсіби іс-әрекет жағдайда кәсіби құзырлықты-ның өзі қарқынды дамуын қамтамасыз етеді.

Ішкі білімі жүйені түзгенде біз кәсіби құзырлықтың пайда болуы мен қалыптасуына болашақ маманды міндеттердің үш типін шешуге жүйелі әрі мақсатты түрде тартып отырғанда ғана қол жетеді деген идеяға сүйенуге болады. Ол міндеттер:

- субъектілік-жүзеге асырушылық (мотивациялық, жұмылдырушылық, ұйымдастырушылық, диагностикалық, бақылау, реттеу, түзету, талдау, бағалау, т.б) міндеттерді студент жоғары оқу орнында кәсіби білім алу үдерісінің субъектісі ретінде кәсіби құзырлықтың қол жеткізген деңгейін

- өзіндік белсендендіру, өзіндік жүзеге асыру, өзіндік дамыту тактикасы мен стратегиясына сүйеніп шешеді;

- мазмұндық-технологиялық (диагностикалық, мақсатқоюшылық, жобалау, конструктивтік, басқару, ынталандыру, жұмылдыру, ұйымдастыру, жүзеге асыру, бақылау, реттеу, түзету, талдау, бағалау т.б.с.) міндеттерді студент кәсіби іс-әрекеттің (немесе оның үзіндісінің) түпкі ниетін модельдеу, оны "қорғау", имитациялау үдерісін, оқу жағдайында; өзінің іс-әрекетін және тікелей ықпалдастықта болатындардың іс-әрекетін кәсіби практикада жобалау, жүзеге асыру, талдау барысында; сондай-ақ мамандардың және курстардың кәсіби іс-әрекетін теориялық және практикалық оқытудың барлық кезеңінде бақылау, талдау мен бағалау барысында анықтайды, әрі шешеді;

- пәндік-нәтижелік (аналитикалық, жобалау, диагноз қою, бағалау) міндеттерді студенттер өзінің кәсіби қалыптасуы мен гуманитарлық сала маманы ретінде кәсіби іс-әрекетінің аралық және қорытынды нәтижелерін анықтау критерийлері (қажет болса, алдын-ала жасау арқылы) қолдану үшін алдыңғы екі міндеттермен қатар ұсынып, қатар шешеді.

Ал нәтижелер кәсіби құзырлылыққа қол жеткен деңгейден, оқу-практикалық тікелей ықпалдастықта болушылардың іс-әрекеттерінің өнімінен көрінеді.

Демек, байқағанымыз студент кезінде болашақ маман есебіндегі кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың маңыздылығы мақсатты түрде жүзеге асырылуы керек екендігіне көзіміз жете түседі. Бұл өз алдына кәсіби біліктілігін қалыптастыру үрдісінде студенттердің тұлғалық потенциалының дамуына негіз болады.

1. ҚР білім туралы заңы. -А., 1999. Маркова М.М. Психология труда учителя. -М., 1993.

2. Сластенин В.П. Педагогика. -М., 2001.

3. Сластенин В.А., Филиппенко Н.И. Профессиональная культура учителя. -М., 1993.

4. Бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби дидактикалық құзыреттілігі – педагогика-лық іс-әрекетті ұйымдастырудың негізгі факторы // Білім берудегі менеджмент. –Алматы, 2009. -№1. -Б. 73-75.

5. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.

Резюме

В статье раскрывается реализация личностного потенциала студентов в процессе формирования профессиональных квалификаций.

Summary

In article realization of personal potential of students in the course of formation professional qualifications reveals.

ГОТОВНОСТЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВУЗА К ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ СТУДЕНТОВ

Урунбасарова Э.А. –

*докт. пед.н., профессор каф. психолого-педагогических специальностей,
Институт магистратуры и докторантуры Ph(d) КазНПУ им. Абая*

Целевые стратегические установки государства РК в области создания концептуальных основ воспитания направлены на формирование личности с творческим типом мышления, с развитой культурой, призванной содействовать реализации задач социально-экономического, гуманно-нравственного образования общества, способной сохранить и учредить мир и согласие между народами Республики Казахстан.

Современное состояние воспитания в вузах имеет, на наш взгляд, следующие недостатки:

- преподаватель больше внимания обращает на внешнюю сторону поведения студента и дисциплину, а не на мотивы поступков;
- стремится навязать способы поведения в готовом виде, рассматривает студента как объекта воспитательных воздействий, когда не принимаются во внимание внутренние силы саморазвития и самовоспитания;
- оценивает отдельные поступки студента вне контекста его общего поведения.

Следует также отметить, что многие преподаватели слабо владеют организацией воспитательного процесса, не проявляют инициативу, не знают индивидуальных особенностей студентов, мероприятия проводят шаблонно, в воспитательной работе предпочтение отдают массовым формам работы, отдельным направлениям, эпизодическим мероприятиям в ущерб комплексному подходу. Педагоги часто не осознают затруднений в педагогической деятельности, особенно по проектированию учебного процесса, установлению коммуникаций в педагогическом процессе. Исследования показывают, что педагогам легче проводить конкретные занятия и мероприятия, чем проектировать весь процесс в целом (четко формулировать цель, выбирать содержание, средства воздействия и проверки достижения цели). В этом случае педагоги не всегда понимают целесообразность этой деятельности. То же самое касается коммуникативных умений. Большинство преподавателей отмечают, что они практически не испытывают затруднений в общении со студентами. Однако на практике оказывается, что преподаватели специально не ставят и не осознают коммуникативные задачи, используют однообразные средства взаимодействия, создающие монотонность общения, часто используют дисциплинирующие и отрицательно эмоционально окрашенные воздействия.

В связи с этим остро встает вопрос о готовности педагога к воспитатель-

ной работе. Анализ теоретических подходов К.А.Абульхановой-Славской /1/, В.П.Бездухова /2/, В.А.Сластенина /3/, Е.А.Битабарова /4/, Т.С.Слаббековой /5/ и др. к данному понятию позволяет выделить следующие положения. Готовность к воспитательной работе – это

- система знаний, умений и навыков по воспитанию студентов;
- мотивационно-ценностное отношение к воспитательной работе;
- постоянное самосовершенствование необходимых личностных качеств и воспитательных умений;
- способность самостоятельно строить методику воспитательной работы с учащимися, используя новые технологии воспитания;
- импровизация в сфере воспитания, самореализация на основе внутренней профессиональной мотивации;
- рефлексия своего личностного и профессионального поведения.

Исходя из этого, в качестве основных направлений профессионального совершенствования педагогов можно, на наш взгляд, предложить следующие:

- систематическое изучение каждого воспитанника, сознание необходимости постоянного обращения к современному комплексу знаний о человеке, составляющего основу его понимания как существа многомерного, многопланового, универсального;
- формирование готовности педагога воспринимать студента как самоценность, как носителя социально ценностных отношений, как индивидуальность с неповторимым своеобразием черт и качеств, свободно проявляющую свое личностное «Я»;
- овладение основами практической и социальной психологии;
- формирование постоянной потребности в научном осмыслении педагогической реальности, что требует поиска нетрадиционных воспитательных технологий, готовности принять на себя ответственность за педагогическое новшество, стремление к новизне;
- овладение знанием нормативно-правовых актов по правам человека, постановлений и решений по вопросам воспитания;
- осознание себя не только предметником, а, в первую очередь, воспитателем;
- создание благоприятного морально-психологического климата в образовательном учреждении, когда каждый студент чувствовал бы себя комфортно;
- владение мастерством психологического воздействия, умением формировать коллектив воспитанников.

В связи с этим, говоря о готовности преподавателя к воспитательной деятельности, необходимо выделить основные умения педагога:

1. Прогностические умения: умения выделять и точно формулировать воспитательные задачи в повседневной педагогической деятельности, ближние, средние, дальние цели воспитания; осуществлять текущее и перспектив-

ное планирование воспитательной работы; прогнозировать оптимальные пути развития и воспитания студентов; проектировать личность студента и осуществлять индивидуальную программу его воспитания, прогнозировать возможные трудности и ошибки воспитания, предвидеть ту или иную ситуацию; прогнозировать результаты воспитательной работы, уровни воспитанности личности и коллектива.

2. Организаторские умения предполагают умения осуществлять педагогическое руководство воспитательной деятельностью, организовать деятельность студентов, направленную на выполнение поставленных задач; организовывать воспитательный процесс в целом, владеть новыми технологиями воспитания; включать в активную деятельность всех студентов, поощрять их творчество и инициативу, организовывать собственное поведение, творчески и рационально распределять свое время.

3. Коммуникативные умения включают в себя умения общаться со студентами, находить общий язык с отдельными студентами, установить педагогически целесообразные отношения с учащимися, коллегами, сотрудничать с образовательными учреждениями, развивать позицию сотрудничества, реализовывать демократический стиль общения, применять различные виды педагогической техники, управлять эмоциональной атмосферой студенческой аудитории, формировать коммуникативные умения студентов, развивать положительное восприятие каждого студента.

4. Умения осуществлять творческую деятельность складываются из умений по своему трансформировать воспитательные идеи и решения; обосновывать решения; формулировать проблемы и генерировать идеи, владеть методикой организации воспитательных дел, оригинальными способами и приемами воспитания, развивать чувство нового, эффективно применять опыт.

5. Умение осуществлять индивидуальный подход. Предполагает систематическое изучение индивидуальных особенностей студентов, развитие их положительных индивидуальных особенностей, выбор и обоснование методов и приемов взаимодействия с группой и отдельными студентами, осуществление помощи учащимся в коррекции их поведения, анализ достигнутых результатов через ведение диагностических карт учащихся.

6. Умения исследовательской деятельности. Включает в себя умения анализировать воспитательные ситуации, находить научно обоснованные проблемы исследования, решения, пользоваться психолого-педагогической и методической литературой, документами в области образования для обоснования воспитательного процесса, обобщать и переосмысливать опыт, анализировать социальные явления и усматривать их значение применительно к воспитательной деятельности, владеть методами научного исследования, проводить педагогический эксперимент, направленный на выявление и корректировку определенных проблем воспитания, изменения в уровне развития и воспитанности личности, изучать интересы и возможности учащихся, анализировать мотивы их поступков и деятельности.

Определить эффективность воспитательной деятельности невозможно без изучения ее результатов, так как эффективность определяется соотношением поставленных целей, то есть прогнозируемого результата и реально достигнутого. При оценивании воспитательной деятельности необходим комплексный подход. При этом важно учитывать мнения и учащихся. Важным источником является качество воспитательной работы, использование новых форм организации, педагогических технологий. Значительное влияние на эффективность воспитательной работы оказывает методическое обеспечение, которое предполагает наличие материалов по обобщению передового педагогического опыта и рекомендации по их использованию, рекомендации по организации конкретных форм воспитательной работы и др. Самое трудное в оценке воспитательной работы – конечный результат (характер ценностных ориентаций, эмоциональная насыщенность жизни студенческой группы, самоуважение студента, творческое сотрудничество педагогов). Нельзя исключить также мнение администрации о качестве воспитательной работы педагогов. Учет и оценка качества воспитательной работы позволяет добиться высоких результатов в воспитании.

Подводя итоги вышесказанному, необходимо сформулировать, на наш взгляд, основные задачи подготовки и переподготовки лиц, занимающихся воспитанием подрастающего поколения. Это:

- развитие интереса к воспитательной деятельности, мотивационно-ценностного и эмоционального отношения;
- формирование профессиональной установки на овладение комплексом воспитательных умений и навыков;
- развитие творческих способностей;
- формирование профессионально значимых: высокой гражданской активности, социальной ответственности, любви к студентам, духовной культуры, профессионализма, готовности к созданию ценностей и принятию творческих решений, способности к эмпатии, рефлексии, креативности, эмоциональной уравновешенности, уверенности в себе, умения создавать позитивные ситуации для самовоспитания студентов и др.

1. Абульханова-Славская К.А. *Развитие личности в процессе жизнедеятельности*. – М., 1998.

2. Бездухов В.П. *Ценностный подход к формированию гуманистической направленности студента – будущее го учителя*. – М., 2000.

3. Слостенин В.А. *Формирование профессиональной культуры учителя*. – М., 1993.

4. Битабаров Е.А. *Педагогические условия совершенствования подготовки будущего учителя к проведению трудового воспитания учащихся средствами казахской народной педагогики*. – Алматы, 2003.

5. Сламбекова Т.С. *Нравственное воспитание студентов на морально-этических традициях казахского народа*. – Алматы, 2003.

Түйін

Бұл мақалада жоғары оқу орнындағы оқытушылардың тәрбиелік жұмысқа дайындылығы студенттердің тұлғалық дамуындағы маңызды фактор ретінде қарастырылады.

Резюме

В данной статье рассматривается готовность преподавателя вуза к воспитательной работе как важный фактор личностного развития студентов.

Resume

This article discusses the readiness lecturer to student development as an important factor in the personal development of students.

ДАРЫНДЫЛЫҚТЫҢ БЕЛГІЛЕРІ МЕН ТҮРЛЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖІКТЕЛУІ

Айқынбаева Г.Қ. –

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, п.ғ.к., психология кафедрасының доценті

Дарындылықтың белгілері – баланың нақты іс-әрекетінде көрінетін ерекшеліктер. Ғылыми әдебиет көздерінде дарынды балалардың белгілері әртүрлі өлшемдер бойынша сипатталады. Ресей ғалымдары дарындылықтың белгілерін талқылауда екі аспектіні бөліп көрсетеді: инструменталды және мотивациялық. Біріншісі іс-әрекеттің тәсілдерін сипаттайды, екіншісі баланың шындықтың қандайда бір жағына, сондай-ақ өз іс-әрекетіне қатынасын сипаттайды. Американдық ғалымдар мен практиктер дарындылықты анықтау үшін үш бір-бірімен өзара тығыз байланысқан өлшемдерге көңіл аударады, олар: танымның дамуы, психиканың дамуы, физикалық күй.

Дарындылықтың әртүрлі интеллектуалдық және тұлғалық қабілеттердегі сыртқы көріністер өте әртүрлі. Дарынды балалар үшін (жетекші ақыл-ой дамуы) білімге құштарлықта, қоршаған ортаны белсенді түрде зерттеуде екеніне адам көп айналада болып жатқан оқиғаларды бір уақытта бақылай алу қабілетінде, себеп салдарлы байланыстардың ізіне түсуіне және соған сәйкес қорытындылар шығару қабілетінде, ой операциясын орындаудың тездігі мен дәлдігінде, жаңалыққа қатысты сұрақтар мен мәселелерді өзбеті-мен қоюда көрінетін ерекше ақыл-ой дамуы тән. Дарынды баланың белсенді сөйлеу байлығы, сөз тіркестерінің тездігі мен түпнұсқалығы, ойлаудың абстрактілігі, рефлексия, өте жақсы есте сақтау, ақпарат және тәжірибені жіктей алу, зейіннің жоғары шоғырлануы, бақылаушылықты сипаттайды.

Дарынды балаларға сурет салу, музыка, техника және т.б. сол сияқты арнайы істермен ерте айналысуы тән. Дарындылықтың физикалық сипатта-малары балалардың өздері сияқты көп түрлілігіне байланысты. Бірақ, бәрібір оларды жоғары күш-қуаттық деңгей, ақыл-ой және жалпы өмірлік күш-қуаттың жоғары потенциалы, ұйқының аздығы, тұтас алғанда олар мықты денсаулықпен және жақсы физикалық дамумен ерекшеленеді.

Психологтар дарындылықтың келесідей өлшемдерді көрсетеді:

- іс-әрекеттің түрі;
- дарындылықтың қалыптасуының дәрежесі;
- дарындылықтың көріну түрі;
- дарындылықтың іс-әрекетінің әртүрлі түрлерінде көріну кеңдігі.

Бірінші өлшем бойынша бала дарындылығының түрлерін қарастырсақ, іс-әрекеттің негізгі түрлеріне төмендегілер жатады: практикалық, теоретикалық, көркем-эстетикалық, ойындық, спорттық-сауықтыру, коммуникативтік, рухани-құндылықтық.

Іс-әрекеттің түрлеріне сәйкес дарындылықтың мынадай түрлерін ажыратауға болады:

- практикалық іс-әрекетте кәсіптік дарындылықты ажыратуға болады;
- танымдық іс-әрекетте әртүрлі деңгейдегі интеллектуалды дарындылық;
- көркем-эстетикалық іс-әрекетте хореографиялық, сахналық, әдеби-поэзиялық, сурет салу және музыкалық;
- коммуникативтік іс-әрекетте – басшылық дарындылығы;
- рухани- құндылық іс-әрекетте – адамдарға қызмет ету болып табылады.

Дарындылықты іс-әрекеттің сыртқы түріне қарап ажырата отырып әрбір дарындылықты іс-әрекеттің басқа да түрлері байқалатындығын айта кету керек.

«Дарындылықтың қалыптасқандық дәрежесі» өлшемі бойынша дарындылық актуальды және потенциалды болып екіге бөлінеді.

Актуальды дарындылық – қабілеттілігі қалыптасқан, белгілі іс-әрекетте өз жетістігін толық байқата алатын, әлеуметтік ортада, үлкен сында жоғары көрсеткіш иемдене алатын балаларды жатқызуға болады.

Потенциалды дарындылық – баланың жалпы психологиялық мінездемесі. Бұл тұста баланың белгілі бір қабілеті бар, бірақ ол еш жерде байқалмайтындықтан оның жеке басының жан-жақты дамуына жағдай жасағанда ғана нәтиже болады.

Потенциалды дарындылық – қол жеткізіп қойған көрсеткіштерге ие, баланың психологиялық мінездемесі. Екіншіден актуальды дарындыларды талантты балалар құрайды. Талантты бала белсенді жаңалықтың және әлеуметтік маңыздылық талаптарына жауап беретін, іс-әрекетті орындаудың нәтижелерін көрсетеді.

Потенциалды дарындылық – іс-әрекеттің түрінде жоғары жетістіктерге жету үшін белгілі бір психиканың алғышарттарға ие, бірақ бұл мүмкіндік-терін уақыттың сол кезде, олардың функционалды жеткіліксіздігінен жүзеге асыра алмайтын баланың психологиялық мінездемесі. Бұл потенциалды мүмкіндіктердің дамуын бірнеше қолайсыз себептер тежеуі мүмкін.

Потенциалды дарындылықты анықтау кезенді түрде өткізілетін диагнос-тика арқылы жүзеге асырылады, өйткені ол әлі қалыптаспаған қабілет, оның әрі қарай дамуы туралы бірнеше белгілер бойынша тұжырымдамалар жасауға болады. Потенциалды дарындылық қолайлы жағдайларда және дамыта отырып оқыту кезінде көрінеді.

«Дарындылықтың көріну түрі» өлшемі бойынша дарындылық нақты және жасырын болып екіге бөлінеді.

Нақты дарындылық – бала іс-әрекетінде жарқын және анық байқалады, сондай-ақ қолайсыз жолдар кезінде де көрінеді. Ұстаз немесе ана бұл баланың дарынды екенін еш қиындықсыз анықтай алады.

Жасырын дарындылық – іс-әрекетте айқын көрінбейтін, жасырын, бетперделенген түрде көрінеді. Сондықтан балаларда дарындылықты анық-тау және олармен жұмыс жасау кезінде қателіктер жіберілуі мүмкін. Сонымен қатар, мұндай «болашақсыз балалар» уақыт өте жоғары нәтиже-лерге қол жеткізулері мүмкін. Бұл қателіктерді жібермес үшін, балалармен кезенді түрде әртүрлі әдістер кешенін қолдана отырып дарындылықтың диагностикасын өткізіп отыру керек.

«Дарындылықтың іс-әрекетінің әр түрлерінде көріну кеңдігіне, өлшеміне қарай дарындылық жалпы және арнайы болып екіге бөлінеді.

Жалпы дарындылық – іс-әрекеттің әртүрлі түрлерінде жалпы кезеңдер болғандықтан болады. Ақыл-ой дарындылығы кез-келген істі табысты түрде жүзеге асыру үшін қажет.

Арнайы дарындылық – дарындылықтың белгілі бір түрлерімен байла-нысты (техникалық, музыкалық, бейнелеу, әдеби-поэзиялық дарындылық) ашылады.

Жастық дамуының ерекшеліктері өлшемі бойынша ерте және кеш дарындылық болып екіге бөлінеді.

Ерте дарындылықтың мысалы болып «вундеркинд» тура мағынасы керемет немесе ғажап бала деп аталатын балалар жатады. Вундеркиндтер әдетте мектепке дейінгі немесе кіші мектеп жасындағылар дарындылығының қандайда бір түрінде, мысалы: музыкада, сурет салуда, ән айтуда керемет табыстарға жетеді. Мұндай балалар кейде ерекше ақыл-ой қабілеттерін, жазу, оқу, санауда көрсетеді. Бұл балалардың ақыл-ойы терең, оқуға, жазуға аса қабілетті. Бір ерекшелігі – есепке, музыкаға құштарлығы ерте байқалады.

Әйгілі музыканттардың өмірбаяндары көрсеткендей дарындылық ерте музыкада, ал кейінірек сурет салуда көрінеді. Сондай-ақ математикалық қабілеттер де ерте көрінеді.

Кеш дарындылық – бала бойындағы қабілеті өте кеш байқалады олар көбінесе әртүрлі ғылым салаларында өзін байқата алады. Ғылымда маңызды нәтижелерге қол жеткізу әдетте кеш болады, ол қандай да бір жаңалық ашу үшін терең және мәнді білімдерге ие болуы керек. Осылайша дарындылық бірнеше негіздерге сүйене отырып жіктеледі. Бұл оның көп өлшемді құбылыс екенін көрсетеді.

Шетелдік ғалымдар дарындылықтың келесі түрлерін атап көрсетеді:

- интеллектуалды, оның түрлері академиялық, көркемдік;
- креативтілік
- лидерлік немесе әлеуметтік
- психомоторлы және спорттық.

Дарындылықтың бұл түрлері іс-әрекеттің басты түрлеріне сәйкес бөлінеді. Ал шығармашылық дарындылыққа келетін болсақ, ғалымдардың креативті іс-әрекеттің жеке түрі ретінде қарастыру жөнінде көзқарастары әртүрлі болып шықты. Ғалымдардың пайымдауы бойынша, бұл феноменге арнайы қарау керек, себебі стандартты емес ойлау қабілетіне ие, ерекше басқаларға ұқсамайтын өмірлік көзқарасқа ие балалар бар.

Қорытындылай келгенде, дарындылықтың белгілері мен түрлерінің психологиялық жіктелуін қарастыра отырып, дарынды балаларды оқыту мен тәрбиелеуде олардың ерекшеліктерін дер кезінде ескеру мен дамытудың қажет екендігін атауға болады.

1. *Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. –М., 1991. -63-77 с.*

2. *Дүйсебек Ә. Дарынды тұлғалар тәрбиелілік. //Қазақстан мектебі. 2004, №1. -35-37 б.*

3. *Жексенбаева Ү.Б. Балалардың дарындылығын диагностикалау. –Алматы,*

4. *Лейтес Н.С. Психология одаренности детей и подростков. –М., 1996. - Мүрсәлімова М. Дарынды балалармен жұмыс. //Қазақстан мектебі. 2004, №6. - 34-36 б.*

5. *Мухамеджанова Д.А. Процесс выявления одаренных детей в дошкольном возрасте. Материалы V городской научно-практической конференции работников организаций образования. –Астана, 2012. -36-38 с.*

Резюме

В статье раскрывается психологическая классификация признаков и видов одаренности личности.

Summary

In article psychological classification of signs and types of endowments of the personality reveals.

ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТҰЛЫНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ТЕРМИНОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сүлейменова А.А. –

*Абай атындағы ҚазҰПУ, магистратура және PhD докторантура
институтының 2 курс магистранты*

Жүсіпбек Аймауытұлы жалпы психология мәселелері жөнінде айтқан түйін-тұжырымдарына қатысты маңызды мәселенің бірі-ғылымның төл атауларын жасау, осы орайда ғұлама ғалымның алатын орыны жөніндегі мәселе. Біз төменде оның әсіресе, психологиялық, педагогикалық психологияға қатысты атаулары мен ұғымдарды жасау жөніндегі ұстанымдарына тоқталамыз. Халқымыз қай заманда болмасын сөз қасиетінің құдіретін кәусар бұлаққа балап , оны сарқылмас рухани байлық ретінде пайдалана біліп, оның

небір асылдарын халық ұғымын да ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп отырған. Ел намысын оятатын да, елді ұйытатын да сөз құдіреті.

А.Байтұрсынұлы «Тіл құралы» мен Ж.Аймауытұлының «Психологиясы» және М.Жұмабаевтың «Педагогикасында» жинастырылған терминдік сөздер күні бүгінге дейін өзінің мәнін жоймай келеді. Ұлттық терминдерді қолдандырудағы үшінші кезең – 20-шы жылдардың басымен 30-шы жылдардың аяғын қамтиды. Бұл біздің қазақ елінің латын графикасына көшіп, өзінің ұлттық тілін, ғылымын, атауларын, біршама дамыта түскен кез еді. Бұл кездерде терминология мәселесі жұртшылық назарына ерекше түсті, ғылым тілі дамуын төртінші кезеңіне 40-80 жылдар аралығын жатқызуға болады. Бұл таза кириллицаға негізделген орыс жазуын әбден мойындап, оны тілімізге етене ендірген кезең. 1985 жылдан күні бүгінге дейінгі аралықты біз қазақ терминологиясы қалыптасуын бесінші кезені дейміз. Қазіргі қазақ тіл ғылымы терминологиялық тасқынды басынан кешіріп отыр. Барлық баспасөз беттерін сарапқа салсақ, осы жәйітті айқын байқауға болады. 1927 жылы Қызылорда қаласында пән сөздері деген араб грамматикасымен терминдер сөздігі шықты. Мұнда жекелеген ғылымдардың төл тіліміздегі басты-басты терминдері жинақталған еді. 1931 жылы Алматыда «Атаулар сөздігі» деген екінші басылым жарық көрді. Бұған латын графикасымен жазылған 8000-нан астам сөздер мен атаулар енді. Терминология мәселесі дамуында 1931 жылы Мәскеуде ұйымдастырылған Бүкілодақтық Кеңестің де мәні зор болды. Бұл жиын бұрынғы ССРО халықтары үшін ортақ терминдер жасау, яғни интернационалистік терминдерді унификациялау, оларды белгілі бір жүйеге келтіру мәселелерімен айналысты. Осындай бас қосулар бұдан кейінгі жылдарда да ауық-ауық өткізіліп тұрды. 1936 жылы Қазақ ССРО Халық Комиссарлар Кеңесінің жанынан республикалық терминология құрылды. Оның ұлттық терминдерді қалыптастыру ісіне тигізген көмегі аз болмады.

Ж.Аймауытұлы қолданған психологиялық терминдердің басым көпшілігі қазіргі қазақ психологиясынан орнықты орын алып отыр. Ғұлама ғалымның термин жасау тәжірибесін қазіргі жағдайда бірден-бір үлгі ретінде ұсынсақ қайырма ұтылмаймыз. Мәселен, ол психолог мамандығын қазақша «жан тамыршысы» деп алыпты. Ал, сангвиник деген темпераменттің атын «ыстық қанды», флегматик темпераментінің өкілін - «салқын қанды», холерикті «қызбалы», «ұйтқымалы» деп нағыз төл тіліміздегі атаумен айшықтапты. Ғұлама ғалымның адамның жеке қасиеттерінің төл тіліміздегі беру шеберлігінде қайран қалдырады. Осы тұрғыдан жаңғалақ, желөкпе, сенделме, күйгелек, ұрда жық, орнықты, желігу, бояма, желікпе т.б. ұғымдар психологиялық тұрғыдан көкейге аса қонымды. Қазіргі қазақ психологы төл тілінде еңбек жазғанда «бірде бие, бірде түйе», ой ағысын «түлкінің құйрығындай бұландатып» отыр деген сияқты тіркестерді қолданып жүр. Енді біз Ж.Аймауытұлының психологиялық термин жасау тәжірибесіне, нақтылап айтсақ педагогикалық психология саласындағы ғылыми атауларды қалайша

іріктеген, оларды топтастыру принциптеріне талдау жасап көрейік. Термин – ғылымның тілі, терминсіз ғылым дамымайды, қорланып, сұрыпталмайды, пәндік терминдерсіз ол өмір сүруден қалады, дейтін негізгі қағиданы Ж.Аймауытұлы қатты ескерген.

Ғұлама ғалым сондай-ақ, ғылымның өзіне лайық төл тума терминдері мен негізгі атауларын анықтамай тұрып, орыс тілді оқу құралдарымен, оқулық-тар, бағдарламалар жасау мүмкін еместігін де жақсы түсінген. Сондықтан да, ол термин жасаудың әдіснамалық жақтарына ерекше мән беріп, оның жасалу принциптерін қатты ойластырған. Оның пікірінше, терминсіз ғылым жайдақ, үстіртін жалаң, өйткені белгілі заңдылықтарға негізделмеген пән атауларын қарапайым түсінік дәрежесінен аса алмайды. Ж.Аймауытұлының ұлттық тәлім-тәрбиелік терминдер жасау мәселесіне ерекше көңіл бөлуі – оның сол кездегі әлеуметтік сұраныстан туындағаны да белгілі.

Автордың жалпы ғылыми терминдер жасау жөніндегі принциптерін топтастырсақ, мына ұстанымның төңірегінен табылар еді. Біріншіден, ғылыми атауларды сұрыптауда, шет жұрттан алынған ұғымдарды барынша төл тілімізге жақындатып, оған лайықты ат табу. Екіншіден, термин жасауда төл тіліміздің өзіне тән ішкі заңдылықтарын, яғни дыбыс жүйесіне қатысты өзекті жақтарын мықтап ескеру; үшіншіден – шет ел тілдерінен - /Еуропа, араб, парсы т.б./ терминдер алғанда оған аса сақтықпен қарап, бұларды Ала қойған жағдайдың өзінде өз тіліміздің айтуына қарай икемдеп қолдану; төртіншіден, шет ел тілдерінен алынған термин сөздерді қабылдауда орыс тілінің дәнекерлік рөл атқаратындығын, яғни жалғастырушы болатынын әркез есте ұстау. Автор кейбір психологиялық терминдерді орыс ғұламалары, өз тілінің заңдылықтарына сәйкес өзгертіп алғанын еске сала келіп, ғылыми атауларды түзген кезде, оның түп төркінін, шығу тегін яғни, этимологиясын тексеріп, осыған орай оларды төл мағынасына жақындата қолданған жөн дейді. Ж.Аймауытұлы шет ел тілдерінен енген атауларды тіліміздің ерекшелігіне, бағындыра қолдану қажеттігін ерекше атап кетеді.

Аймауытұлы кездейсоқ қолына түскен сөзді термин етіп ала бермеген, ол халықтың ауыз әдебиетіндегі інжу-маржандарды ғана ұлттық психологиямыздың қажетіне жаратуға тырысқан. Ол қазақтың мақал-мәтелдерін, жыр-аңыздарын, эпикалық дастандарын, лироэпос жырларын, ертегі-әңгімелерінде кездесетін небір сөз асылдарын елеп-екшеп, ғылыми ұғымға жарайтын-дарын іріктеп алып отырған. Ғұлама ғалымның пайымдауынша, психологиялық ұғымдардың төл тілімізде дұрыстап сұрыпталуы аса мұқияттылықпен ыждахаттылықты қажет етеді. Сондықтан да біз әрбір терминнің мән-мағынасын сол ғылымның өзіндік табиғатын көрсететін құбылыс екендігін, терминдік атаулар логикалық жағынан сомдала, ширай түсуін ерекше еске ұстауымыз қажет. Өйткені сол кездің өзінде-ақ Аймауытұлы белгілі бір ғылыми ұғымның баламасында алынып, отырған термин сөздің сол ұғымның мән-мағынасын білдіру қажеттігімен қатар бұрын да айтқанымыздай, олардың төл тіліміздің сөздік қорына айналуына ерекше көңіл бөлген екен.

Ж.Аймауытұлы өзінің «Психология» кітабында, әсіресе педагогикалық психологияға қатысты көптеген атауларды сомдаған. Енді сондағы кейбір ғылыми атаулардың талдауына қысқаша тоқталайық. Ұлттық психологиялық атаулардың дені Аймауытұлының көлемді еңбегі «Психология» кітабында берілген. Мұндағы атаулардың көпшілігі оның «Тәрбиеге жетекші» кітабы-нан алынып отыр.

Аймауытұлы педагогиканың психологиялық саласында қолданысқа түсір-ген атаулардың кейбірі мыналар: «білімдендіру» /образование/, «балалық» /детство/, «дәріс» /лекция/, «жетілу» /развитие/, «жеткіншек» /подросток/, «жігіттік» /юношество/, «мазмұндау» /изложение/, «ұлығат» /словарь/, «оңтай» /прием/, «сіндіру» /давление/, «пысықтау» /повторение/, «сабақ реті» /расписание уроков/, «түсіндіру» /объяснение/, «істей білу» /умение/, «әдіс ғылымы» /технология/, «пішіндеме» /геометрия/, «саулық сақтығы» /гигиена/, «келістік» /гормония/, «көрікті жер» /ландшавт/ т.б. Бұл атаулардың қай-қайсында қазіргі педагогикалық психологияда жөнді өзгеріс-ке түспей қолданылып жүр. Сондықтан да біз бұлардың мән-мазмұнын тәптіштеп талдауды жөн көрдік. Мәселен, автор осы кітапта «иллюзия» деп алатын ұғымды «алдану» деп алыпты. Мұнысы өте дұрыс, бұған дауласа алмаймыз. «Коллектив» ұғымы – «бірлестік» деп алыпты, мұнысы онша келіңкіремейді. Қазір бұл бұны «ұжым» деп жүрміз. Ол «психические процессы» деген терминді «жан қуаттары» деп алған. Бұл атауды кезінде Фараби мен Абай да қолданған. Әл-Фарабидің айтуынша, бұл атау арабтың «эл-қуат ан-нафс» деген сөзінен алынған. Мұнысы қазақ жанына біртабан жақын екені хақ. Сондықтан біз алдағы жерде «психикалық процесс» деген тіркесті «жан қуаттары» деп алсақ, осы тексті қазақша сөйлеткен боламыз. Мұны бұрынғы «психикалық» немесе «психологиялық процестер» десек, мұнымыз қазақша болып шықпайды. Аймауытұлы осы жәйтті сонау 20-шы жылдардың өзінде-ақ дұрыс аңғара алғаны ғажап. Автор адамның жоғары сезімдерінің бірі эстетикалық сезімді, «әдемілік сезім» деп алыпты. Қандай тамаша десеңізші! Ол сондай-ақ, орыс тіліндегі «детство» деген терминді «балалық», «память» - деген ұғымды «жад» деп алыпты. Бұл екеуі бірін-бірі толықтыратын ұғымдар. Автордың орыс тіліндегі «развитие» деген психоло-гиялық атауды «жетілу» деп алғаны көңілге ұялайды, қазірде бұл атау «даму» деп алынып жүр. Мұның екеуінің де мағынасы бір-біріне өте жақын. Психологияның барлық салаларына қатысты аса іргелі «деятельность» деген терминді біз қазір де «іс-әрекет» деп алып жүрміз. Ал автор мұны бірде «іс», «қызмет» деп алған. Алынғанына 70 жылдан асып бара жатса да, бұл ұғымның да бөлендей сөлекеттігі байқалмайды. Жас психологиясында жиі қолданылатын «отрок», «подросток» дейтін терминдерді «жеткіншек» деп алған. Әрине, мұнда да онша қолапайсыздық жоқ. Біздіңше, «жас өспірім» депалған дұрыс сияқты. Өйткені, «жас өспірім» деген ұғым орыстың «подросток» деген сөзінің диапазонының мағынасы. Жеткіншек деген сөз қазақ ұғымында көбінде ұл балаға байланысты айтылады.

Осы қазақша атаулармен қатар автор жақша ішінде олардың ежелгі атауларын да келтіріпті. Мұнысы да бізге өте ұнайды. Автор сондай-ақ «материализм» деген ұғымды «затшылдық» деп алыпты. Әрине, бұл туралы әлі ойлауымыз керек. Өйткені, материализм деп айтуға, біз үйреніп кеттік қой. Жоғарыда айтқанымыздай психологияның көпшілік терминдері тек Еуропа елдерінің тілінен алынған ғой. Ендігі жерде мұны шектемесе болмайды. Сонау 20-шы жылдары Аймауытұлының мұншама қазақы ұымдарды қайдан тауып алды екен? Біздер «дайын асқа тік қасық» дегендей орыс тілінде дайын тұрған шет елдік ұғымдарды ала қоюмен әдеттенгенбіз. Алдағы жерде осы келеңсіз жәйттерден біртіндеп арылмасақ болмайды.

Тағы да термин жайлы пікірімізді әрмен қарай жалғастырайық. Мәселен, психологияда көп тараған ұғымның бірі - «ассоциация» ұғымы. Мұны автор «іліктестік» деп алыпты. Өте тамаша балама! Бағыс психологиясында әсіресе, америка психологтары жиі қолданатын «стимул», «реакция» дейтін ұғымдар бар. Аймауытұлы «реакция» терминін «серпіліс» деп алыпты. Біздіңше, серпіліс тітіркену ұғымына қарағанда айтуға қолайлырақ. Өйткені адам болсын, жануар болсын тітіркенгеніне серпіле жауап қайтарады ғой. Психологияда орысшасы «поведение», ағылшыншасы «бихевиоризм» атты термин бар. Қазақтың кейбір аудармашылары мұны «тәртіп психологиясы» деп алыпты, ал енді біреулері «жүріс-тұрыс» дейді. Бұл ұғымдардың қай-қайсысы да осы ұғымның мағынасын бермейді. Ж.Аймауытұлы «поведение» ұғымын бірде «мінез-құлық» деп алыпты, ал бірде «қылық» деп алған. Мұның екеуі де жарасымды. Аймауытұлының психологиялық терминдерінің нобайын төл тілімізден іздестіруін құба-құп дей тұрсақ та, автор қолданған кейбір терминдер олпы-солпы, жаңсақтау болып шыққан.

Ж.Аймауытұлының термин жасау жөніндегі басты ұстанымдары, психологиялық ұғымдарды іріктеудегі ұлттық стиль мен колорит - бұл өз алдына тәптіштеп зерттетін үлкен тақырып. Сондықтан біз, аталмыш мәселені алдағы кезде зерделеп зерттей түсуге психологтар назарын аударар едік.

Ғұлама ғалымның психологиялық мұралары туралы айтқанда біз оның осы мәселедегі негізгі желісі мына төмендегі қысындардың төңірегінен табылады деп ойлаймыз. Бұлар біртуар ғалымның психология саласындағы өзіндік орнын, қайталанбас ерекшелігін жақсы байқатады. Тіпті автор түзген түйіндер нақты қағидаға, белгілі заңдылыққа айнала бастан ұстанымдар секілді. Мәселен, ол тән қуаты ажарлы болады дейді. Енді бірде «нашар жаннан, осал мінездер туады» десе, «жалынды сөз-жалынды жүректен шығады», «баланы іспен емес, сөзбен, ақылмен үйреткен адам сорлы» дейді. «Адамның денесі қандай мысқалдап өсетін, жетілетін болса, пікірі де сондай бірте-бірте жетіліп, өркендейді». Ерлік, қайрат үнемі ірі жұмыста көріне бермей, күнделікті уақ-түйек жұмыста да көрінуі керек, тағы басқасы секілді толық жатқан ой-пікірлер мен тұжырымдар «қысқа да болса, нұсқа» дегендей, қазақы құлаққа бір ден ұялайды.

Сөз соңында айтарым, Ж.Аймауытұлының психологиялық мұрасында

қазіргі қазақ жұртына, соның ішінде жастарымызға айтылған өсиет сөздер мен ақыл-кеңестері жетіліп артылады. Бұларды да алдағы жерде арнайы зерттейтін болсақ құба-құп.

1. *Аймауытұлы Ж. Психология. -Алматы, 1995.*
2. *Жарықбаев Қ. Жүсіпбек Аймауытұлының психологиялық көзқарастары. -Алматы, 2000.*
3. *Әшімханов Д. Бес арыс. -Алматы, 1996.*
4. *Жарықбаев Қ. Психология. -Алматы, 1993.*

Резюме

В данной статье автор рассматривает этнические особенности в проблеме терминологии психологии с точки зрения Жусипбека Аймаутова.

Summary

In this article the author considers national terminology problems in the works of Zhusipbek Aimaurov.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТІЛДІК САНАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Сатиева Ш.С., Бураханова А.Т. –

Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті

Баланың сөйлеуі мектепке дейін тек қарым-қатынас рөлін атқарса, мектепте жүргенде білім жүйелерін меңгерудің негізгі құралы қызметін атқарады. Мектепке түсу бала тілінің жоспарлы түрде дамуына өте қолайлы жағдай туғызады. Сауат ашу, оқып, жаза алуға үйрену, мектепке дейін өз бетінше меңгерген ана тілін енді арнаулы пән ретінде (фонетикалық, лексикалық, грамматикалық тұрғыдан) оқып-үйрену бала тілінің дамуына бұрын-соңды болып көрмеген үлкен өзгерістер енгізеді. Тілді меңгеру барысында баланың сөйлеу ерекшеліктері онан сайын жетіле дами түседі.

Лингвистикада тіл және сөйлеу дегендер бөліп қарастырылады. Оқушылардың сөйлеу тілін дамыту әдісі тіл мен сөйлеудің арасындағы ерекшелікті білуі негізгі орын ала отырып, тіл туралы білімі мен сөйлеу тәжірибесін ауызша және жазбаша сөйлесуде пайдалана білуге және жаттығудың нәтижелі түрін құрастыруға үйретеді.

Ұлттық мектептердегі тілді дамыту әдістемесі сөйлесудің қатынас құралы ретінде және тілдің өзгешелігін, тілдегі сөзді, олардың формаларын, сөз тіркестерін емес керісінше, тілдік әрекеттердің жүйесін оқыту керек, себебі, өзара қарым-қатынас арқылы тіл – қарым-қатынас құралы бола алады.

Тіл – материалдық біліктердің жүйесі, ол адамдардың қарым-қатынас жасауына қызмет етеді және ұжымдық санасында қалыптасады. Сана, сезім қалауы дерексізденгеннен өзгеше нақты мазмұнды айту үшін тілді қолдану-

дан сөйлесу пайда болады. Тіл сөйлеуде өзгеріске түсетін және мақсаты қарым-қатынас жағдаятына байланысты нақты мазмұнмен толықтырылатын жалпы ережелерге, модельдерге тәуелді болады.

Тіл мен сөйлеу тығыз байланысты, бірақ олардың өзгешеліктері де болатынын ұмытпау керек. Әсіресе, қазақ тілін оқытқанда. Бір жағынан тілдік әрекеттер, тілдің заңдылықтары игеріледі, екінші жағынан сөйлеуді оқыту, сөйлеу механизмінің игеру пайда болады, мұнда грамматикалық, лексикалық, фонетикалық компоненттер өзара тығыз байланыста игертіледі. Сондықтан, оқыту бірліктері сөйлеудің грамматикалық, лексикалық, фонетикалық компоненттері өзара кешенді түрде сөйлесуге жаттықтырылады.

Соңғы жылдардағы зерттеу жұмыстарында сөйлеу үшін тілдің барлық жүйесін білу міндетті емес екені айтылады. Қарым-қатынас жасау үшін тілдік тәсілдердің құрамы үлкен емес, ал сөйлеуде қарым-қатынас үдерісінде қолданылатын бірнеше модельдер бөлініп алынады. Сол себепті тілді игеру үшін тілдік әрекеттің құрамын білу керек.

Тілді қатынас құралы ретінде игеру үшін тілдік материалды игеру және оларды ойды айтуға қолдана білуі керек. Сол себепті сөйлесуді оқыту өзара тығыз байланысты екі кезеңнен тұрады: тілдік материалды білу және сөйлеу икемділігін қалыптастыру.

Психологияда алғашқы және икемділік бөліп қарастырылады. Алғашқысы, ол оқушылардың теориялық ережелерге сүйене отырып «ең алғаш оны түсіне отырып» орындаған жұмыстары.

Алғашқы икемділік ол оқушы нақты тілдік материалдармен танысқан кезде және оны хабарды айту, жеткізу кезінде қолданғанда қалыптасады. Сөйлеу қатынасының даму үдерісінде оқушылардың назары тілдік материалды игеруге және оларды қолдану ерекшеліктеріне бағытталады. Осы кезеңнің нәтижесінде тілдік материалды қолдану дағдысы автоматтандырылады.

Тілді қарым-қатынас құралы ретінде қолдану үшін тек екінші икемділікті (умение) яғни, өзгертілген жағдайларда орындалатын төтенше, ауызша түрлі жағдаяттарда әрекеттер жасау керек. Соның нәтижесінде сөйлесудің күрделі икемділігін қалыптастыру үдерісінде оқушылардың ойлау әрекеті хабардың мазмұнына айналады. Сөйлесу әрекеті сананың бақылауынсыз тілдік құралдарды қолданады да нағыз қарым-қатынастың талабына жақындайды. Сөйлеу-сөйлеу икемділігінің қалыптасу сатыларын қарастыра келіп әдіскерлер икемділік-тің пайда болу тәсіліне байланысты оларды екі топқа бөледі.

Бірінші топқа сөйлеу дағдысы даму үдерісінде қалыптасатын икемділіктер енгізіледі. Оған сөйлеу ептілігінің алғашқы үш сатысы енеді: дәл қазіргі уақытта өзгертіліп жаққан сөйлеу үлгілерін жағдаятқа байланысты дер кезінде қолдана білу; сөйлеу түрінің бір немесе екі элементін сөйлеу жағдаятына байланысты өзгерту; модельдерді таңдап, оларды анықталған жүйелі түрде жағдаятқа байланысты біріктіру.

Екінші топқа өздігінен бағдарламаланған ойын айту негізінде құралған икемділік енгізіледі. Бұл топтағы икемділікті қалыптастыру мынадай саты-

лардан тұрады: а) үлгіге қарап сөйлеушінің өзі арқылы ойын айтуы бағдарламалануы; ә) іштей үлгіге сүйенбей жалпы тақырып бойына ойын айтуды өз бетінше бағдарламалау; б) барлық өтілген тақырыптар бойынша әртүрлі сөйлеу жағдаятына қарым-қатынас жасау.

Сөйлеуді қалыптасыру жаттығуларын орындау негізінде сөйлеу дағдысына өтетін алғашқы икемділіктен, күрделі икемділіктер арқылы жасалған шығармашылық сөйлеу маңызды. Сөйлеу икемділігі мен сөйлеу дағдысы бірдей дамып отырғаны дұрыс, бірақ сөйлеу дағдысы біршама алда болуы нәтижелі.

Оқушылардың сөйлеу ептілігі мен дағдысын қалыптастыруды ерекше орын алатын 3-4 сыныптарда дұрыс жылдам оқу және түсіну дағдысы қалыптастырылып бекітіледі де мәнерлеп оқу дағдысын дамыту жұмысы жүргізіледі. Сондықтан бұл сыныптарда түсініп оқу, яғни арнайы алынған белгілердің негізінде тілді игеруді басты міндет етіп қояды. Түсініп оқу арқылы оқушылардың сөздік қоры молаяды, әртүрлі грамматикалық форма-лар мен құрылымдар бекітіліп, орфоэпиялық, интонациялық дағдылары нақтыланып, диалогтық, монологтық сөйлеу дамиды. Соңынан мазмұнды мәтіндерді оқу енгізіледі.

Диалог ауызша сөйлеудің бір түрі, екі немесе бірнеше адамдардың ойын айтуы. Ілікпе сөз және өзара байланысты болып бір бүтін мағына болмайды, сол себепті диалог байланыстырушы мәтіннің түрі. Қарым-қатынас үдерісін-де диалог дайындалмаған жағдаятқа байланысты сөйлеу. Диалогтық сөйлеу жағдаятпен тығыз байланысты, сол себепті сөйлеушілердің жауаптары бір-бірінен алшақ болмау керек, жеке-жеке тұрғанда олар хабарлаушылық қасиетінен айырылады да, мағынасыз болып қалады. Себебі, олар диалогтық бірліктен тұрады. Ал диалогтық бірлік ол мағына және құрылымы жағынан өзара тығыз байланысты бірнеше ілікпе сөздерден құралады. Ілікпе сөз - әңгімелесушінің сөзіне берілетін жауап. Диалогтың ары қарай дами түсуі ілікпе сөз – ынталандыру ілікпе сөз – реакцияға байланысты болады. Олардың арасындағы байланыс арқылы сөйлеу іске асады. Ынталандырушы ілікпе сөз - әңгімелесушінің қызығушылығын, ынтасын тудырады, сондай-ақ ол тек қана сұраққа жауап беру ғана емес, ол ынталануға айтылғанға келісуді, келіспеуді білдіреді, оны толықтырады. Олар жаңа әсерлерді тудырады да әңгімені жалғастыру үшін ілікпе сөздердің пайда болуын жандандырады.

Алғашқы айтылған ілікпе сөз диалогтың бастамасы болып саналады. Ол жайылма, жай немесе күрделі сөйлемдер болады. Келесі жалғастырушы ілікпе сөз бұрынғының құрамына қарай жасалады. Сондықтан диалогтар стилистикалық ерекшеліктеріне қарай: сұрау, лепті болып, олардың құрамында одағай, шылаулар, қаратпа сөздер де кездесіп отырады.

Диалогты үйрету үшін тілдік дайындық қажет. Оқушыға тірек сөздерді, сөз тіркестерін беріп, сөйлеу жолдарын ескеріп отыру арқылы жоспарланған лексиканы сөйлеуде пайдалануға жаттықтырылады. Сол сияқты сұраулы сөйлемдерді де міндетті түрде қолдану қажеттілігін ескерген жөн. Сұраулы сөйлемдер бір сөйлемнен екінші сөйлемге өту кезінде оқушының назарын

сөздің мағынасына аударуда көмек көрсетеді. Мысалы, әрбір Қазақстан азаматы еліміздің өсіп-өркендеуіне септігін тигізу керек. Ал сен не істей аласың? Сондай-ақ диалогтың екінші сөйлемдері алғашқы сөйлемнің мағына-сына байланысты болып, бір-бірін толықтыру ерекшелігіне де көңіл аудару керек.

Диалогты оқыту үшін мынадай түрдегі жаттығулар орындалады: дайын-дық үшін орындалатын жаттығулар; тілді жаттықтыру үшін орындалатын жаттығулар; сөйлеуді үйрететін жаттығулар.

Монолог диалогқа қарағанда тілдік құрылымы жағынан және мазмұны жағынан күрделірек. Өйткені ол – тақырыбы, композициялық құрылымы, негізгі ойы бар көлемді бір адамның сөзі.

Монолог – ол белгілі жоспарға сай дайындалған сөз. Ол диалогқа қараған-да құрылымы жағынан еркін болады. Сөйлеуші айтылатын сөздің мазмұны мен формасын өзі анықтайды. Монологтардағы сөздердің байланысу жолдарын күрделі құрылымдарға қолданылады. Сөздердің мұндай байланысу жолдары кітаби тілде кездеседі. Сондықтан монологтарға мынадай белгілер тән: сөйлемдері бір-бірімен байланыста болу; ойды жеткізудің бірізділігі; байланыстылығы; мағыналы қорытынды; тақырыптың бірдей, жоспары да бірдей болуы; жайылма.

Осы кезге дейін сөйлеуге оқыту мазмұны бағдарламада белгіленген әңгіме тақырыптары аясымен анықталады. Бірақ, әдебиеттерде бірнеше дүркін белгіленіп, тәжірибе көрсеткеніндей, материалды дәстүрлі тақырыптарда ұйымдастыру жеткілікті нәтиже бермеді. Себебі, сөйлесуде тақырып сөйлеу мазмұнына ұласқан нұсқа емес. Сондықтан, қатысымдық әдіс сөйлесуде оқыту үрдісін қарым-қатынас үрдісінің моделі ретінде құруды талап етеді. Ал сөйлеуге оқыту мазмұнын дұрыс анықтату тілдік материалдар негізінде сөйлесу жүйесіне дұрыс анықтаудан басталады. «Қатысымды мұқтаждықпен ұштастыра алатын, оны нысана ете отырып, сөйлеудің ішкі мотиві бола алатын, сөйлеудің осындай нысаны, яғни, берілген мағыналық мазмұн қажет», - деген И.А.Зимняның пікірімен келіспеске болмайды /4/.

Дегенмен методология ретінде қатысымдық ұстанымды қолдана отырып, сөйлесу мазмұнын шектеуге, яғни сөйлеуді оқыту мазмұны сөйлеу мазмұны-ның моделі етуге болады. Мәселен, мұндай модель мақсатты көздейді, тәжірибе алмасу үшін бара жатқан ғылыми қызметкерді, мұғалімді, инженер-ді дайындау сөйлесудің түрлі мазмұнын талап етеді. Кез келген модель секілді бұл да түпнұсқамен салыстырғанда оңайтылған болып келеді, бұл маңызды емес. Бастысы, сөйлеу өз табиғатында қаншылықты эвристикалы болса, тілдік материалды ұйымдастыру мен сұрыптаудың негізгі дәлелі солай эвристикалы болуы шарт, сондықтан табиғатына қарай ұйымдастырудың теңбе-теңдік сипаты маңызды болып есептеледі.

«Сөйлеуге үйрету» немесе «айту» дегенде мынадай ұғымға мән беріледі: бұл адам мен адамның тілдік қарым-қатынаста бір-бірмен тілдесуі, сөйлесуі, яғни бір адамның өз ойын екінші адамға ауызша жеткізуі, сөйлесуі, айтуы.

Сонымен бірге айтылған ойдың адамға түсінікті болып, оны қабылдау арқылы екінші адамның оған өзіндік реакция жасау немесе жауап қайтаруы. Мұның өзі сөйлеуге үйретудің тек бір адамға ғана байланысты мәселе емес екенін көрсетеді. Ол тілдік қатысым арқылы жүзеге асады. Ауызша сөйлесім-нің нәтижесінде түсінісуге жол ашылады.

Айту әрекетіне қатысты ең маңызды мәселе – сөзді дұрыс айта білудің заңдылықтарын және қалыптасқан нормаларын меңгеру. Бұл туралы тілші-ғалым Т.Сыздықованың түйген ойларының қай-қайсысы болсын тіл үйрену-шіге де, қатысушыға да пайдалы. «Тілдік нормалар оның барлық қатарында: сөздік қатысында (лексикалық), грамматикасында, дыбыстар жүйесінде, стильдік-көркемдік тәсілдерінде болуы шарт. Норма сондай-ақ, тілдің қолдану түрлерінде тілдің жазба және ауызша түрде қызмет ету барысында да орын алуы қажет. Сондықтан ана тіліміздің жазба түрімен қатар ауызша түріне қойылатын талаптардың да күшейе түсуі заңды».

Тыңдауға қатысты көңіл аударатын мәселелер: а) мәтінді түсінудің түрлерін меңгеру және қажет ойды қабылдау; ә) мазмұнына, құрылысына, т.б. қарай мәтінді жіктеп бөлу; б) тақырыпты дұрыс белгілеу; в) мәтіннің көлемін ескерту; г) оқушылардың мына сияқты икемділіктері мен дағдылары қалыптастырылады. Оқушының грамматикалық құрылымдардың, тіркестер-дің, сөздердің формаларын есту арқылы ажырата білуі және түсіну, өткен материалдың, мәтіннің мазмұнын есте сақтау және ұғыну, тыңдағанда, оқығанда сөйлеушінің ойын нақты, тез меңгере білу.

Сөйлесуге үйрету – айтылар ойдың түпкі мақсатын анықтап алумен тығыз байланысты, өйткені сөйлеу кезінде сөйлемдер қалай болса солай, бет алды айтыла берсе, ой жүйесіз, түсініксіз болады. Түсініксіз, жүйесіз айтылған сөз қарым-қатынас тудырмайды. Сондықтан екінші біреуге арнап айтылған ауызша сөйлеу оған түсінікті болу үшін, белгілі бір мақсатты көздеуі тиіс. Ондай арнайы көзделген мақсатты қатысымдық мақсат деп есептей отырып, тілдік қарым-қатынастың сапалы орындалуына себін тигізетіндігі ескеріледі.

Тұжырымдағанда, баланың ауызекі әрекетін дамыту тілдің қатысымдық қызметтеріне байланысты жүргізіледі. Өйткені қатысымдық әрекеттің өзі осы мақсаттарды іске асыру болып табылады. Ал бұл қатысымдық қызметтердің өзіндік икемділіктері мен дағдылары бар. Сөйлеуге үйрету осы икемділіктер мен дағдыларды қалыптастырғанда ғана тиімді болмақ. Бұл икемділіктер мен дағдылар лингвистикалық, психологиялық негіздерді басшылыққа алады.

1. Пиаже Ж. *Избранные психологические труды.* -М., 1969.
2. *Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы.* -Мәдени мұра, 2005 (V кітабы).
3. Жарықбаев Қ. *Психология.* -А.: Білім, 1993.
4. Зимняя И.А. *Психология обучения иностранным языкам в школе.* -М.: Просвещение, 1991. -222 с.

Резюме

В данной статье рассматриваются особенности формирования языкового сознания у учеников начальных классов средней общеобразовательной школы.

Summary

In this article features of formation of language's consciousness at pupils of initial classes of high comprehensive school are considered.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САООПРЕДЕЛЕНИЯ ДЕТЕЙ-СИРОТ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ РАЗВИТИЯ

Даутказин М. – *воспитатель,*

Оспантаев А. – *воспитатель*

ГУ «Областной детский дом для детей с ограниченными возможностями развития» г. Караганда

По данным многих исследователей число детей с ограниченными возможностями развития, в том числе и детей-сирот, имеет тенденцию к увеличению. В связи с этим совершенствование форм и методов их реабилитации и социально-трудовой адаптации является одним из актуальных направлений социально-психологического сопровождения в условиях детского дома.

Готовность к самостоятельной жизни предполагает, что молодой человек правильно выстраивает свои отношения с окружающими его людьми, имеет соответствующую его возможностям жизненную перспективу, любит и умеет трудиться и т. д.

Характерная особенность ранней юности - выстраивание жизненных планов. Жизненный план, в прямом смысле этого слова, возникает только тогда, когда предметом размышлений становятся не только конечный результат, но и способы его достижения, путь, которым человек намерен следовать, и те объективные и субъективные ресурсы, которые ему для этого понадобятся. То есть это план жизненного самоопределения, план того, чего человек хочет достигнуть, и профессиональное самоопределение играет в этом ключевую роль.

Одной из важнейших проблем в подготовке умственно отсталых детей-сирот к самостоятельной трудовой деятельности является формирование профессионального самоопределения, адекватного трудовым возможностям данной категории детей.

Понятия «склонности», «интересы», «профессиональная направленность» следует рассматривать во взаимосвязи с другими свойствами личности учащихся и особенностями их психофизического развития. Своеобразие интеллектуального и физического развития детей-сирот с умственной отсталостью не позволяет ставить вопрос о свободном выборе профессии самим учеником, как это делается в массовой школе. Вспомогательные школы стоят перед настоятельной необходимостью тщательного отбора наиболее доступных для воспитанников специальностей.

Сфера возможного приложения труда детей-сирот с ОВР носит относи-

тельно ограниченный характер. Однако это не означает, что коррекционный детский дом не может выполнить своей основной социальной задачи – подготовить воспитанников-сирот к самостоятельной трудовой жизни.

Содержание профессионального обучения умственно отсталых учащихся-сирот должно соответствовать их склонностям и возможностям. Далеко не все выпускники коррекционного детского дома работают по полученной в школе профессии, так как часто проявляется несоответствие между уровнем профессиональной подготовки воспитанников детского дома и требованиями современного производства.

Часть выпускников коррекционного детского дома не выдерживает ритма и темпа работы, не умеет войти в коллектив, найти в нем свое место. Воспитанники коррекционного детского дома овладевают многими специальностями. Так, например, они под руководством школы выбирают профессию столяра, слесаря, швеи, сапожника, строителя. Вместе с тем им явно недоступны профессии, предъявляющие повышенные требования к интеллекту и коммуникативной деятельности. Им нельзя работать там, где предъявляются повышенные требования к технике безопасности. Исключаются также профессии, вредные для здоровья, превосходящие их физические возможности и усугубляющие имеющиеся заболевания.

Как известно, для умственно отсталых детей-сирот характерна пониженная работоспособность, быстрая утомляемость, слабость волевых усилий, отсутствие умения преодолевать трудности и использовать свои физические ресурсы. Особенно резкие колебания работоспособности наблюдаются у детей-травматиков и у детей с текущим заболеванием центральной нервной системы.

При осуществлении профотбора и профессиональной подготовки умственно отсталых детей-сирот следует учитывать не только их физическое состояние, но и особенности психического развития (память, внимание, речь, мышление, эмоционально-волеву сферу и т.д.). В целом у воспитанников детского дома отмечается качественное снижение уровня развития психики по сравнению с нормально развивающимися сверстниками. Свообразие психического развития обусловлено особенностями высшей нервной деятельности. У умственно отсталых детей отмечается нарушение основных свойств нервных процессов – силы, подвижности и уравновешенности. Условные связи формируются медленно, они непрочны, косны и слабо дифференцированы. Нарушено взаимодействие первой и второй сигнальных систем.

По мере обучения и воспитания у воспитанников коррекционного детского дома дефекты психофизического развития поддаются коррекции и определенной компенсации. Вследствие этого уровень профессиональной дееспособности воспитанников несколько повышается. Поэтому одним из направлений социально-психологического сопровождения в условиях детского дома является изучение склонностей воспитанников, их тяготение, стремление к

определенному роду занятий и формирование соответствующей профессиональной направленности с учетом объективных возможностей включения выпускников в профессиональную деятельность.

Имеющиеся исследования дают возможность раскрыть динамику профессиональных склонностей детей-сирот с ОВР в различные возрастные периоды под влиянием целенаправленного педагогического воздействия.

В этот период у них появляется потребность обсуждать вопросы будущего. Представления о выбираемой профессии, как правило, носят практическую направленность, что связано с характером трудового обучения в школе и с уже приобретенными трудовыми навыками и умениями. Однако при этом умственно отсталые школьники отдают явное предпочтение таким недоступным для них специальностям, как шофер и т.д. Постепенно они начинают отдавать предпочтение доступным для них производственным профессиям (швея, столяр, слесарь, переплетчик и т.п.). Обнаруживается завышенная самооценка, имеющая тенденцию к объективизации по мере взросления ученика.

Многим старшеклассникам свойственны уверенность и целенаправленность в доступной им сфере конкретно-практической деятельности. Старшеклассники коррекционного детского дома адекватно переживают свои успехи и неудачи, проявляют настойчивость в достижении конкретной цели. Исследования К.М. Турчинской свидетельствуют о том, что уровень профессиональной устойчивости выпускников коррекционного детского дома значительно ниже уровня профессиональной устойчивости выпускников профессиональных училищ. Наряду с частой сменой профессии наблюдается частая смена места работы. Нередки случаи, когда выпускник коррекционного детского дома каждый год меняет место работы.

В целях повышения профессиональной направленности выпускников коррекционного детского дома необходимо, во-первых, улучшить воспитательную работу с ними на производстве и, во-вторых, усовершенствовать систему социально-психологического сопровождения в детском доме.

Под профессиональной направленностью понимается установка личности на развитие качеств, необходимых для успешного труда в избранной области. Формирование профессиональной направленности предполагает развитие соответственных интересов. Известно, что интерес побуждает личность к активной деятельности. Интерес способствует повышению качества усвоения знаний и стимулирует работоспособность.

Исследования К.М. Турчинской раскрывают особенности проявления профессиональных интересов у умственно отсталых школьников в различные периоды их обучения.

Существенным компонентом интереса выступает мотив. Учащиеся 5-8 классов коррекционного детского дома затрудняются мотивировать свой интерес к той или иной профессии. Большинство из них указывают на отдельные, внешне привлекательные для них стороны. В качестве другого

мотива выдвигается желание работать вместе с родителями. Незначительное число учащихся называет существенные качества профессии и ее значимость.

У многих воспитанников детского дома обнаружено значительное несоответствие между названными профессиональными интересами и содержанием профессионального обучения в школе. У подростков-сирот с ОВР профессиональные интересы незрелы, малоустойчивы, недостаточно осознаны. У них отсутствует или слабо выражена профессиональная направленность. Профессиональное самоопределение подростков-сирот с ОВР затруднено в связи с бедностью жизненного опыта, ограниченностью знаний, неточностью понятий, представлений, незрелостью чувств, интересов, неадекватностью самооценки и социальной депривации. Выпускники коррекционного детского дома, как правило, не достигают такого уровня профессионального самопознания, который позволил бы им самостоятельно объективно оценить свои склонности и возможности. Однако при этом они понимают необходимость труда, выражают желание трудиться и стать полезными членами общества. В старших классах несколько чаще происходит совпадение профессионального интереса с выбором специальности, что связано с проведением целенаправленной работы по профессиональному самоопределению.

Правильному определению профессиональных возможностей воспитанников коррекционного детского дома способствуют специальные медико-психологические обследования и основанные на этих данных квалифицированные консультации.

Таким образом, профессиональное самоопределение выпускников коррекционного детского дома должно осуществляться в процессе комплексного социально-психологического сопровождения. Но формирование профессионального самоопределения является достаточно долговременным процессом, поэтому направленную работу следует начинать одновременно с началом трудового обучения, не ограничиваясь только формированием умений и навыков. Только тогда воспитанник коррекционного детского дома, опираясь на помощь взрослого, сможет выбрать для себя профессию, отвечающую его интересам и адекватную его возможностям. Знание профессиональной направленности личности, ее способностей и подготовленности, а также методов изучения личности поможет воспитателям, мастерам трудового обучения и лицам, занимающимся консультацией, в решении главной задачи, состоящей перед ними – воспитанию психологической готовности ребенка с ограниченными возможностями развития к труду и выбору профессии.

1. Бондарь В.И., Еременко И.Г. *О совершенствовании подготовки умственно отсталых детей к самостоятельному труду.* //Дефектология, 1990. – № 3.

2. Головаха Е.И. *Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи.* –К., 1988

3. Копылова Т.Г., Лашина О.Л. *Система профориентационной работы в коррекционной школе VIII вида.* //Дефектология, 2006. – №5.

4. *Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. -М., 1996.*
5. *Сейтешев А.П. Профессиональная направленность личности. -Алма-Ата, 1990.*
6. *Турчинская К.М. ПрофорIENTATION во вспомогательной школе. -К., 1976.*
7. *Шинкаренко В.А. Трудовое обучение и воспитание учащихся вспомогательной школы. - Минск, 1990.*

Түйін

Бұл мақалада дамуында әртүрлі шектеулері бар жетім-балалардың кәсіби өзін-өзі анықтауының әлеуметтік-психологиялық аспектілері қарастырылады.

Резюме

В данной статье рассматриваются социально-психологические аспекты профессионального самоопределения детей-сирот с ограниченными возможностями развития.

Resume

This article discusses the socio-psychological aspects of professional self-determination of orphan children with disabilities development.

СТУДЕНТТЕРДЕГІ ЭМОЦИОНАЛДЫ СТРЕССТІ ТУДЫРАТЫН ЖАҒДАЙЛАР

Ибашова М.С. – *Психология ҒЗИ аға ғылыми қызметкер,*
Баймолдина Л.А. – *Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жалпы және этникалық психология кафедрасының PhD докторанты,*
Косшыгулова А.С. – *Психология ҒЗИ инспекторы*

Қай заманда болмасын адамның денсаулығы мен мәдениеті өркениеттің дамығандығын сипаттайтын негізгі құндылықтарының бірі болып табылады. Қоғамдық дамудың қазіргі жағдайы барлық жастағы адамдардың, әсіресе жастардың, денсаулығының нашарлауына байланысты белгіленген беталысымен және қоғамды ізгілендіру үрдісінің дамуымен, тұлғаны басты құндылық ретінде қарастыруда. Жас ерекшелігі және педагогикалық психология-дағы студенттік жас ерекше кезең болып бөлінеді, ол 18 ден 23-25 жас аралығын қамтиды, яғни жас адамдардың ерекше оқу ортасында дамып, шағын уақыт аралық бойында оларда байыпты психологиялық және физика-лық өзгерістердің болу кезі.

Жоғары оқу орындарында білім алу студенттердің денсаулығына ерекше назар аударуды қажет етеді. Студенттер – белгілі бір жас мөлшеріндегі, өмір және еңбек жағдайлары өзіне ғана тән, ерекше әлеуметтік топ. Әрдайым дене және психикалық жүктемелерінің шамадан тыс болуы, еңбек, демалыс, тамақтану кестесінің бұзылуы оқу үрдісінің нәтижелілігін төмендететін бейімделу процесінің ширығуына және әр түрлі функционалдық қызметтері-нің бұзылуына, ауруға шалдығуға әкеліп соғады.

Мамандардың пікіріне сәйкес, студенттер еңбегі ерекше спецификациялық

қатардан орын алады да, әр түрлі ақпаратты өңдеу мен қабылдау кезінде уақыт тапшылығы әсерінен жүйкелік – психологиялық ширығу жағдайының жиі байқалуы, сонымен қатар жұмыстың негізінен кешкі және түнгі уақытта орындалуы олардың соматикалық денсаулығы мен психикалық жағдайла-рында әсер етеді. Жаңа факторлар кешеніне бейімделу күрделі көп деңгейлі әлеуметтік-психофизиологиялық үрдіс болып табылады және студенттер ағзасындағы компенсаторлы-қалыптасу жүйесінің ширығуымен қоса жүреді. Соңғы 10-15 жылда студенттердің білім алуы барысында ақпараттық жүктеменің ағымы айтарлықтай өсті. Емтихан сессиясы кезінде студенттердің интеллектуалды-эмоционалды жағдайына шамадан тыс жүктемелер әсер ететіндіктен, орталық жүйке жүйесінің козу үрдістері жоғарғы дәрежеде болатындығы анықталды [1].

Осының барлығы ағзаның физиологиялық жүйесінің жағдайын зерттеудің өзектілігін көрсетеді, әсіресе студенттердің оқу барысындағы, сондай-ақ емтихан кезіндегі нейровегетативті реттелуінің ерекшеліктері студенттердің денсаулық жағдайын нығайту стратегиясын жасау керектігіне дәлел болады. Жоғары оқу орындарында оқудың алғашқы кезеңдері студенттердің ағзасына бірнеше жаңа факторлардың әсер етуімен сипатталады, олардың ішінде оқу үрдісінің ерекшеліктері, жаңа ұжым, үй-тұрмыс жағдайы және тамақтануы оқу үрдісіндегі басты рөл болып табылады.

Сонымен қатар, әдебиеттерде көрсетілгендей, әсіресе алғашқы оқу кезеңдерінде (төменгі курста) студенттердің жоғарғы потенциалды психоәлеуметтік бейімделуінің бұзылуы, ол ақыл-ой жұмысының ширығуы нәтижесінде емтихан тапсыру, мекенжай ауыстыруы және әлеуметтік қарым-қатынастар, созылмалы аурулары салдарынан болуы мүмкін. Айқын психоәлеуметтік бейімделудің бұзылуы негізгі танымдық психикалық үрдістерге зейін, есте сақтау және ойлау қабілеттеріне кері әсер етеді.

Стресс терминін алғаш рет 1936 жылы Канада ғалымы Ганс Селье енгізген. Ол стресті белгілі бір төтенше жағдайларда пайда болатын реакция деп қарастырған [2]. Қазіргі өмірде неше түрлі жағымсыз жағдайлар көптеп кездесіп тұрады. Ауа-райының күрт өзгеруі, жұмыстағы көптеген мәселелер, көліктегі ұрыс-керіс, кездесуге кешігу, отбасындағы келенсіздіктер... Осының бәрі әр адамға әртүрлі әсер етеді. Тіпті оның зардабынан жүйке жүйесі бұзылып, әртүрлі ауруға шалдығуға себеп болады. Кей адамдар жағымсыз жағдайларға көп көңіл бөлмейді, қандай мәселе болмасын шыбын шаққан құрлы көрмейді. Екінші біреулер салы суға кетіп, ауруына ауру жамап жатады. Демек, бұл тек көңіл-күйге әсер ететін психологиялық фактор ғана емес, адам денсаулығына кейде шешуші әсер ете алатын медициналық проблема. Ағзадағы барлық құбылыс мидың козуынан басталатыны белгілі. Кез-келген жағымсыз құбылыс алдымен мидың елегінен өтеді. Келесі кезекте оған эндокриндік жүйе қосылып, бүйрек үсті бездері гормондар бөле бастай-ды. Осымен бір мезетте вегетативті жүйке жүйесі жұмысын бастайды, артериалды қан қысымы көтеріледі, жүрек соғысы жиілейді, стрессті

жағдайға бейімделуге, қарсы тұруға көмектесетін көптеген өзгерістер жүзеге аса бастайды.

Г.Селье концепциясында жалпы бейімделу синдромы деп аталған стресс түсінігіне сәйкес “эмоционалды стресс” және “стресс” түсініктері қатар жүреді. Бұл жерде адамның әсер етушіге берілетін жауабы психологиялық күйлер жайлы айтылады. Сондықтан да “эмоционалды стресс” түсінігімен қатар “психологиялық стресс” түсінігі қатар қолданылады. Кассиль, М.Н.Ру-салова, Л.А.Китаев-Смык және тағы басқа авторлардың зерттеулерінде эмоционалды стресс түсінігімен психикалық және мінез-құлықтық көрініс-тердің өзгерісімен түсінеді, Ю.Л.Александровский эмоционалды стрессті психикалық бейімделудің болмауымен байланыстырады [3].

Стресс – бұл күтпеген, шытырман жағдайда туатын эмоциялық күй. Қауіп-қатер жағдайындағы жылдам әрекеттер, шапшаң шешімге келу қажеттілігі, қауіптенген сәттегі көрсететін реакция болып табылады. Стрестік жағдайда мақсатты әрекет зейінді аудару мен бөлуді жүзеге асыру қиынға соғуы мүмкін, тіпті әрекеттің жалпы тежеліске ұшырауы немесе мүлдем бұзылуы мүмкін. Бірақ бұл кезде дағды мен әдет өзгеріссіз қалады да сапалы әрекет орынына жүреді. Стресс кезінде қабылдау, ес қажеттіліктері, кенеттен көрінген қарсыластардың санын анықтауда күтпеген жерден туған әсерге сай келмейтін реакциялар, тағы басқа болуы мүмкін. Белгілі бір жағдайдың адамда стрестік күй тудыра алатынын немесе тудырмайтынын алдын ала анықтау мүмкін емес. Стрестік жағдайдағы мінез-құлық көбіне адамның жеке басының ерекшелігіне – оның жағдайды тез бағалай білуіне, күтпеген жағдайда қолма-қол бағдар табу дағдысына, ерік жинақтығына, бағыттылығына, әрекет мақсаттылығы мен ұстамдылығының өрбуіне, осы тәрізді жағдайларда бастан кешірген мінез-құлық тәжірибесіне байланысты болып келеді.

Эмоционалды стресс – бұл қақтығысты өмір жағдайларында, адамның әлеуметтік және биологиялық қажеттіліктерін қанағаттануын ұзақ уақыт шектейтін, айқын көрінетін психоэмоциялық бастан кешулері. Стрестің биологиялық мәні ағзаның қорғаныс күшін жұмылдыра алуында. Экстремалды және бұзушы факторлар кезінде әрекетке ең сезімтал стрестік реакцияға араласатын эмоциялық аппарат болып табылады. Сондықтан жиі жағдайда эмоциялық стресс жайлы сөз қозғалады Ересектерге қарағанда балалар эмоциялық стресске жиі ұшырайды, өйткені олар сезімтал және эмоциялы жараланғыш, жағдайларға бейімделушілігі де төмен. Эмоциялық стресс гомеостазаның бұзылуына байланысты бейімделушіліктің кемістігі ретінде қарастырылады [4].

Эмоционалды стрестер өзінің тегі бойынша әлеуметтік болып табылады. Ғылыми-техниканың дамуы, өмір қарқынының жылдамдығы, ақпараттың көп болуы, адамдар арасындағы қақтығыстық жағдайлар, экологиялық жағымсыздық нәтижесінде олардың кездесуі өте жиіленді. Эмоционалды стресс салдарынан туындайтын ағзадағы өзгерістер өте көп. Әр адамда оған

қарсы тура алушылық та әр алуан. Отбасындағы бірнеше рет қайталанған күрделі жағдайлар және одан тыс жағымсыз жағдайлар эмоционалды стресстің туындауына әсер етеді. Эмоционалды стресс адамның әлеуметтік ортаға бейімделуінің психологиялық механизмдерінің бұзылуы жайлы белгілер береді. Балалардағы эмоционалды стресс жиі жағдайда олардың мінез-құлық үлгісін қалыптастырып алуына байланысты туындайды.

Стресстің екі формасын бөлуге болады: 1. Тиімді стресс – эустресс. 2. Зиян келтіретін стресс–дистресс. Эустресс–ағзаны жұмылдыратын және тілекті тиімділікпен біріктіретін тиімді стресс. Дистресс – іс-әрекеттің орындалуына кедергі келдіретін, ағзаның жұмылу деңгейін төмендететін стресс. Эустресс барысында таным процестерінің және өзіндік сананың белсенділігі, шындық-ты, есті саналау жүзеге асады. Дистресс негізінде адам түрлі физиологиялық ауруларға шалдығуы ықтимал. Стресстің эустресс сипатында болуы үшін белгілі бір жағдайлардың болуы қажет:

1. Жағымды эмоционалды фон;
2. Кейбір мәселелерді шешкенде жағымды жағынан қарастыру;
3. Адамның іс-әрекетін әлеуметтік қоршаған орта жағынан мақұлдау;
4. Стрессті жеңу үшін жеткілікті қордың болуы.

Стресстің дистресске өтуі осы факторлардың болмауынан болуы мүмкін, немесе субъективті сипаттардың болуы:

1. Эмоционалды-когнитивті факторлар: қажет ақпараттың жеткілісіз болуы, жағдайды жағымсыз жағынан болжау, болған мәселені шеше алмаймын деген сезім және т.с.с;

2. Стресстің шектен тыс күшті болуы, ағзаның бейімделу мүмкіндіктерінен жоғары болуы;

3. Бейімделу қорларын қажытуға әкелетін үздіксіз үлкен стрессорлы әсерлер [5].

Вонг өмірлік стресстердің классификациясын ұсынады:

1. Эмоционалды стресс: *Эмоционалды жағымды стресс*. Кез-келген стресс ағзаға өзінің зиянды әсерін тигізеді деген түсінікке қарамастан, стресстің бұл түрі “жағымды” аз болса да жеңілірек стресс деп айтылады. Адам айқын эмоцияларды басынан кешіреді, мысалы, билеттен ұтыс шығуы, үйлену тойы, баланың өмірге келуі т.с.с Бастан кешірген стресске қарамастан ағза жыздамырақ қалпына келеді. Кейбір жағдайларда эмоционалды жағым-ды стресс қайғылы оқиғаға әкеліп жатады, әсіресе адамның денсаулығы әлсіз болса, сондықтан да жасы келген кісілерге кез-келген күшті эмоцияларды бастан кешірумеуді ұсынады. Бұндай жағдайларда стресстің зиянды әсерінің мүмкіндігін есепке ала отырып бұндай жағдайлардан қашуға тырысу керек, сонымен қатар, мүмкіндікке қарай бұндай адамдарға ақпаратты жәймен отырып жеткізуге тырысу керек. *Эмоционалды жағымсыз стресс*. Стресстің бұл түрі барлық адамдарға таныс болуы мүмкін. Бұны әдетте жағымсыз эмоциялар тудырады, соның салдарынан стресстік жағдайлар болып жатады. Кейде біз бұндай стресстерден өзіміз шығып жатамыз кейде туысқандардың көмегімен, ал кейде кәсіби білікті мамандарға жүгінеміз.

2. Тұлғаишілік стресс. Өзімен өзің болу әлемінде өмір сүру! Біздің іштей мазасыздануларымыз, көңіліміздің толмауы, ашуланшақтық, күйгелектену, қанағаттанбаушылық салдары стрессті дамытады. Ішкітұлғалық стресске әдетте орындалмаған қажеттіліктеріміз, армандарымыз, тілегіміз, үмітіміз т.б. жатады.

3. Тұлғааралық стресс.

4. Жеке стресс.

5. Жанұялық стресс.

6. Жұмыстағы стресс. Мансапты жоғарлатуға тырысу және сонымен қатар одан нәтиже болмау немесе шамадан тыс жоғары жүктеме ол физикалық немесе ақыл-ой жұмсайтын жүктеме болсын бәрібір, егер де сіз ұзақ жұмыс-тан шаршап жүрсеңіз немесе үнемі жағымсыз эмоциялар болып тұрса онда ол жұмыстық стресске ауысуы мүмкін. Бұны жиі еңбекті дұрыс бағаламау-мен, рөлдік айқынсыздықпен және жұмыстағы қауіпсіздік ережелерін дұрыс сақтамаумен байланыстырып жатады.

7. Экологиялық стресс. Жағымсыз экологиялық факторлар тікелей біздің денсаулығымызға әсер етеді. Әртүрлі факторлар соның ішінде химияның, шудың, судың ластығы т.б. ағзамызға тұтастай теріс әсерін тигізеді. Осын-дай себептер, және де жаман экологиялық жағдайды жағымсыз әсерлерді күту экологиялық стресске әкеледі.

8. Қаржылық стресс. Қазіргі кезеңде немесе біз өмір сүріп отырған уақыт ақшаның үлкен рөл ойнайтын кезімен сәйкес келіп тұр. Тамақ алуға, тұрмыс-қа қажетті заттарды сатып алу, пәтер ақысын төлеу немесе т.б. қажеттілік-терді өтеуге ақша төлейміз. Біздің тапқан табысымыз шыққан шығынымызды өтей алмайтын жағдайға жеткенде қаржылық стресс туады. Күтпеген жерден шығын шығару, жоспардан тыс шығындар, қажет затқа несие ала алмау, еңбек ақысын аз төлеу т.с.с. стрессті тудырады.

9. Қоғамдық стресс. Біз қоғамда өмір сүріп отырғандықтан онда болатын мәселелерден қашып кете алмаймыз. Қоғамдық стресс кейбір адамдардың тобында дамиды. Қоғамдық стресстің себебі экономикалық, саяси және т.б. мәселелерден болуы мүмкін [6].

Стресстің белгілерін 2 категорияға бөлуге болады: физикалық және психологиялық. *Физикалық белгілер:* Ұйқының қашуы. Бас аурулары. Іштің қатып қалуы. Іш өту. Жиі кіші дәретке бару. Жүрек соғысының жиілеуі. Іш аурулары. Жүрек айну немесе құсу. Тәбетті жоғалту немесе үнемі ашығу сезімінің болуы. Етеккірдің бұзылуы. Денеге бөрітпелердің шығып кетуі. Тері қышымасы. Омыртқаның ауруы. Асқазандағы қыжыл. Кеуде тұсының ауруы. Терең рахаттанып дем ала алмау. Аллергиялық реакциялар. Қан қысымының жоғарлауы. Бұлшықеттердің ауруы.

Психологиялық белгілер: а)депрессия. Әдетте депрессия ашушандықтың пайда болуымен көрінеді. Стресстік жағдайларда адамдар кейбір өмірлік аспектілерге бақылауды жоғалтқанын сезінеді. Ағзаның физикалық жағдайының төмендеу симптомы және мінез-құлықтың өзгеруі жиілей бастайды. б)

ұқыпсыздықтың жоғарлауы. Стресс назар аударуды төмендетеді және назарды жұмылдыру қабілетін төмендетеді. Бұның нәтижесінде ұқыпсыздық, зейіннің шашыраңқылығы немесе қате шешім қабылдауды тудыруы мүмкін. в) қорғаныс позициясы. Бұндай дабылдың пайда болуы адамның өзіне сәйкес емес талаптар қойған кезде болады “күшті болу”. Ол әлсіз болмауы керек, стресстің әсеріне берілмеу. Кейде бұндай позиция – көпшіліктің алдындағы ойын сияқты, ал кейде – сенім, нәтижесінде төмен өзіндік бағалауға алып келеді. Көптеген адамдар стресске бағынбауға тырысады. г) Өз бетімен істей алмаушылық. Кейбір адамдар стресстік күйге түскен кезде өзінің қызметін орындау қабілетін жоғалтады. Құлдилау үрдісі басталады: олар бұрынғы кезіндегідей болып қалғысы келді – өзіне өзі сенімді қалпы, сондықтан да бұл дабылдың пайда болғанынан қорқады, және одан да қорқыныштысы өз бетімен істей алмағанын қоршаған ортадағылар байқап қояды ау деген қорқыныш. Өзін кінәлау сезімі стрессті жиілетеді. д) Іскерлік қасиеттерді жоғалту. Шешім қабылдаудан қорқыныш және ойлаған істі орындауға деген қорқыныш. Стресс әдетте бақылауды жоғалтумен, таңдауды шектеумен көрінеді. Бұндай жағдайда өте қарапайым шешімді қабылдау қиынға соғады, ал ең бастысы - оны орындау. **Эмоционалды белгілер:** а) импульсивті мінез-құлық. б) көңіл-күйдің төмендеуі. в) ыза. г) есте сақтаудың және назар аударудың бұзылуы. д) мазасыз ұйқы (қорқынышты түстер). е) негізсіз агрессия. ж) ашуланшақтық, жиі жылау. з) назарды бір жерге аудару алмау, ойлаудың бұзылуы. и) ырықсыз, шектен шыққан мінез-құлық. **Мінез-құлықтық белгілер:** тынымсыз шашын қолымен орау, тырнақты тістелеп мұжу, сыртқы түр-әлпетіне көңіл бөлмеу, маңдайға әжім түсіру, тістерін шықырлату, орынсыз ашуланып күлу, темекі шегуді жиілету, шектен тыс дәрі қабылдау, аяқтарын қозғалтып немесе саусақтарымен тықылдату [7].

Стресстің ең негізгі факторларының бірі эмоционалды қобалжушылық, ол физиологиялық тұрғыда адамның эндокринды жүйесінің бұзылуымен көрінеді. Мысалға, клиникадағы науқастарға эксперименталды зерттеу жүргізгенде, үнемі нервті ширығуда жүретін адамдарда вирусты инфекция-ларға төзімділік қабілеттерінің жоқ екендігі байқалған. Бұндай жағдайда маманданған психологтардың көмегі қажет болады.

Студенттік өмір төтенше және стресс тудыратын жағдайларға толы. Сондықтан да студенттер стрессті және жүйке-психикалық шиеленістерді үнемі бастан кешіреді. Негізінен студенттерде стресс ақпараттың өте үлкен болуынан, семестрдегі жүйелік жұмыстың жоқ болуынан, сессия тапсырудың алдында дамиды. Студенттердің эмоционалды ширығуы сессияның алдында 3-4 күн бұрын басталады да ары қарай ұзақ уақыт жалғасады. Эмоционалды ширығудың ұзақ уақытқа созылуы стресстің үздіксіз болғандығын көрсетеді. Бұндай стресстің салдарынан невроз пайда болуы мүмкін, яғни жүйке жүйесінің аурулары. Ағзаны мүмкіндігінен тыс жұмыс істеуге мәжбүрлеген кезде бірінші кезекте жүйке жүйесі зақымданады және оның қорлары шаршайды. Зерттеулер көрсеткендей, невроз адамдар ұзақ уақыт бойы стресс

күйінде жүрген кезде пайда болады. Невроз – бұл аурудың түріне жатпайды, ол кейбір стресстік жағдайларда адамның әртүрлі “қалыпты” реакциясы. Өз кезегінде өмірдегі ұрыс-керістер, сәтсіздіктер стрессті тудырады мұны психиатрлар психикалық травма деп атайды. Оқыту кезеңі тұлғаның қалыптасуына үлкен әсер етеді, сондықтан да студенттердің психикалық денсаулығы өте өзекті мәселе.

Студенттердің 3 тобын бөлуге болады: 1-ші топ – невротикалық бұзылулары бар; 2-ші топ – невротиканың дамуы мүмкін; 3-ші топ – дені сау. Невротикалық бұзылу деңгейі оқудың әр жылында көбейе беруі мүмкін. Невротикалық бұзылулары бар студенттер өз уақыттарын дұрыс ұйымдас-тыра алмайды ал бұл оларды астенизацияға алып келеді (яғни, орталық нерв жүйесінің функционалды мүмкіндіктері, жұмысқа қабілеттілігі төмендейді, психикалық шаршау болады, зейін аудару, есте сақтау қабілеттері төмен-дейді, ашушаң бола бастайды). Невротикалық бұзылулары бар студенттердің ұйқысы қанбай жүреді. Неврозбен ауыру оқу үлгерімінің нашарлауына әкеледі. Кейбір студенттер қарым-қатынасты жақсарту, өмірдің кейбір қиындықтарын шешу үшін ішімдікке үйір бола бастайды [8].

Стресс мәселесі күрделі және әр қырлы. Оқу үрдісіндегі стрессті ретке келтіру қажет. Бұл студенттердің өздерінің, оқытушыларының, әлеуметтік педагогтардың, психологтардың міндеті. Бұны шешудің жолдары студенттердің кәсіби мотивациясына, оқу үрдісін дұрыс түсіну, салауатты өмір сүру, тренингтік курстарда жатуы мүмкін. Күнделікті өмірдің қарқындылығы және шиеленістердің көп болуы психологиялық деңгейде жағымсыз эмоциялық мазасызданулардың және стресстік жағдайларды тудырады. Қазіргі студенттерге барлық адамдар сияқты стресс бұл жоғарыдан келген бір күш емес, ол жиналып қалған мәселелерге реакциясы, күнделікті өмірдегі қиындықтармен үздіксіз күрес деп есептеуге болады. Стресс жұмыспен және іс-әрекетті ұйымдастырумен немесе адамның жеке өміріндегі бір жағдайлармен байланысты болуы мүмкін. Жоғары оқу орнында оқитын студент үшін мәселелер мен қиындықтарға мыналар жатуы мүмкін: ұйқының қажетті деңгейде жеткіліксіз болуы;

- өз уақытысында тапсырылмаған және қорғалмаған тәжірибелік жұмыстар;
- орындалмаған немесе дұрыс орындалмаған тапсырмалар;
- кейбір сабақтарға ұзақ уақыт бойы қатыспауы;
- өз уақытысында курстық жұмысты немесе пән бойынша проектіні қорғай алмау;
- пән бойынша жеткілікті білім ала алмау;
- белгілі бір пәннен жаман баға алу;
- белгілі бір уақытта бір тапсырманы орындау;
- рөлдегі шиеленіс. Бұл топтағы студенттермен мұғалімнің арасында шиеленіс болуы мүмкін. Бұндай жағдайда студент қатты мазасызданады, уайымдайды өйткені ол топтада жағымды қатынас орнатқысы келеді мұғаліммен де шиеленіске түскісі келмейді; студентте берілген жұмысқа

немесе пәнге қызығушылықтың болмауы; физикалық жағдайдың нашар болуы (бөлме температурасының дұрыс болмауы, күн сәулесінің түспеуі немесе шектен тыс шудың болуы және т.б.) [9]. Сонымен қатар, жеке факторларды да есепке алу керек. Бұған жанұя мүшелерінің біреуінің ауруын, жақын адамдармен немесе топтағы студенттермен ренжісіп қалу, басқа жаққа қоныс аудару, достарының санының өзгеруі, маңызды бір жетістікке жетуі, қаржы жағдайының өзгеруі тағы да басқа жағдайларды жатқызуға болады.

Оқыту жұмыстарының көптеген түрлерінің ішінен стресс деңгейі бойынша бірінші кезекте емтихан түр. Сондықтан студенттердің денсаулығы мәселесі төңірегінде сөз болғанда емтиханның ұйымдастырылуын қарастыру қажетті-лігі туындап отыр. Емтихан күйзелісті толығымен жоққа шығара алмайды, бұл сезім емтихан барысында қажет, себебі ол ақыл-ой мүмкіндіктерін, ерік күшін жұмылдырып, мотивацияның жоғарлауын қамтамасыз етеді. Аталған іс-әрекеттің өнімділігі, күйзеліс деңгейінің дистресске дейін өскен жағдай-ында, бірден төмендейді. Мұндай жағдайда зейіннің, есте сақтаудың нәтиже-лілігі нашарлап, психосоматикалық жүйенің жұмысын бұзатын жағымсыз вегетативтік өзгерістер пайда болады. Әрине, студенттердің күйзеліске тұрақтылығы жеке-дара құбылыс, дегенмен де көптеген студенттер үшін төменде ұсынылған бағдарламаның үлгісі пайдалы болып, жоғары оқу орнының тәжірибесіне енгізілуі мүмкін:

1. Семестр бойы психологиялық жүктемені біркелкі үлестіру, емтихандық бағаны қойған кезде студенттің ағымдық жұмыстарын ескеру. Студенттерді жұмысқа ынталандыру жүйесін енгізу, оқуға деген мотивациясын көтеру.

2. Емтихандық күйзелістерді төмендетуге мүмкіндік беретін емтихан түрлерін енгізу (жазбаша емтихан, топтық түрдегі емтихан, тест және т.б.).

3. Күйзеліске қарсы тұру деңгейі төмен студенттермен жеке жұмыс түрлерін өткізу.

4. Емтихан кезінде жағымды қалыпты қарым-қатынас жағдайын жасау, оқытушының мінез-құлқы емтихандық күйзелісті күшейтпейтіндей болуы қажет.

5. Студенттерді эмоциялық күйлерін өздігінен реттеу дағдыларына үйрету.

Стресспен күресудің көптеген әдістері бар. Кез-келген студент қолдануға болатын кейбір әдістерді ұсынуға болады:

1. Стрессті жеңу үшін жағдайға бақылау жасау ең маңызды фундамен-тальды қатынастың болуы мүмкін.

2. Стресстен қорғануда қиялға берілуге болады. Оны психикалық релак-сация жасау үшін қолдануға болады.

3. Таза аумен қыдыру.

4. Мәдени шара өткізетін орындарға бару (театр, мұражай, көрме, кино т.б.)

5. Достармен қарым-қатынас жасау немесе басқа өзіне ұнайтын адам-дармен.

6. Стрессті емдеудің дәрісі ретінде күлкіні айтуға болады. Күлкі барлық

бұлшықеттерді жаттықтырады, бас ауруын емдейді, артериальді қан қысымын төмендетеді, дем алуды және ұйқыны реттейді. Күлкі кезінде қанда стресске қарсы гармондар пайда болады. Стресс кезінде де қанда гармондар пайда болады бірақ олар стресстік: адреналин и кортизол.

7. Уқалау. Өзін-өзі уқалауға да болады.

8. Спортпен шұғылдану (жүгіру, жүзу, спорттық ойындар және т.б.). Кез-келген физикалық жаттығулар стресстің гармондарын шығарады.

9. Стресспен күресу үшін көптеген жаттығулар бар. Оған 3 жаттығудың түрін жатқызуға болады: релаксационды (аутореттеуші дем алу жаттығу-лары, бұлшық еттерді босаңсыту); көзді жаттықтару жаттығулары. Оларды күні бойы барлық жерлерде жасауға болады; стресске қарсы дем алу жаттығулары [10].

Сонымен, стресс – бұл әр студенттің күнделікті өмірінің бөлінбес бөлшегі. Стресске деген реакция жұмыс күнінің басталғанынан бастап, дұрыс тамақтану, белсенділік, дем алудың және ұйқының сапалы болуы, қоршаған адамдармен жақсы қарым-қатынас. Студенттің өзіне байланысты өмір сүруі қалай болатыны – сау, белсенді өмір сүреді ма немесе керісінше дұрыс өмір сүруді таңдамауы. Стресс дегеніміз – адамның өмірде болып жатқан өзгерістерге бейімделе алмауы. Өзгерістер жағымды немесе жағымсыз болуы мүмкін. Осы атап өтілген факторлардың екеуінде стресс жағдайын тудырады. Бірақ олардың біреуі тек елеусіз үстірт өтсе, ал екіншісі өте терең жүреді. Атап өтілген факторлардың жүруі адам тұрғысымен тікелей байланыста. Яғни, сезімтал тұлғалар стрессті ауыр түрде көтереді де, ал бойындағы қасиеті берік тұлғалар стресске бейімделе алады және стресстен оңай шығады.

1. Аракелов Г.Г. Стресс и его механизмы // *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14.*
2. Селье Г. *Очерки об адаптационном синдроме.* -М., 1990.
3. Китаев-Смык Л.А. *Психология стресса. Психологическая антропология стресса.* – М.: Академический проект, 2009.
4. Губачев Ю.М., Иевлев Б.В., Карвасарский Б.Д. и др. *Эмоциональный стресс в условиях нормы и патологии.* -Л.: Медицина, 1996, 224 с.
5. Элкин А. *Стресс.* М.-СПб.-Киев, 2006.
6. Бодров В.А. *Информационный стресс.* -М.: ПЕР СЭ, 2004. -382 с.
7. Щербатых Ю.В. *Психология стресса и методы коррекции.* -СПб.: Питер,
8. Руденский Е.В. *Психология стресса.* -Новосибирск, 1997
9. Шарай В.Б. *Функциональное состояние студентов в зависимости от форм организации экзаменационного процесса.* -М., 1989.
10. Моница Г.Б., Раннала Н.В. *Тренинг «Ресурсы стрессоустойчивости».* – СПб.: Речь, 2009.

Резюме

В данной статье отражаются причины возникновения эмоционального стресса у студентов и показаны некоторые пути их преодоления.

Summary

The article reflects aspect of student's personality development and their behavior in stress situations.

КЕРЕҢ ЖӘНЕ НАШАР ЕСТИТІН БАЛАЛАР МЕКТЕБІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ

Тусубекова К.К. –

*Абай атындағы ҚазҰПУ психология-педагогика факультетінің кафедрасының
доценті, п.ғ.к.*

Қазіргі уақытта керең және нашар еститін балалар мектебінің педагогтары көп қиындықтарды кездестіреді, оның негізгі себебі баланың психикасының дамуы мен оның тұлғасының қалыптасуы аймағынан білімдерінің төмен болуы болып табылады. Психолог-педагог баланың тұлғалық дамуы, интеллектуалдық ауытқушылығының себептерін анықтауға, жағдайларды шешуде психологиялық көмек бере алмайды. Керең және нашар еститін балалар мектебінде әр баланың психикалық ерекшеліктері туралы нақты мәліметтер алу үшін құралдар мен мамандар біздің елде жеткіліксіз қамтама-сыздандырылған. Өкінішке орай, біздің елде бастауыш мектепте психологиялық қызмет бойынша оқулықтар, әдебиеттер жеткіліксіз. Бірақ қазіргі уақытта оған қажеттілік тез өсті.

Бүгінгі күні психолог-педагогтарды терең психологиялық ағарту өзекті мәселе болып келеді. Жұмысты неден бастау керек? Психолог қандай міндеттерді шеше алады? Балаға оқу-тәрбие әсерін таңдау кезінде психодиагностикалық және психокоррекциялық мәліметті қалай дұрыс қолдану керек? Балаға көмек көрсету мен оперативті бақылау мақсатымен қарапайым психологиялық зерттеулерді психолог-педагог өзі қалай жүргізе алады? Бұл сұрақтарды қазіргі уақытта жан-жақты жеке тұлғалық жағынан да, ұлттық психологиялық аспектілері қырынан да ескере отырып қарастыру өзекті мәселерді қамтиды.

Керең және нашар еститін балалар мектебінде психологиялық қызметтің мәселесі бойынша психологиялық-педагогикалық зерттеулер баланың тұлғасының толық дамуы үшін психологиялық қызметтің қажет екенін көрсетеді. Физиология, психология, педагогика салаларында зерттеулер бекіткендей керең және нашар еститін балалар мектеп жасы психика мен интеллектуалды дамудың жағымды жағдайы болып табылады. Бұл мидың, жүйке құрылымының және олардың функционалды қасиеттерінің белсенді жетілуінен негізделген. Мектептік кезең балалардың қабілеттерінің сәтті қалыптасуына жағымды кезеңі болып табылады.

Психологиялық қызметтің атқарылуы мен құрылуы – жалпы қатынастар жүйесі мен әлеуметтік дамудың маңызды құралы. Психологиялық қызметтің әрекеті керең және нашар еститін балалар мектебінде немесе психолог кабинетінде жұмыс жасайтын тәжірибелі психологпен жүзеге асады. Оның жұмысы нақты мәселелерді шешуге бағытталған. Ол бәрін білетін және баланы терең түсінетін, психикалық дамудың жалпы заңдылықтарын білетін адам. Сонымен бірге үлкендердің психологиясын жалпы қырларында

бағдарлана алу керек. Психологтың негізгі міндеттерінің бірі керек және нашар еститін балалар мектебіндегі күнделікті тәжірибесіне арнайы және педагогикалық психологияға жаңа жетістіктердің енуі болып табылады. Сонымен қатар қазіргі психолог эксперименталды, статистикалық және компьютерлік дағдыларды қажет етеді. Керек және нашар еститін балалар мектептерінде психологтың компетенттілігі баланың психикалық дамуында сапалы өзгерістерді уақытында бекітуге, педагогқа тұлғаның арықарай дамуын анықтауға әдіс-тәсілдерді қолдануға көмектеседі. Сонымен қатар педагог және психологтар жаңа мектеп психологиялық технологиялармен танысуы маңызы зор. Бұл кезде шетел тәжірибесі кеңес білім беру жүйесінің спецификалық жағдайымен салыстырылуы керек және мұнда немқұрайлық-ты жіберуге болмайды. Шетелде психологияның даму тенденциясымен жағ-дайын талдай отырып зерттеушілер шетел материалдар мен кеңес мәселе-лерін сәйкестендіреді және оны шешуде өз күштерін салуда. «Психология-лық қызмет» термині қазіргі уақытта тек психология емес, қоғамдық тәжі-рибе мен басқа ғылымдар саласында белсенді қолданылуда. «Психологиялық қызметтің» әр түрлі анықтамасы бар, бірақ жалпы қабылданғаны жоқ. Бұл психологиялық қызмет жұмысы жүйесінің күрделігін дәлелдейді, ол қазіргі психологияның осындай аталмыш мәселелерді жан-жақты зерттелуінен керек ететін және интенсивті дамып келе жатқан саласы екенін көрсетеді.

Сонымен қатар, көптеген авторлар психологиялық қызметті мақсатты бағытталған процесс ретінде қарастырады, олар әрекеттің алты негізгі бағытын анықтайды: психодиагностика, психокоррекция, психологиялық кеңес, психопрофилактикалық жұмыс. Яғни, жалпы ғылыми түсінікке сәйкес психологиялық қызмет дегеніміз, қазіргі білім беру жүйесінің органикалық компоненті балада бар қабілет, қызығушылық, бейімділігін, оларда интеллектуалдық және тұлғалық потенциалын оқыту мен тәрбиелеуде толық қолдануын және уақытында анықтауды қамтамасыз етеді.

Сонымен қатар ол балалардың психологиялық даму резервтерін уақытын-да анықтау және оқыту мен тәрбиелеуде оларды жүзеге асыруда қамтамасыз етуге шақырады [1]. И.В. Дубровина мектепте білім беру жүйесінде психологиялық қызметтің мәселелерін қарастырды. Ол «Мектептік психоло-гиялық қызмет» түсінігіне анықтама берді, оны интегралды білім беру ретінде қарастыруға болады, ол өзара байланысты аспектінің бірігуінен болады – ғылыми, қолданбалы және тәжірибелік: оқушының тұлғасының қалыптасуы және психикалық дамуының заңдылықтарын қазіргі мектеп жағдайында психологиялық білімдерді профессионалды қолдану әдістер мен құралдарды, тәсілдерді шығару мақсатымен зерттейді (ғылыми аспект); оқыту мен тәрбиелеу процесін психологиялық қамтамасыз ету, оқу бағдарла-маларын құруымен коса дидактикалық және әдістемелік материалдардың психологиялық дайындықтарын жасау (қолданбалы аспект), мектепте психо-логтардың жұмысы (тәжірибелі аспект) [2].

Е.И. Роговтың пікірінше, кез-келген аймақта психологиялық қызмет

маңызды деңгей арқылы жүзеге асады: психофизиологиялық деңгей барлық дамып келе жатқан субъектінің ішкі физиологиялық және психофизиологиялық негізін құратын компоненттердің құрылуын көрсетеді жеке психологиялық деңгей субъектісінің психологиялық жүйесінің дамуын анықтайды (танымдық, эмоционалдық, және т.б.), тұлғалық деңгей толық жүйесі ретінде субъектінің өзінің спецификалық ерекшеліктерін анықтайды [3].

А.И. Захарованың «Балалардағы невроз» зерттеулерінде белгіленгендей бұрын қарым-қатынасқа тез түсетін ата-аналардың балалары да тез бейімде-леді [4]. Л.С. Выготский айтқандай, балалардың қарым-қатынасы әлеуметтік тәжірибемен анықталады. Бізде балалардың қарым-қатынас генезисін білу туралы психологиялық әдебиеттерде дәлелдер бар. Өйткені қарым-қатынас мектеп жасында психиканың дамудың шешуші факторы болып табылады [5]. Психологтың міндеті керең және нашар еститін балалардың психикалық дамуы, қарым-қатынас міндетін анықтап, түзету болып табылады. Сонымен қатар басқа мамандармен бірігіп жұмыс жасау қажет, атап айтқанда, ол педагог, әлеуметтік педагогтар, дефектологтар, логопедтер және т.б.

Керең және нашар еститін балалар мектебінде психологтың қызметін екі үлкен бөлімге шартты түрде бөлуге болады:

- тәрбие процессін жүзеге асыруда қатысу, оның психологизациясы; балалармен жеке жұмыс және олардың жеке-психологиялық ерекшеліктерін есепке алуда көмектесу болып табылады. Ең алдымен, керең және нашар еститін балалар мектебінің барлық қызметкерлері мен ата-аналарды психологиялық ағарту жатады. Психологиялық ағарту бойынша жұмыстың форма-лары көптүрлі – лекция, ата-аналар жиналысы мен жүргізілетін әдістемелік кеңестерде әңгімелесулер, топтық және жеке кеңестер, психолого-педагогикалық әдебиеттерді тарату және жинау;

- екінші бөлімнің жұмысы қиын және көптүрлі, балалардың жеке ерекшеліктері мен ақыл ойы ойынның даму деңгейінің бағасы, балалар арасындағы және педагогпен балаларды өзара қарым-қатынасының ерекшеліктерін диагностикалық әдістердің көмегімен анықтауда ұзақ зерттеуді талап етеді.

Керең және нашар еститін балалар мектебінде психологтың жұмысы педагог немесе ата-аналар оған келгенде нақты мәселелерді шешуге бағытталған. Ол былай қарастырылады:

Психопрофилактикалық жұмыс:

- балалардың психикалық денсаулығын сақтауға әсер ететін жағдай құру;
- психикалық денсаулыққа көмектесу;
- мектеп жасында әр түрлі жастағы топтағы балалардың психологиялық ерекшеліктерін білу;
- керең және нашар еститін баланың табиғи қасиеттерінің ролі туралы және оның психикалық дамуының тәрбиесі мен өмірінің жағдайын білу және т.б. жүргізеді [7].

Диагностикалық жұмысы:

- бұл ең алдымен керең және нашар еститін баланы түсіну және тану,

- диагностиканың міндеттерін шешу үшін психологияны тәжірибелі қолданудың сауатты жүйесі;
- баланың жеке, жас ерекшеліктерін ескеру арқылы оның дамуын болжау үшін психологиялық зерттеу әдістерін жүргізе алу;
- психодиагностикалық әдістерді тәжірибеде қолдану техникасын біледі;
- интеллектуалды дамуда әр түрлі қиыншылықтардың себептерін анықтау;
- әр баланың танымдық қызығушылығын ескереді, қабілеті мен ерекшеліктерін танып біледі;
- үлкендер және құрбылармен баланың коммуникативті әрекеттің дамуы-ның ерекшеліктеріне диагностика жүргізеді;
- психикалық дамуында әр түрлі ауытқуларына дифференциалды диагностиканы жүзеге асырады; (қажет жағдайда сәйкес саланың маманымен бірге)
- әр жастағы балалардың интеллектуалдық және тұлғалық дамуының ауытқуының психологиялық себептерін диагностикалаиды;
- психологиялық зерттеу негізінде педагогтарды және баланың психолого – педагогикалық мінездемесін құрады;
- баланың керең және нашар еститін балалар мектебіне психологиялық дайындығының диагностикасы және т.б [7].

Кәсіптік сапалары

- ғылыми көзқарасы,
  - интеллектуалды белсенділік;
  - өз-өзін иелену;
  - педагогикалық такт;
  - аналитикалық ой;
  - адалдылық;
  - принципшілдік.
- Керең және нашар еститін баланың жеке ерекшеліктері мен жасын ескере отырып тұлғаның жеке жақтарын дамытуға бағытталған бағдарламасын жасап, жүзеге асырады;
- педагог пен ата-аналарға релаксация сеанстарын сауатты жүргізе алу;
  - сыныпта пайда болған күрделі педагогикалық жағдайларды ұжыммен талқылау;
  - жағымды микроклимат құру мақсатымен психологиялық-педагогикалық ұжымда психологиялық тренинг, жанұялық психокоррекцияны, коррекцияны жүргізеді;
  - баланың танымдық және тұлғалық дамуын түзету [8].

Психологиялық-педагогикалық іскерлік

- әдістерді бейімдеу және тексеру, құру іскерлігі;
- әдістердің сенімділігін ғылыми бағалау іскерлігі;
- керең және нашар еститін балалардың тұлғалық және тәртіптік психодиагностика әдістерін сауатты қолдану іскерлігі;
- баланың ассоциалды тәртібінің себептері мен формасын анықтау;
- диагностикалық зерттеулердің нәтижесін ғылыми негіздеп, түзету;

- баланың психикалық, интеллектуалдық, адамгершілік дамуында ауытқушылықтарға әкелетін жағымсыз факторларды уақытында жою және анықтау;
- үлкендер мен керең және нашар еститін балалардың тәртібі мен психологиясын бағалау іскерлігі.

Психологиялық кеңес беру

- керең және нашар еститін балаларды оқыту мен тәрбиелеу мәселесі бойынша педагогикалық ұжым мүшелеріне және әкімшілікке кеңес беру;

- педагогтарға, ата-аналарға, балаларға психолого-педагогикалық ұсыныстарды жасап, калыптастырады;

- әр түрлі әрекет түрлерімен байланысты мәселелер бойынша ата-аналар мен тәрбиешілерге, педагогтарға жеке және топтық кеңес жүргізеді;

- кеңестік көмекті қажет ететіндермен әңгіме жүргізу [9]. Бұл мақалада психологтың негізгі қызметінің іскерліктерінің кәсіптік сапаларының қандай болатынын ескере отырып, психологиялық қызметті кәсіби тұрғыда сапалы ұйымдастыру үшін маңызды қасиеттерін атадық. Осы қасиеттердің бәрін ендіре білген психолог балалармен, ата-аналармен, педагогтармен жұмыс істей алады. Сонымен қатар, педагогикалық ұжым мүшелерінің психологиялық мәдениетін жоғарылатып, әр түрлі мәселелерді шешуге үйретеді.

1. *Психолого-педагогическое консультирование: Пособие для учителя / Под ред. Л.М. Шипицыной. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. -528 с.*

2. *Казакова Е.И. Сопровождение развития – новая образовательная технология // Психолого-педагогическое медико-социальное сопровождения развития ребенка. -СПб., 2001. -Ч.1. – С.9-14.*

3. *Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учебное пособие. –М., 1995.*

4. *Дубровина И.В. Рабочая книга школьного психолога. -М., 1991*

5. *Немов Р.С. Психология: Учеб.для студ.высш.пед.заведени. В 3 кн.-4-е изд. – М.: Гуманит. Изд.центр ВЛАДОС, 2000. – кн.2: Психология образования. -608 стр.*

6. *Выготский Л.С. Диагностика развития и педологическая клиника трудного детства // Собр. Соч. : В 6 т. -М.: Педагогика , 1983. – Т.5 – С.273*

7. *Диагностическая и коррекционная работа школьного психолога / Под ред. Б.П.Дубровиной. –М., 1998.*

8. *Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе. –М., 1998.*

Резюме

В этой статье рассматривается тема психологическо-педагогической службы в школах для глухих и слабослышащих детей. В том числе, описывается функция психологической службы настоящего времени и разностороннее действие педагог-психологов в школах для глухих и слабослышащих детей.

Summary

This article is about theme of psychological-pedagogical service at schools for deaf and weaker hearing children. In addition, it describes the function of psychological service for present time and versatile action of pedagogy-psychologists at the school for deaf and weak hearing children.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КИКІЛЖІНДІ ЖАҒДАЙЛАРДЫ ТИІМДІ ШЕШУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МОДЕЛІ

Қуаналиева М.А. –

Жалпы педагогика және психология кафедрасының аға оқытушысы, психология магистрі

Қазіргі заманда кез-келген әлеуметтік ұйымда шиеленісті жағдайлар болып тұрады. Осындай жағымсыз жағдайларды дер уақытында тиімді шешу тұлғаның кемелдігіне және жекедара қасиеттеріне байланысты. Кикілжің көрінуінің сәйкестігіне көптеген факторлар әсер етеді. Оқытушы кикілжіңнің тікелей қатысушысы болмаса да, ол өзінің өткен жұмыс тәжірибесінен қандай да бір субъективті талдауға дайын. Онда жақсы көзқарас негізінде саналы емес сипаттағы бағыт-бағдарлар пайда болады. Кикілжіңнің конструктивті шешілуінің негізгі шартты деп психологтар кикілжіңге түскен жақтардың ашық тиімді қарым-қатынасы деп есептейді. Сонымен кикілжіңді жағдаяттардың конструктивті шешілуіне өзін-өзі танытатын тұлғаның қасиеттері жағымды әсер етуі мүмкін.

Жоғары білім беру жүйесінде кикілжіңнің пайда болу себептерін ескере отырып, кикілжіңді шешу және оны басқарудың жаңа технологиясын жақсы меңгерген педагогқа мақсатқа бағытталған кикілжіңді құруға мүмкіндік береді. Мәселен, педагог оқыту тобында үлгерімдері немесе пән бойынша кикілжіңдерді әдейі тудыртуы да мүмкін. Кикілжіңді жағдайлардан шығу жолдарына зейін қоя отырып, студенттердің бірлескен іс-әрекеттерін белсендендіріп қана қоймай, өзін-өзі тануға, өзін-өзі саналы түрде түсінуге, шығармашылық ойлау қабілеттерін дамытуына ықпал етеді.

И.П. Хромова халық даналығы негізінде ЖОО-да педагогикалық мәселелік жәйттарды шешудің психологиялық ерекшеліктерін зерттеп, халық даналығы құрылымына сәйкес педагогикалық мәселелік жәйттарды құрастыру негізінде психологиялық-педагогикалық технологияны қолдана отырып, арнайы қалыптастырушы эксперимент жүргізген. Ол өзінің зерттеуі нәтижесінде келесі тұжырымдарға келген: күткен нәтижелерге қол жеткізуге болады деп тұжырымдаймыз.

1. Педагогикалық психология көзқарасы бойынша оқу-тәрбие үрдісіндегі педагогикалық мәселелік жағдаяттарда осы үрдістегі субъектілердің шиеле-ністі қарым-қатынасы мен психологиялық-педагогикалық дағдылардың жетіспеушілігінен, оқытушылардың педагогикалық іс-әрекет мақсатына жетуде кедергі келтіріп, қарсы әрекет күшін тудырады деп атап көрсетеді.

2. Ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан өмір тәжірибесіне сүйеніп адамзат мәдениетін құрайтын халық даналығының психологиялық мәні адамгершілік, әлеуметтік, этномәдени шешендік сөздерді қамтиды. Педагогикалық мәселелік жағдаяттардың типологиясына сәйкес халық даналығының құрылымы: реттеуші, мотивациялық, когнитивті, бағалау тәсіл болып табылады.

3. ЖОО халық даналығы көмегімен мәселелік жағдаяттарды шешудің психологиялық ерекшеліктері келесідей анықталып: 1) өзіне және қоршаған айналадағы адамдарға қодау және психологиялық көмек; 2) тұлғаның мінез-құлықтық, эмоционалды, когнитивті аумағына психологиялық-педагогика-лық әсері; 3) тұлғаның психологиялық дамуына әсер етеді деп тұжырымдаған [1;2;3].

Сонымен, біз халық даналығы негізінде ЖОО-да педагогикалық мәселелік жәйттарды шешудің психологиялық ерекшеліктерін туралы ғалымдардың зерттеулерін жоғарыда сараптай келе, жоғары оқу орнында кездесетін кикілжіндерді дәстүрлі мәдениеттегі билердің дау-дамайларды шешу тәсіл-дері арқылы оқу-тәрбие үрдісінде кездесетін кикілжінді-мәселелік жәйттарды тиімді шешудің психологиялық-педагогикалық моделін жасадық. Кикілжінді жағдайларды тиімді шешу жолдар барысында студенттердің кәсіби бағыттылығын дамыту мақсатымен жүзеге асыруда танымын, қарым қатынасын, өзін-өзі жетілдіруін, тұлғалық көріністерінің даму жолын когнитивтік, мртивациялық, мінез-құлықтық компоненттер негізінде психологиялық сипаттама беріп көрсеттік.

Мұндағы *қарым-қатынас аумағында* студенттердің өзара қарым-қатынас пен ынтымақтастықты орнату ЖОО-дағы көптеген түбегейлі мәселелерді шешуде маңызды орын алады.

Жоғарыдағы баяндалған зерттеулердегі фактілер, пікірлер мен тұжырым-дамалар жоғары оқу орнындағы оқу-тәрбие үрдісінде кикілжіндерді жағдайларды тиімді шешу жолдарын мақсатты – бағытты қалыптастырудың төмендегідей алғышарттарын құрады деп тұжырымдаймыз:

1-ден, жоғары оқу орнындағы оқу-тәрбие үрдісінде өзін-өзі жетілдіретін тұлғалар кездесетін кикілжіндерді жағдайлардың туындау себептері мен оны болдырмаудың жолдарын алдын алады;

2-ден, оқу-тәрбие үрдісінде өзін-өзі жетілдіре алатын субъектілер кикілжіндерді тиімді шешу тәсілдерін меңгеріп, өзін-өзі үнемі дамытып отырады;

3-ден, дәстүрлі мәдениеттегі билердің кесімді билік сөздері студенттердің тіл мәдениетін қалыптастыруға мүмкіндік беріп, билер сөзін қолдану арқылы ұлттық сана-сезімдерін қалыптастырады;

4-ден, өзін-өзі жетілдіре алатын оқытушылар мен студенттердің өзара кикілжіндерді жағдайларды тиімді шешу жолдарын меңгеруі рухани-адамгершілік қарым-қатынасты тәрбиелеудің негізі болып табылады;

5-ден, жоғары оқу орнындағы субъектілер өзін-өзі дамыту, өзін-өзі үнемі жетілдіру арқылы оқу-тәрбие үрдісінде кикілжін мәселесін шешуде конструктивті стратегияны қолданады;

6-дан, кикілжіндерді жағдайларда агрессиялық ұстанымның қалыптасуына тосқауыл болатын өзін-өзі ретттеу, өзін-өзі тану, өзін-өзі тәрбиелеу фактор-лары оқу-тәрбие субъектілерінің құндылықтық бағдарлары мен адамгершілік сезімін орнықтырады.

7-ден, дәстүрлі мәдениеттегі би-шешендердің кикілжіндерді жағдайларды

астарлап шешу тәсілдері мен жолдары өзін-өзі таныта және жетілдіре алған тұлға ретінде қазіргі замандағы жоғары оқу орнындағы оқу-тәрбие үрдісінде ұлт субъектісінің қалыптасуына негіз болады;

8-ден, студенттерге би-шешендердің рухани мұраларын меңгерту арқылы адамгершілік және әлеуметтік-психологиялық құзырылықты қалыптастыруға болады.

Бүгінгі жоғары оқу орнындағы тәрбиенің маңызды міндеттерінің бірі – өз халқымыздың рухани мұраларын жаңғырту арқылы студенттердің бойында патриоттық сезімдерді, ұлттық өзіндік сананы қалыптастыруға болады. Сонымен қатар, асыл мұраларда айтылған даналық сөздер қазіргі жастардың тұлғалық және кәсіби құзыреттілігі мен толеранттық қатынастарын орнықтыра алады. Осыған байланысты бүгінгі оқу-тәрбие үрдісінде туындайтын кикілжіңдерді жағдайларды реттейтін амал-тәсілдерді айқындау, студенттердің университет қабырғасынан бастап, олардың ұлттық санасын оятып, ұлттық тәрбие беруде өзіндік үлес қосады. Сондықтан, біз өз зерттеуімізде жоғарыда аталған ұлттық тәлім-тәрбие мәселесін кикілжіңдерді тиімді шешу барысында оқытушы мен студент тұлғасының дамуы жөніндегі тұтас теорияда жүйелі бірге қарастырылады.

Осыған орай, студенттердің оқу-тәрбие үрдісінде, кикілжіңдерді тиімді шешу тәсілдерін қазақ ұлтына тән астарлап айту сияқты дәстүрлі мұралардың мәнін саналы түрде ұғындыру арқылы педагогикалық-психологиялық мүмкіндігін көрсету мақсатымен, студенттердің билер сөздерін меңгеруі, тұлғаның өзін-өзі тану мен өзін-өзі жетілдіру туралы озық психологиялық-педагогикалық теориялар мен тұжырымдамаларға негіздеп оқу-тәрбие үрдісінің мазмұнын қарастыру керек деп ойлаймыз.

Оқу-тәрбие үрдісінде кездесетін кикілжіңдерді жағдайларды шешу жолдарының психологиялық аспектілері студенттердің мінез-құлықтың әртүрлі стиліндегі және өмірдің түрлі жағдайларындағы қарама-қайшылықтардан шығу жолын таба алатын әдіс-тәсілдерін меңгеруі және осы білімдерді пайдалану тәсілін игерудің тиімді жағы болып табылады.

Біз теориялық зерттеулерге және өз тұжырымдарымызға негіздеп отырып, ЖОО студенттерінің кикілжіңді жағдайларды шешу құзырлылығын дамыту моделін құрастырдық (1-кестені қараңыз).

Кесте 1 - ЖОО студенттерінің кикілжінді жағдайларды шешу құзырлылығын дамыту моделі

Мазмұндық сипаттама	Студенттердің кәсіби бағыттылығын дамыту			
	Танымдық	Қарым қатынас	Өзін - өзі жетілдіру	Тұлғалық көріністері
Психологиялық сипаттама				
Когнитивтік компонент	жаңа әлеумет-тік-экономикалық қатынаста кикілжінді жағдайларды шеше білу құзырлылығының маңызын түсіну және білу; - кикілжінді жағдаяттарды шешуде ата заманнан келе жатқан халқымыздың мәдени мұрасына айналған би-шешендердің дау-дамайлар-ды шешу тәсілдерімен танысып, санамен аңғару, игеру; - оқу үрдісінде кездесетін кикілжінді жағдаяттарды тиімді шеше білу дағдысын меңгеру; - таңдаған кәсіби салада кездесетін кикілжінді жағдайларды білу және оларды шешу тәсілдерін меңгеру кәсіпқой маманның іс-әрекетінің мүмкіндігін түсіну – білу	- күнделікті қарым-қатынаста, әсіресе оқу-тәрбие үрдісін-де кикілжінді жағдайларды шешу тәсілдерінің көп түрлілігін және тиімді жолдарын түсініп білу; - кез-келген кәсіби салада нәтижелі қызмет ету факторы ретінде ынтымақтастықтың рөлін түсініп, дұрыс бағалау; - студенттердің өзара әрекетінде қарым-қатынасты жақсарту студенттік өмірдің тиімділігін арттыратын фактор болатынын санамен ұғыну; - студенттердің оқытушылармен дұрыс қарым-қатынас орнатып, кикілжінді жағдайларды болдырмаудың жолдарын, әдіс-тәсілдерін білу	- қазіргі кездегі жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдай-дағы бәсеке-лестікте сәттілікке жетудің негізгі параметрі ретінде кикілжінді шешудің тиімді әрі конструктивті стратегияларын танып-білу; -өзінің жекедара тұлғалық іс-әрекетінің жағымды және жағымсыз жақтарын түсіну- білу; -болашақ кәсіби қызметінде тұлғалық өсу жолдарын түсіну -білу	Кикілжінді жағдайлармен байланысты мәселелерді дұрыс шешу үшін - өзін-өзі жеткілікті танып-білу, зерделеу; - өзін-өзі адекватты бағалау; - айналадағы адамдардың ерекшеліктерін тани білу, олармен тиімді қарым-қатынас орната білу; - тұлғааралық толеранттылықты қалыптастыру

<p>Мотивация-лық компонент</p>	<p>- жаңа әлеуметтік экономикалық жағдайда кикілжіңді жағдаяттарды шеше білуге қызығушылық білдіру; - кәсіби салада, оқу-тәрбие барысында қарым-қатынасты жақсартуда өз білімін пайдаланудың жолдарын табуға талаптану; - өмірде тұлғалық маңызды мақсаттарын барынша жүзеге асыру; - басқа адамдармен қарым-қатынас барысында адамгершілік құндылықтар-ды басшы-лыққа алуға ұмтылу</p>	<p>- тұлғаға объект және субъект ретінде көңіл бөлу; - тұлғааралық толерантты қатынасқа ұмтылу; - ұлттаралық қарым-қатынаста толеранттықты білдіруге бағыттылық; - іскерлік қарым-қатынасқа ұмтылу.</p>	<p>- білім беру саласында жетістіктер-ге жетуге ұмтылу; -өзінің жеке тұлғалық өзгешелігін көрсетуге ұмтылу; - білімін заман талабына сай жетілдіріп отыру</p>	<p>Шиеленісті жағдайларды шеше білуде көрінетін кәсіби мәнді тұлғалық қасиеттерді і бойға сіңіруге, кәсіби құзырлықты қалыптастыруға ұмтылу</p>
<p>Мінез-құлықтық компонент</p>	<p>- кәсіби қызметінде білімін қолдана білу</p>	<p>- қарым-қатынас жасай білу, тәжірибесінің болымды жақтарымен алмасу</p>	<p>- көздеген мақсатына барынша жету үшін өз іс-әрекетін, басқа адамдармен қарым-қатынасын түзету</p>	<p>Белсенділік, өз мақсатын жүзеге асыруда менмендікті емес, ал қоршаған әлеуметтік орта талаптарынан ескеру және басқа адамдардың мүдделерімен де</p>

				санасуда көрінетін конструктивті позицияны ұстану.
--	--	--	--	--

Қорыта келгенде, студенттердің оқу-тәрбие үрдісінде кикілжіңдерді жағдайларды конструктивті шешу тәсілдері негізінде халықтық тәлімді жандандыру үшін мақсатты жұмыстар ұйымдастыру керек. Студенттерге дәстүрлі мәдениеттегі би-шешендердің халық ауыз әдебиетіндегі мұралары негізінде патриоттық тәрбие берудің маңызы зор.

1. *Хромова И.П. Психологические особенности разрешения педагогических проблемных ситуаций в вузе средствами народной мудрости: дисс. канд. психол. наук. –Тамбов, 2009. -196 с.*

2. *Сергеева О.А. Функции юмора в педагогической деятельности // Ярославский педагогический вестник. - 2006. - № 2(47). – С. 64-66.*

3. *Алексеева А.И. Влияние самооценки на способ разрешения конфликтной ситуации: Автореф. дисс. канд. психол. наук. - Л., 1983. – 25 с.*

Резюме

Статья посвящена одной из актуальных проблем человеческой жизни - проблеме конфликтных ситуаций. В теоретической части рассмотрены различные типологии конфликтов, их причины и способы их разрешения в системе высшего образования. В том числе, в статье описываются некоторые результаты проведенного авторами по данной проблеме экспериментального исследования.

Summary

The article about peculiarity of the present pays attention of interest problems human life – is problem of conflict situations. This is problem of conflict situations, examine different types of conflicts and methods of their solving in the system of high education. In this article is considered the types of conflicts in the system of high education and causes of formation. In addition, there is described the features of types of individual-psychological conflicts. The results of experimental research are analyzed in this article too.

М а з м ұ н ы
С о д е р ж а н и е

Омарова С.С., Исабекова Т.Ш. Влияние педагогического общения на формирование личности ребенка.....	3
Намазбаева Ж.И., Ниетбаева Г.Б. Психологиялық денсаулық пен тұлғаның кемелденуі психологиялық кеңес берудің аспектісі ретінде.....	9
Ибашова М.С., Қуандықова С.Е. Современные исследования в психологии личности.....	14
Джумажанова Г.К. К вопросу возникновения невротических расстройств у детей и подростков.....	20
Гушина Т.С., Валиева А.Б. Арт-терапевтические технологии в работе с семьей.....	27
Кукубаева А.Х. Основные пути реформирования системы образования в Казахстане.....	31
Абсатова М.А., Сейдулаев К.Б., Қушекбаева Ф.А. Психолого-педагогические приемы развития культуры общения личности специалиста.....	38
Namazbayeva Zh., Karakulova Z. Social and psychological training as the basis of innovative technologies in modern higher education.....	42
Игманова Р.Т. Студенттердің тұлғалық потенциалын кәсіби біліктілігін қалыптастыру үрдісінде жүзеге асыру.....	46
Урунбасарова Э.А. Готовность преподавателя вуза к воспитательной работе как важный фактор личностного развития студентов.....	51
Айқынбаева Г.Қ. Дарындылықтың белгілері мен түрлерінің психологиялық жіктелуі.....	55
Сүлейменова А.А. Жүсіпбек Аймауытұлының еңбектеріндегі ұлттық терминология мәселелері.....	58
Сатиева Ш.С., Бұраханова А.Т. Бастауыш сынып оқушыларының тілдік санасының қалыптасуы.....	63
Даутказин М., Оспантаев А. Социально-психологические аспекты профессионального самоопределения детей-сирот с ограниченными возможностями развития.....	68
Ибашова М.С., Баймолдина Л.А., Косшыгулова А.С. Студенттердегі эмоционалды стрессті тудыратын жағдайлар.....	72
Тусубекова К.К. Керең және нашар еститін балалар мектебіндегі психологиялық қызмет.....	81
Қуаналиева М.А. Жоғары оқу орнындағы педагогикалық кикілжіңді жағдайларды тиімді шешудің психологиялық-педагогикалық жолдары.....	86

ДЛЯ ЗАМЕТОК

ХАБАРШЫ. ВЕСТНИК
«Психология» сериясы. Серия «Психология»
№ 4 (33), 2012 г.

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде
2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген № 10103-Ж
Шығару жиілігі - жылына 4 нөмір. 2001 ж. бастап шығады

Басуға 25.12.2012 қол қойылды. Пішімі 60x84 1/16.
Көлемі 5,8 е.б.т. Таралымы 300 дана. Тапсырыс 429.

050010, Алматы қаласы, Достық даңғылы, 13. Абай атындағы ҚазҰПУ